

ЛЮБОВ
КОЛЕНСЬКА

ІВЕРКАДА

НОВЕЛІ

LUBOV KOLENSKY

THE MIRRORS

“SVOBODA” PRESS
New York — Jersey City
1981

ЛЮБОВ КОЛЕНСЬКА

ДЗЕРКАЛА́

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”
Ню Йорк — Джерзі Ситі
1981

Мовна редакція — ВЯЧЕСЛАВ ДАВИДЕНКО

**Обкладинка, портрет автора і мистецьке оформлення заголовків —
ЛЮБОСЛАВ ГУЦАЛЮК**

PRINTED IN U.S.A.

"Svoboda" Press, 30 Montgomery Street, Jersey City, New Jersey 07302

1981

*Моїй Дорогій Матері
присвячую.*

Автор

З МІСТ

	Ст.
1. ДЗЕРКАЛА	11
2. КАМІЛЯ	81
3. РОЗМОВА З КАНДЕЛЯБРОМ	95
4. ПЕРЕМИНА	109
5. ПОЄТ	119
6. НЕМАЄ ПОВОРОТУ	123
7. МІЙ СУСІДА	131
8. У ТЕЛЕФОНІЧНІЙ БУДЦІ	134
9. ДЖМЕЛИНИЙ СПІВ	137
10. ЕТЮД ПРО ЛЮБОВ	145
11. БОЖИЙ ЧОЛОВІК	151
12. ДЖЕННІ, ВЕРНИСЯ	160
13. ВЖЕ НЕ ТІ	182
14. ВІДДАЛИ СИНА	187
15. ГОЛУБІНЬ ЗА НИМИ	191
16. ЗАГИБЕЛЬ ПТАХІВ	198

ЗЕРКАЛО

Біля моого дому — дерево високе, широколисте. Це липа. У неї зелені, життерадісні очі і, коли в неї родяться квіти — вона захлинається щастям, не думаючи про свою пізнішу материнську втрату. Хотіла б так радіти, як вона, оберігаючись від настирливих думок, вшановуючи хвилини щастя...

Ралтово кроки — чорними коралинами в яснощирому піску. Вони зближаються, натискають на двері, вони перескакують по-ріг і розсіваються довкола мене, вдаряють об самі волоконця моєї душі настирливо, з питанням. І хоч я сподівалася, що вони прийдуть, мені досадно і я нетерпеливлюсь. Я не хочу розмови, рішення, яке начебто в моїх руках, не хочу нічого. Тільки спокою.

Але тишу розриває дзвінок. Не кваплюся йти, а дзвінок не вгаває, змовкне і знову настирливо домагається. Немає ради. Підводжуся і йду. Мені здається, що там за дверима колючим звірком причаїлося питання, дивиться на мене проникливими очима і вичікує, щоб скочити і вхопити мене.

Відкриваю двері. На порозі дивиться на мене, усміхаючись, Нестор.

Він не питає, чому йому так довго довелося чекати, він зразу горне мене до себе й цілус. Мною пробігає хвилювання, воно — відповідь на його сильне прагнення. Але мої уста не вибають його тепла, вони не прагнуть, не йдуть назустріч, не хочуть зблизитись і відчути, піznати любов.

Поволі Нестор випускає мене з обіймів. І мені жаль, що не можу по-справжньому віддати йому поцілунків, в яких немає жадної думки, тільки бажання ніколи не відходити. Мені жаль, що на його погляд не можу відповісти, не можу дивитися на його з безмежною любов'ю, в якій солод і біль, в якій сколих щастя підіймає крила і торкається душі ніжно, але й різко, шука-

ючи близькості, домагаючись пестошів, в якій урочисто співає птах незвичайну пісню, дану тільки раз у житті і — не всім людям...

Хочу якось перервати цю хвилину, швидко щонебудь розповісти, боюся питання, що причаїлося коло нас і чекає... І справді, Нестор цим разом не бариться: — Ти певно й нині схочеш усе відклести і нічого не вирішиш. Чи воно так важко? Але я вчора, не чекаючи на твоє рішення, вже сам усе передумав. Завтра на праці візьму відпустку, ми поберемося і виїдемо, куди тобі завгодно. До Європи, чи таки в Америці зашиємося у якийсь закуток, навіть хоча б і недалеко звідсіля. Кажу — куди захочеш. Мені однаково, аби з тобою.

Враз заперечливо хитаю головою і сама не можу надивуватись, як я здобулася на такий рішучий відруж. Досі жаль було мені його вразити, сподівалася, що поволі він сам усе зрозуміє, але коли тепер врешті відповідь дано, я вдоволена, немає вже ніяких неясностей.

Несторові очі сповиваються смутком. Він відходить оподалік і, спершись на краї стола, дивиться з непорозумінням на мене. — Чому ти так, Соню? Хіба нам зле вдвійку?

— Несторе, зрозумій: нікуди звідсіля я не хочу виїздити, і, що найважливіше, не хочу одружуватися!

— Чому ні? Не одна зрадила б, а ти якась інакша...

— В цьому й справа, що я інакша, і ти часто це мені кажеш. Тому краще забудь.

З нагрудної кишені піджака він виймає карточку й подає мені: — Прочитай і переконайся, щоб нарешті повірила, що я не тільки чванюся.

Читаю: „Коханий мій! Люблю Тебе! І додому мені тепер важко повернатися. Там чужина, біль і холод. І стає тоді сумно і стає тривожно, хотіла б тоді заховатися у якийсь затишок, щоб справді бути тільки самою і щоб, згадуючи наше спільнє перебування, думати й мріяти про Тебе... Мені здається, що коли я без Тебе, то потрохи вмираю, а коли ми зустрічаємося — знову оживаю і народжуємося під теплом і ніжністю Твоєї усмішки. Люблю Тебе, відчуваю любов в усій собі. Хочу торкатися Тебе і любити Тебе. Коханий, рідний мій! Будь здоров! Коли Ти відійдеш, я ввесь час буду при Тобі, навіть при Твоїх звичайних заняттях, бо люблю.

Людмила”

Дивлюся на нього і спочатку не розумію, а потім кажу: — Що ж, вона любить тебе, як тільки може любити дівчина. А вона хто, працює разом з тобою?

— Це не дівчина, вона замужем. І в кожній записці, і як тільки мене перестріне, запевняє, що залишить свій дім, розведеться із своїм мужем і буде зі мною. Казав я вже їй, що можливо залишу теперішню працю, думаючи про нас, і вона бойтися. Вона добра жінка, тільки дуже нещаслива.

Здигаю плечима: — Що ж мені до цієї жінки, що мені до вас обох? Може вона для тебе призначена. Роби як знаєш. У тебе вільні руки.

Але він перериває мені: — Ти знаєш, що, крім тебе, нікто мене не цікавить. Показав цю записку, щоб хоч трохи приревувала...

Віддаю юному карточку, він не викидає її, ховає знову до нагрудної кишені, кажучи: — Мабуть, цю записочку треба було б подерти, але не можу, з нею мені легше, здається, я не сам.

За хвилину Нестор знову говорить і його темні брови, що зрослися над передніссям, ще дужче збігаються разом: — Я ніяк не можу погодитися з тим, що ти мене не хочеш. Тут щось не так. Виясни, в чому моя вина, може я зможу її віправити. Тобі стане легше, коли ми поберемося, ти нічим уже не будеш турбуватися — усе беру на себе. Тільки будь зі мною.

Ще одне, що роз'єднує мене з Нестором: мені здається, що коли він щось мені дарує, то наставляє руки, щоб при цьому звати від мене вдвоє.

— Соню, синьоока моя, — продовжує він, — виясни, бо нічого не розумію.

— І що ж тут ще вияснювати? Ти знаєш, що недавно я закінчила студії і хочу спробувати самостійно працювати, бути собою, бути кимось, а не тільки жінкою свого чоловіка. А ще — важливіше — я не маю аж такого великого почування до тебе, щоб воно спонукало мене вийти за тебе заміж. Правда, ми ходимо разом, дружимо і ти симпатичніший і цікавіший для мене від інших чоловіків, але це ще не любов...

— Соню, вона ще прийде, вона можливо вже є, тільки ти борешся з нею, ти її відкидаєш. А коли ми поберемося...

Я рішучо перериваю юному: — Тобі буде гірше, тоді вже виходу не буде. Тепер, як знаєш, я шукаю праці, але її важко знайти, усі місця в шпиталі зайняті, тому мушу покищо піdnайти собі щонебудь і згодом переключитись на свою професію.

— Але навіщо тобі працювати?

— Несторе, ти впертий і не хочеш нічого зрозуміти. — Ці слова говорю підкреслено гостро, він не звик до цього тону і розгублено стоять посеред кімнати.

Дивлюся у вікно і не знаю, як закінчити цю розмову, бо жаль мені його, але й сама вже не хочу повернутися туди, звідкіля насилу вирвалася. Аж раптово зір мій падає на газету. Певно Нестор приніс зі собою. Підходжу до стола, бездушно переглядаю оголошення, і враз проймається радістю. Читаю: „Самотня жінка пошукує товариства для своєї хворої дочки. Потрібна університетська освіта. Платня добра”. — І нижче — телефон.

— Несторе, глянь, я знайшла нарешті те, чого шукала!

Нестор читає і чимраз більше похмурніс. Біля його уст вірізьбується риска завзятости. — Соню, кинь цю нісенітницю! Хіба ти знаєш, що це за дім, хто його власники. Може це примхливі люди, які будуть тебе трактувати як служницю.

— Я завжди можу від'їхати — тепер не середньовічні часи, щоб хтось мене замикав у вежі, — спокійно відказую і беру його за руку. — Ти ж мій друг і бажаєш мені добра, ти повинен мене підтримати.

Він крихітку розпогоджується. А може втомився моїм спротивом і бачить, що мене не переконає.

Мовчки дивлюся на нього з проханням, і він, усміхаючись, тільки розводить руками, мовляв, хай буде.

Підіймаю слухавку, щоб зателефонувати, і краєчком ока заважаю, як Нестор зупиняється перед дзеркалом і, вдоволено посміхаючись, розглядає своє гарне обличчя і поправляє краватку. Бачу його сите вдовolenня, і не можу на нього дивитись. З нехіттю думаю, що люди повинні б повикидати всілякі дзеркала, бож вони показують не тільки щастя, але й горе, втому, розплач, а часами й злобу. Дзеркала кажуть правду дівчатам, що вони гарні, і дівчата інколи стають жорстокими у своїй юності; бабусям дзеркала витискають слізу, що пройшла вже їхня молодість і їм нічого сподіватись; негарним обличчям пророчать, що вони ледве чи колись будуть щасливі, і взаємного кохання їм годі сподіватись.

Накручую число телефону і в напружені чекаю.

Потойбіч озивається голос м'який і мелодійний (люди мають, часами, зовсім безбарвний і дерев'яний голос, і важко через те до них зблизитись). Жінка називає тільки своє ім'я й прізвище, і мені важко догадатись, чи це мати, чи дочка говорити.

Подаю своє прізвище, кажу про оголошення і питаю про умови праці. Виявляється, що платня незвичайно висока, і мені просто не віриться, що це можливо.

Чую слова: — Чи ви могли б зразу до нас приїхати, бо та жінка, що була коло моєї дочки, кілька днів тому відійшла?

Я заскочена таким поспіхом, але відповідаю: — Можу й зараз, я вільна.

Тоді жіночий голос перестерігає: — Але дуже прошу вас, якби щось вам відалося дивним, ні про що ні мене, ні мою прислугу не розпитувати. Із суконь забираєте із собою лише ясні і барвисті, я не хочу, щоб у моєму домі носили одяг темної барви, він додає смутку і безнадії. І ще одне: не привозьте з собою жадного дзеркала, навіть найменшого.

Може я не дочула як слід? Дзеркала взяти не можна, а як же ж?..

— Колись вам усе виясню. Але зразу, якщо мої умови для вас заважкі, тоді задарма вам турбуватись.

Погоджується. Мене вже вабить подорож. Кудись далеко відходять мої проблеми. Про умови, які поставлено, Несторові не збираюся розказувати. Кажу тільки, що моя платня буде висока.

Пакуюся, дивлюся на розклад їзди і бачу, що можу ще вспіти на пополудневий поїзд.

Їдемо на станцію. Начебто вже з далекої віддалі чую Несторові слова: — Як тільки буде тобі зло, зараз же приїди, ти знаєш, як я чекатиму.

Прохаю, щоб не турбувався, напевно, як мені не пощастиТЬ — вернуся. Ще даю йому мою адресу і — прощаємося. На мить тріпочеться ще на моїх устах його поцілунок і поїзд рушає. Бачу його простягнену руку, погляд, що хоче мені ще щось сказати, а там уже чужі обличчя.

Їхати треба недовго, кілька станцій. Оглянувшись довкола, ніби з того дому, де незабаром я буду, можуть мене побачити, відкриваю торбинку і завиваю в папір невеликий відламок дзеркала. Воно в мене колись розбилось і припадково залишилося в шухляді. Я таки забрала його зі собою, радіючи, наче з дитячої витівки, яку дорослі не можуть викрити. Бо і як же мені зачесатися? Зрештою, як таким відламком можна комусь пошкодити?

Моя станція. Висідаю тільки я, ніхто більше.

У передвечірні сутінки м'яко кладуться лілові барви, а в них ще й оранжева. Вона підносить велетенські полум'яні крила і нагинається над землею. Я знаю, що жити оранжевій барві недовго, хочу торкнутися її, придержати, хочу увійти в неї і, прой-

нята її полум'яним горінням, відійти разом з нею, щоб знову відновитись у світанку ...

Хтось говорить до мене. Здригаюся. Якийсь чоловік привітливо й шанобливо вклоняється до мене, торкаючись пальцем кепі. Догадуюся, що це шофер. Запитую, чи я приїхала до пані Лідії Литоринської. Схитую головою. Його погляд перебігає по моєму скромному багажу. Але притьма він перетворюється на людину, що тільки виконує доручені їй обов'язки. Торкається ще раз свого кепі й запрошує йти за собою.

Виходимо поза станцію, ще хвилина і я сиджу в розкішному авті. Авто набирає швидкість — і у вікні я бачу пейзажі з картин Пізарра, як із великого келиха, бачу як іскриться, переливається сонце бургундським вином.

Доїздимо. Переді мною на високому горбі густий живопліт з ялинок, кущі дикої троянди, а далі олеандри у білих квітах. Я чула, що вони смертельно отруйні. Якось, коли зірвала квітку, щоб вплести собі у волосся, пелюстки її липли до моїх пальців, і я мусіла ту квітку кинути.

Авто вкочується поза огорожу і спиняється перед ясним, білим домом, збудованим у колоніяльному стилі — колони, розлога веранди і вкрита зеленою дахівкою покрівля. У деяких вікнах уже світла, тільки вони якісь дивні, не світяться виразно, а ніби жевріють.

Шофер відкриває дверцята, бере мій багаж, ставить його на веранді і дзвонить. Надбігають два хорти, але мене не займають і стають біля шофера. Мені чомусь не хочеться йти до цього дому.

Довго нам ніхто не відчиняє. Аж врешті двері відкриваються і до нас виходить середнього віку жінка. З одягу, з білого хвартушка догадуюсь, що це хтось із прислуги. Вона забирає багаж і прохаче у мене вибачення, що довелося почекати. Зaproшує йти за собою.

Йдемо сходами, застеленими м'яким, золотавим килимом. Скрізь по стінах, на коридорі порозівшувані образи. Поза собою чую кроки жінки, а на спині відчуваю її цікавий і сторожкий погляд. Коло останніх дверей жінка зупиняється і відкриває їх. Посередині кімнати бачу широке ліжко із темногоріхового дерева, поруч — невеликий столик, в глибині інші двері чи шафа на одяг. Біля вікна — комода. Вікна заслонені портьєрами. В куті крісло-гойдалка, на стіні полиця з книжками — різні повісті різними мовами, безладно поставлені.

За звичкою шукаю на комоді дзеркала і, не знайшовши, хочу запитати у жінки, але вона холодним поглядом ніби заборо-

няє мені ставити будь-які питання. Водночас кидає: — Може ще поки вечера принести щось перекусити?

Я зовсім не відчуваю голоду, але прошу: — Тільки чашечку чаю і два бісквіти. — Відчуваю, що в цьому домі не так, як в інших домах.

Жінка каже: — Називайте мене Ганною. Тут біля вашого ліжка, на столику, дзвінок. Коли чогось буде треба, подзвоніть, і я прийду. А це — і відхилиє завісу — вхід до вашої лазнички.

Дякую, хочу залишитися сама. За жінкою тихо закриваються двері. Дивлюся довкола, обмацую стіни, чи немає там якоїсь таємної кватирки, крізь яку хтось за мною стежить.

Не розпаковую ще всього багажу, виймаю тільки сукню та легке взуття і входжу до лазнички. Вона уладжена із незвичайною вибагливістю: пухнастий килимчик, сріблисто - біла ванна, поличка з журналами, лежанка — і все перламутрово-голубе.

Приймаю спочатку гарячий, а потім холодний душ, переодягаюся, розчісую волосся і завважую, що мені наче чогось бракує. Ясно: як тут без дзеркала причісуватися? Шукаю його скрізь, нема. Іду в кімнату, відкриваю свою торбинку і з полегшею знаходжу кусочек люстерка. Вчуся бути обережною і закриваю двері на ключ. І враз мені стає ніяково, ніби я когось обдурила. Поспішно причісуюся, ховаю дзеркальце і знову відмикаю двері. Долоні в мене горять...

Переглядаю книжки і знаходжу драму Еліота „Коктейл парті”. Примощуюся на кріслі коло лямпи і починаю читати, як звичайно, навіть тут, забуваючи про ввесь світ. Читання перевиває мені Ганна. Вона приносить на плетеній дерев'яній таці чай і бісквіти, а на малій кришталевій тарілці — конфітури з полуниць.

Увічливо всміхаючись, запитує, чи я ще чогось потребую, і каже, що за півгодини буде вечера.

— Дякую, мені вже нічого більше не потрібно.

Ганна зупиняється біля порога, ніби не хоче мене залишити саму, але нічого не говорить.

Питаю її: — Ганно, чи могли б ви мені сказати, хто в цьому домі живе?

— Моя пані Лідія Литаринська, її дочка Ляриса, куховарка, прибиральниця, шофер і я.

— А чому всюди так тихо?

— Бо пані — надворі, Ляриса відпочиває перед вечерєю, вона хворіє, і ми стараємося, щоб був спокій.

П'ю чай великими ковтками, бо маю спрагу, але бісквітів не торкаюся. Ганна сідає біля мене на кріслі, я її попросила, щоб побула зі мною.

— Дякую вам, Ганно!

Вона забирає тацю і каже: — Ми всі дуже любимо Лярису. — І враз її обличчя ясніє ласкавістю. — А ви, не дивлячись ні на що, залишайтесь у нас. Може спочатку буде важко, може й скучно, ви ж молоді, але Ляриса не дуже химерна, вона добра дівчина і шукає товариства, бо також молода . . .

— А яка у неї недуга, Ганно?

На обличчя жінки лягає сіра маска, риси холодніють, а темні очі, які щойно бриніли ласкавістю, чужо й неворушко дивляться на мене: — Це вже вам пані вияснить, це не моя справа, і так розговорилася. Але й ви зразу надто не допитуйте нікого. Були вже перед вами такі, і мусіли від'їхати.

Дивлюся кудись перед себе і задумуюся, навіть не бачу, як Ганна відходить.

А за деякий час чую, як хтось проходить повз мою кімнату і зупиняється. Хочу вже відкрити двері, але чую, як хтось поспішно відходить. Швидко виходжу на коридор. Нікого. Тоді спускаюся вниз і без труду знаходжу ідальню.

Посередині стіл, застелений жовтогарячою скатертю. Біля стіни шафа на посуд і друга, більша — усе без скла. І келихи на столі не із скла, а кришталеві. На вікнах кремові завіси, внизу вони вишивані чорнобривим буковинським узором. Меблі кол'юору слонової кости, на них граціозні італійські статуетки.

Високий годинник — це просто химерний обрубок дерева, але і його стрілки не поза склом.

Поза дверима чую кроки. Входить, здогадуюся, власниця дому, пані Лідія. Плечі у неї опущені, голова поникла і в усій її поставі якась важкість. Вона представляється і сильно стискає мені руку.

— Бачу, що ви дивитеся на мої меблі. Ледве чи хто тепер такої барви меблі купує. Мені їх зробили на спеціальне замовлення. Але щоб тільки такі клопоти були. — Вона підводить голову, приязно всміхається і придивляється до мене: — Бачу, що ви вийшли моєму прожанню назустріч і вбралися у барвисту сукню. — Її очі перебігають по мені, як по якомусь манекені, що стоїть за вітриною. — У вашій сукні дещо лілового відтінку, але він тільки підкреслює розв'язку інших барв. Але сідайте, ви певно втомлені. — Кожне її слово, кожен рух з якоїсь просто порцеля-

нової фінезійської етикети. І хоча обличчя пригасле, але ще доволі молоде і гарне.

Сидимо й говоримо про такі речі, що не проймають і що без них у житті можна обійтися зовсім легко.

До їdalyni входить дівчина, здається, трохи молодша від мене. Вона ступає м'яко і тихо — рухом збіжжя під легким вітерцем. Її волосся довгими, рівними пасмами спадає на плечі, воно сипке і свіже, мерехтить, переливається спокоєм. І вся ця дівчина — ясна хвиля — дівоча, промінна.

Тепер вона злегка склоняє голову і цілує власницю дому в щоку, а тоді зупиняється біля мене й допитливо дивиться. Заважаю біля її уст невеликий шрам. Він не опоганює обличчя, тільки гейби злегка скаржиться, що вчинив дівчині кривду . . .

Пані Лідія каже, звертаючись до дівчини: — Провітайся з новою подругою, Лярисо, відтепер ви завжди будете разом, може й не так скучно тобі буде з Сонею. — А потім до мене: — Вибачте, що я так зразу називаю вас тільки на ім'я, але я хотіла б, щоб ви вже від самого початку почували себе поміж нами як рідна. Мене тішить, що ви такі молоді. До нас на працю приходили все старші жінки і не зовсім розуміли мою дочку.

Вона говорить тепер до Ляриси, але свої очі не зводить з мене: — Правда, Лярисо, яка чудова сукня у Соні? Ми любимо всякі барви, тому у нас взимі чи вліті скрізь китиці квітів, ясні меблі, кольорові завіси — ми хочемо різноманітності. Вам може дивна така погоня за кольорами, за узорами, але нам цього потрібно. Ми зустрічаємося зі світом лише в журналах, книжках, пресі. На закупи їздить Ганна з Максимом, а ми гуляємо по парку. Але не довго. Лярисі важко. Правда, доню?

— Правда, мамо. Ми завжди вдома. Та нам добре, і ми не тужимо ні за ким і ні за чим. Пригадуєш, як ти мені розказувала, що у декого й хати немає і їжі бракує, і навіть інколи матері кидають своїх дітей, бо не в усіх така велика любов, як у тебе, мамо. Хіба . . . — І замовкає. І ніби шелест у великутишу пролітає бліск у її спокійних очах. Але він там тільки якусь мить, і меркне. — Ти, мамо, мені часто казала, що треба вміти роздивлятися довкола, і все щось знайдеться цікаве . . . І мені тут ніколи не нудиться — треба вміти дивитися . . . — І враз начебто зовсім проломлюється, але зараз же випростовується, і її сині очі розцвітають знову спокоєм.

— Певно, Лярисо, що нам тут добре, чому ж рушатись звідсіля?

Ганна подає вечерю. Їмо мовчки. Я не хочу говорити, хочу слухати, щоб їх краце розпізнати. Страви смачні й добірні. Але чогось тут бракує. І мені раптом стає страшно, ніби хтось поза мною затріснув двері і хоча я можу їх відкрити, моя рука вже не зводиться ...

Подають важке, солодке вино. Пані Лідія підносить свій келих: — За щасливий ваш побут поміж нами, Соню!

Підношу і я свій келих. Ляриса п'є швидко, мабуть, не думаючи, що в келиху вино. П'є як із спраги великої, а очі її біжать у віддаль і синіють, синіють ...

Я ледве торкаюсь вина, бо втомлена і боюся сп'яніти.

Забагато тиші, прориваю мовчанку і говорю щось до Ляриси. Вона здригається. — Вибачте, я вас не дочула, це, мабуть, від вина ... — Завважую, що вона й далі не слухає мене, тільки при слові „квіти” підводить очі, і тоді вони якісь неворушкі, бліскучі і дивляться на пані Лідію.

Кажу ще раз: — Може б ми завтра пішли і нарвали квітів, але не з парку, не плеканих, а польових, десь із левади ...

— Польових? — питає пані Лідія.

Ляриса заперечливо хитає головою: — Не тривожся, мамо. Чого нам іти на леваду, мені не добре далеко ходити. Принесемо з парку глічиній, вони тепер дуже гарні! А біля альтани — дзвоники, і вся альтана як у дикому вогні — це від настурцій.

Пані Лідія рвучко встає, а за нею й ми. У мене ще стільки питань, але пригадую Ганніні слова, щоб надто не допитуватись. І мовчу.

До мене підходить Ляриса. Зіниці її поширюються і темніють. Здається, що вона хоче щось мені сказати, але вагається. Я не бачила ні в кого таких холодних, неворушкіх очей. Але по хвилині її очі ясніють, набираються теплом і гейби у величезній напрузі зустрічаються з моїми. Вона хилить голову, наче під тягарем преважної думки і каже: — Боюся, щоб ви не покинули нас, як інші. Ще никому тут не подобалося, казали, що у нас життя немає ...

Не відповідаю нічого, бо не знаю, що сказати, а потішати Лярису як малу дитину не можу. Мовчу. Вона, здається, розуміє мене, бо всміхається: — Тоді добраніч вам. — Але не йде.

Ще чую голос пані Лідії: — Я хочу ще раз підкреслити, що мосю дочкою треба постійно опікуватися, вона слабенька і безустанно хворіє. Саму її не можна нікуди пускати ...

— Так, мамо, правда. — І Ляриса жалісліво кривиться. — У мене вже немає і бажання будь-куди йти, бо там поза домом

і парком чужі люди. Пам'ятаю тих, що опікувалися мною, пам'ятаю лікаря, листоношу, а інших не знаю, може й недобрі.

— Як то, Лярисо? — питаю і вся холону. — Хіба ж ви звідсіля, поза межі свого дому і парку нікуди не виходите?

— Навіщо? Мама казала... — але раптово її слова вриваються, а очі загораються голубими вогнями і пливуть у напрямі вікна.

І різко пані Лідія: — Лярисо, чому ти ще тут? Пізно вже, Соня з дороги і їй треба відпочити. — А звертаючись до мене: — Ми вчора допізنا просиділи. Чомусь наші собаки неспокійні були, і мені ввесь час причувалось, що хтось ходить попід нашими вікнами...

У кімнаті мені сутужно ѹ тісно. Довго ще свічу світло і стараюся читати, але не вдається, навіть не можу скопити поодиноких слів. Вимикаю світло, лежу в темряві і прислухаюсь пильно до кожного шелесту. Тиша. В цілому домі ніби зовсім погасло життя. Хоча б прислуга, нікого... Заплющаю очі і, вертаючись у своє дитинство, в безконечність числю. Так вчила мене няня, казала, що тоді обов'язково прийде сон. І дійсно, він прийшов...

**

Ранок. Прокидаюся. Ще темно. Вітер трусить шибками, по кімнаті пробігають химерні тіні і в мене наростає туга за травою, деревами, небом. Зриваюся з ліжка, підбігаю до вікон і розсуював завіси. І на превелике зачудовання бачу, що ѹ шибки матові і крізь них, крім неясних зарисів, нічого не видно. Відчинаю вікно. У груди вдаряють краплі холодного дощу і зразу стає легше, здається, я з якогось кошмару знову ввійшла в життя. Але ѹ шматочка неба не можу доглянути, так низько мряка. У дощі високі, тонкі дерева, намокла трава, а квіти кудись пропали. Відчуваю безодню самотності.

Оглядаюся і сходжу вниз. У вітальні у ватрані горить вогонь. У глибокому фотелі сидить пані Лідія. Вона вишиваває. Вітаюся з нею. І враз приходить до мене одчайдушна думка: „Чому властиво не поспитати?” Наважуюся і питаю, де можна причесатись.

Пані Лідія усміхається і каже так, немов мос питання ѹ зовсім не дивус: — Добре, що поспитали, Соню. Ось вам ключ до кімнати. Третью з черги на коридорі. До неї можна заходити тільки за моїм дозволом. Як причешетесь, то зараз же повертайтесь і віддайте мені ключа. Лярисі про цю кімнату не згадуйте.

Забираю ключа і йду, стараючись розгадати усміх пані Лідії. Підходжу до кімнати, але в мене не стає відваги її відчинити. Недалеко чую чиєсь кроки і мені стає соромно, що я зупинилася наче перестрашене дівча. Відчиняю двері, натискаю клямку і входжу. Лілової барви простора кімнати, ніяких крісел, на вікнах портьєри теж лілового кольору, на підлозі пуштистий килим. Жадного дзеркала. У мене на спині — начебто холодна крига. І чому, думаю, дала мені пані Лідія ключа, щоб з мене поглузувати? Повертаюся і виходжу, замикаючи кімнату. Мовчки віддаю пані Лідії ключа і дякую. Боюся її слів, боюся, що з її словами паморозь осяде на стінах, а ми самі обернемось на кригу... Мені здається, що навіть коли б вона сказала, що тільки сьогодні світиме сонце, а завтра кінець — я повірила б. В ту мить мене пориває бажання іхати додому. Пані Лідія мене ні про що не розпитує. Я мовчу. Ніби все гаразд.

**

Минають дні, не діється нічого особливого, я, мабуть, звикаю, бо мені навіть здається, що ми живемо, як усі інші люди. Сходимось, говоримо, читаємо газети, книжки, прогулюємося по парку. До нас ніхто не приїздить. І, дивно, час навіть не довжиться. Лідія колись багато подорожувала і вміє цікаво розповідати, зокрема про Україну. Часами тільки задумується над чимось і тоді її речення рвуться. В таких хвилинах Ляриса пильно дивиться на неї і починає сама щонебудь говорити. Ляриса, мабуть, незвичайно сильно любить пані Лідію. Вони розглядають в журналах різні потрібні для дому речі, найновіших зразків одяг і висилаютъ замовлення. З кравчинею вийшло якесь непорозуміння і вже давно її тут не було. З Ганною я говорю мало, хіба на буденні теми, а коли хочу розпитати щонебудь про життя мешканців дому — вона мовчки відходить.

Зате Ляриса засипає мене питаннями: чи маю я матір, скільки і які в мене знайомі, чи я часто виходила з дому, чи з кимось дружила? Розпитує, чи я добре пам'ятаю свого батька, про що з ним говорила. Кажу, що батько мій помер недавно і що ще й досі я не можу звикнути до цієї думки, може тому, що матері в мене вже давно немає. З батьком я говорила багато і про всіляке: про всесвіт, про цікаві події, про прочитані книжки. Він казав мені, що коли знайдеться у мене друг, щоб берегла приязнь, бо щось цінніше важко дістати. Але, коли я питаю Лярису про її батька, вона мовчить або звертає розмову на іншу тему чи питає мене: — А скажіть, Соню, у вас є хлопець?

— Так, у мене є хлопець, він живе в тому самому місті, де я. Ми часто зустрічалися, ходили разом до театру, до знайомих.

— А яке в нього волосся, очі які — він, мабуть, такий чудовий, як ви.

Сміюся: — Хіба я чудова, Лярисо? Багато таких, як я. А от він гарний, розумний і, як усі чоловіки, трохи себелюб. Волосся у нього каштанове, хвилясте, очі брунатні, веселі, завжди сповнені щасливим хвилюванням і гордістю. — Виймаю його знімку і показую їй.

Ляриса захоплена. — Він — красень, який у нього ніжний погляд! Коли його фотографували, напевно думав про вас. А ви любите його?

Вагаюся і відчуваю, який він мені далекий.

— Властиво, Лярисо, ми з ним дуже відмінні, але ми часто не сперечаємося, бо мені інколи байдуже, що він думає. Я не люблю його, просто звикла до нього.

Ляриса дивиться поза верхи дерев, а тоді з дитячою усмішкою і ледь помітним натяком на дозриваючу жіночість каже: — Я про це читала у романах, але мені цікаво, як воно насправді. Коли він вас цілус, чи це справді так приємно? — І рожевіє від своїх слів.

А я пригадую похилене наді мною обличчя, його погляд, що намагався передати мені все своє почування, і його губи, що прагнули розпалити мої. Тільки мої — не йшли, не могли піти йому назустріч.

Підвожуся. — Колись іншим разом ще про дещо вам розповім, Лярисо, але про ці речі важко оповідати, їх треба пережити.

На моє щастя, надходить пані Лідія і Лярисині очі зовсім мене не бачать, а біжать назустріч материним. І вона каже: — Я тепер залишуся з мамою, а ви може хочете побути самій і трохи відпочити від моїх питань.

Іду до плакучих верб. Там, мабуть, був колись ставок, а тепер тільки велика заглибина, що заросла мохом та всіляким буйним зіллям. Перестріваю Максима і питаю: — Скажіть, будь ласка, що сталося, здається, ще недавно був на цьому місці ставок, куди він подівся?

Максим закурює люльку. — Та був, панночко. Ще як народилася Ляриса, пані Ліда з чоловіком були щасливі і разом тут пересиджували. Ось на цій кам'яній лавочці. Пані її хотіла була забрати, але залишила на пам'ятку Лярисі, щоб батька її пригадувала.

Чуємо, як зближається хтось швидкою ходою і перед нами стає пані Лідія. — От де ви, Максиме! А Ганна вас розшукує, їй треба їхати до крамниці. — Голос її неласкавий, холодний, такого я ще в неї не чула.

— Вибачте, пані Лідіс. Це я затримала Максима. Я вже давно хотіла запитати, чому не наповнити оцю заглибину водою. Тоді й рибу можна було б ловити, і скупатися, і поплавати в човні, а так воно мертвe, оце місце.

— Водою наповнити? — Лідія прижмуреними очима дивиться на Максима. — А ви ще тут?..

Максим ніяково обертається і йде, навіть словечка в своїй обороні не кинувши, наче справді провинився.

Навіщо нам тут ставок? — Звертається пані Лідія до мене. — Ляриса плавати не любить, для мене вода в ставку захолодна, та й Максим зовсім не тужить за ловлею риби. Ви напевно завважили, що вдома у мене ванни немає, тільки душ, воно так здоровіше. І за Лярисою треба було б слідкувати, щоб чого не сталося... — І ралтово чую її не то сміх, не то відгомін сміху.

Оглядаюся, чи когось за нами немає. Нікого. І мені стає моторошно. На устах пані Лідії ще просвічує усміх, а може це мені здається.

Зв'язую все разом і приходить до мене думка, що ставка немає з тієї причини, з якої немає дзеркал, скляного посуду і шибок. І мені в тій хвилині страшенно хочеться поглянути у велике, справжнє дзеркало, поглянути не крадькома, ховаючись, як я це роблю, коли виймаю з торбинки свій маленький відламок.

Питаю: — Чи можна було б мені вибратися у сусіднє містечко?

— Чому ні? Тільки не надовго. А передусім нічого про це не кажіть Лярисі. В неї немає цікавіших місць, як наш дім і парк, і всі ті, що з нею живуть, це найкращі для неї люди. Іншим разом, як надумаєтесь їхати, скажіть наперед, щоб як не Ганна, то я могла бути коло Ляриси.

І дивно мені самій, що я вже не хочу їхати, либонь, входжу в настрій дому. І ніби дрібні, наполегливі краплини осіннього дощу вже просочуються неспокоєм у мою душу.

Хтось до нас наближається. У кроках швидкість і непевність. Це Ляриса, вона нас завважує і сповільнює ходу.

— Похилились і попадали на землю по дощі глічинії, а ми збиралися з вами, Соню, їх малювати, — каже Ляриса. — Я хотіла б їх малюнок повісити у себе в спальні. А може намалювати їх такими, як вони тепер? Це мої улюблені квіти, мої і мого... —

Дивиться на пані Лідію і враз замовкає, по-дитячому торкнувшись уст пальцями.

Пані Лідія: — Ну ѿ намалюй, Лярисо.

— Якби такий малюнок взяти під скло, мамо, це надало б йому більше блиску...

— Лярисо, що це ти сьогодні придумуєш! Хіба ж ти сама не кажеш, що це добре, що у нас вдома ніякісінького скла немає, бо від нього тільки холодом дме. І хіба не знаєш, що коли образ взяти за скло, то барви на ньому не такі ясні.

Ідемо додому. Крізь відкрите вікно в коридор вбігає ласкавий вузенький струмок світла, зупиняється на сходах і тріпочеться зайчиком.

— Як не хочеш, мамо, звичайного скла, можна б матове, чому ні...

— Правда, Лярисо, матове можна...

І враз у мене проривається: — Буде матове, як усі ваші шибки на вікнах... — І неспокійна чекаю на відповідь пані Лідії.

— А хіба у нас шибки матові? — із здивуванням Лідія.

Це мене заскакує. Чи, може, вона прикидається?..

Ляриса навиває довкруги пальця пасмину волосся, воно мешктиє ясністю, а очі її — дві замріяні вологі фіялки. І вона тепер дивиться вже не на пані Лідію, а на мене, і каже: — Мама хоче, щоб я була щаслива, а в мене бажання увійти в гурт дівчат, познайомитися з хлопцем. Я про це тільки в книжках читала. Хіба не цікаво знати, що думають і говорять такі молоді люди, як я? Хіба не могла б я полюбити, як ти колись любила, мамо?..

Очі пані Лідії наповнюються збентеженням. Вона нічого не говорить.

А ми беремося з Лярисою за руки і йдемо до її кімнати. Вона сідає на крісло і хвилину сидить у безруху, а тоді підвідиться і бере з полички „Германа і Доротею” Гете. Читаючи, відходить від мене. Я сиджу мовчки і дивлюся крізь відчинене вікно на Максима. Він порається на городі, витріпует з квіток комашню, а тоді бере на долоню божу корівку і всміхається, дивлячись, як вона рознімає крильця і летить. Відчуває мій погляд, підвідить голову вгору і, зустрівшись з моїми очима, збентежено опускає свої. Я гукаю: — Чому ви не вкинули її до мене у вікно? Хай погостювала б, може, щастя принесла б. — Максим — це із тих людей, що зразу відчуваєте до них приязнь. З ним легко і просто говоритися.

А Ляриса читає...

Коли ми вечеряємо, Лідія питає доньку, що вона робила. Ляриса тільки здвигає плечима: — Властиво нічого. — Про книжку не згадує.

Другої днини вона хапається читати „Вікторію” Кнута Гамсунна, а тоді береться за „Ромео і Джульєту” Шекспіра. У неї рожевіють щоки, коли часами підводить від книжки безтямно-бліскучі очі і дивиться кудись. А там закриває книжку, і тоді під примкненими повіками мерехтить слізоза. Але вона зразу змахує її і всміхається.

Запитую, чому вона читає такі сумні й трагічні історії, адже є цікаві пригодницькі повісті.

— Я не хочу розвагової літератури. Там усе діється на поверхні, а не в глибинах. А в цих історіях сюжет трагічний, але живий. Герої борються за своє щастя аж у саму смерть. І в своїй безнадії вони щасливі. Вони несуть любов на своїх крилах у вічність і вірять, що там у ній відродяться. Вони живуть пригорщами своїх зустрічей і, загорнені у своє тепло, горячі, а не попелють, як я, що властиво ніколи не жила.

Її слова глибоко щирі й палкі, і мені не віриться, що це Ляриса. Мені лячно за неї, коли з-пода її вій сипляться слізи на розгорнену книжку.

Сидимо мовчки, кожна заглиблена у своїх думках. По якомусь часі я підвожуся і прошу Лярису, щоб лягла на ліжко і спробувала заснути.

Ляриса просить мене: — Благаю, не кажіть мамі, що я читаю і про що з вами говорю. Бо її книжки можуть у мене забрати. А вони її ви мій окремішній світ, де я можу жити, як інші. Коли мати довідається, що я хвилююся, то її лікаря покличе, а він, як звичайно, надає мені всіляких ліків, накаже не виходити з кімнати і читати тільки дозволені книжки. Отакі як про „червону шапочку” ...

Не знаю, чи зле я роблю, чи добре, але рішаю пані Лідії нічого не казати, а самій уважніше доглядати за Лярисою, хоч я не знаю, яка в неї недуга.

Враз чуємо на коридорі кроки. — Це мати! — пошепки каже Ляриса, і очі її неспокійно кудись біжать, як сполохані звірки. Вона встає з ліжка і загладжує постіль. А я розкладаю шахи і гашу горішню лямпу. Ляриса любить дуже багато світла, але пані Лідія каже, що воно загостре на Лярисині очі і подразнює її кволі нерви.

— Зайшла на хвилину — каже пані Лідія, — щоб поглянути, як ти себе почувася. У тебе тепер все якісь нові химери і бажання. Ще й подивися, кого я з собою привела. — За нею, настороживши вуха, два хорті. — Думала, пройдемося трохи, але бачу ти вже роздяглася. — I враз гостро: — Ти, може, хочеш, щоб твоя маті була смутна?

— I чого ти, мамо? Ми просто думали з Сонею зіграти в шахи.

Бачимо, що пані Лідія чекає. Ляриса швиденько вбирається, і ми наче за якимось наказом сходимо вниз. У моїй руці — Лярисина гаряча і неспокійна.

З доручення пані Лідії на прогулянку з Лярисою йде Ганна. Роздумую, чи не піти мені до пані Лідії і не попросити ключа від тієї кімнати, що ніби в ній дзеркало. А що, як вона запідозріла, що у мене в торбинці є дзеркало?

— Вам справді потрібний ключ? — Питається пані Лідія і дивиться на мене, наче хоче проникнути в мої думки. Мені ніякovo, але витримую її погляд, хоча рада була б утекти з кімнати.

Приносить ключ, ще раз прохаче: — Лярисі нічого не кажіть. Їй не треба про це знати, куди ви ходите, вона не сміє ніколи дивитись у дзеркало ...

— Пані Лідіє, алеж вона дівчина і вона ... гарна.

— Хіба вам двічі повторювати мої слова, Соню!?

Сквалливо обіцяю нічого не казати Лярисі і виходжу.

Відчиняю двері і дивлюся, чи не повісили на цей раз дзеркала. Ні, немає. I тоді думка: „А може це я збожеволіла і дзеркало є, тільки я його не бачу? Може тут якась засідка?” — Iду вздовж стін, посугаю пальцями по них, раз-у-раз оглядаючись, щоб хтось не застав мене так. Але сама собі дивуюсь, пригадуючи, що кімнату я замкнула. Надто вже я перестрашена. I знов обережно торкаюся стін, може дзеркало є, тільки його не видно. Натискаю на стіну, чи не подастися під моїми руками. Нічого. Дивлюся довкола і завважую столик, що його тут не було. На ньому знімка: молодий чоловік і Ляриса ще малим дівчатком. Яка подібність між цим чоловіком і Лярисою! I та сама русявість, і той самий усміх. Позаду них — пані Лідія, волосся дрібними темними кучерями і сірі очі відкриті щастям. Її руки на плечах молодого чоловіка і Ляриси, ніби на сторожі. Звичайна родинна знімка.

Ледве встигаю замкнути кімнату, коли біля мене Ляриса.

— Ви не на прогулянці?

— Я нікуди не хочу без вас, Соню, йти. Я бачила, як ви увійшли сюди. Признаюся, я йшла за вами назирцем. Я стояла перед дверима і слухала. Мені було соромно. Але тепер благаю — дайте мені ключа! Я у цій кімнаті не була від часу, як ми повернулися з Європи. Колись це була кімната моїх батьків. А потім мама казала, що там...

— Лярисо, я мушу віддати ключа до рук вашої матері і нікому іншому.

— Дайте, я нікому не скажу! Дайте, а то насилу відберу! — Очі в неї вже не голубі, а як дві крижинки, і вона видається сліпою, що шукає світла...

Я спереляку скрикнула, і Ляриса швидко повернулась і побігла. За нею Ганна. Звідкіля вона взялася? Я зовсім не чула, як вона підійшла.

**

Сьогодні у блідому свіtlі ще не спілого ранку відчуваю, як заноситься на бурю. Час від часу чую ніби муркіт величного лінівого кота, і мені здається, що зараз він кинеться і задавить усю пташню в городі. І я простягаю руки, щоб його прогнати. Знову, вже грізний і близький муркіт, і ралтово блискавиця осліплює кімнату, розсвічується вся у мені, розкривається жахом. Притискаю схоплююся з ліжка, замикаю вікно і закриваю його портьєрами. Звичайно ночами я не закриваю вікон, не хочу матовими шибками відгороджуватися від світу. Хочу відчувати, що поза вікнами вільна просторінь і що я завжди можу вибігти звідсіля.

Мерцій вбирається і виходжу з кімнати, щоб бути біля Ляриси, хоч знаю, що коло неї насторожі двоє хортів і завжди готові на кожний поклик Ганна, її матір і Максим.

Чую, як хтось на другому кінці коридору грюкає дверима. Цього ніколи не бувало. В цьому домі завжди наперед чути кроки, які б вони никлі не були, і двері замикають ледве чутно. А може це від протягу, може переляк вирвав комусь двері з рук? Приспішую ходу.

На сходах вологі листки. Надходить Ганна і починає їх визбирувати. З другого кінця коридору зближається пані Лідія, але, ледве привітавши нас, відразу зникає. Та по хвилині, наче передумавши, піdnімає з килима листок, оглядає його і каже: — Цікаво, хто це ранком виходив надвір? — І, не чекаючи відповіді, знов зникає. Чую тихі, ніби здалеко віддалі і не знати кому призначені слова Ганни: — Певно пані знову шукала, чи немає

де в Ляриси... Втомлює вона мою бідну голубку. — І важко зідхас.

Я хочу цось спитати, але в мене зривається тільки єдине словечко: — Чому? — В ту мить виходить Ляриса і стає коло нас. Озирається і, наче не бачачи мене, говорить до Ганни: — А сьогодні вона знову шукала... — І кутики її уст тримтять, як у малої дитини, яка не знає, завіщо її карають. А потім: — І чому вона все шукає?..

Ганна бере Лярису за руку: — Ходімо...

— Чого шукаєте, Лярисо?

— А ви ще й досі не знаєте? Моя мати час від часу зненацька заходить у мою кімнату і шукає у мене захованого дзеркала. І завжди каже: „А ти признаєшся, що воно в тебе є, бо ѹ так знайду. Коли признаєшся, ще все можна буде направити і тебе врятувати...” І що мені їй сказати, коли ніякого дзеркала у мене нема? — Ляриса блідне, як молодий світанок, що, пошукуючи першого сонячного променя, простягає холодні руки.

А тоді повертається до мене і просить: — Соню, підіть до матері, попросіть у неї ключа і дайте мені. Хай побачу оту кімнату.

А потім, ніби забувши про те, що казала, нахиляється коло Ганни і помагає їй збирати листки. Ледь чутно її шепіт: — Мені, Ганно, щось треба робити, і то якнайшвидше, щоб знову помогти... Пригадуєш, колись ми це вже робили, може сьогодні повторимо?

— Не сьогодні ще...

І раптом Ляриса каже енергійно і гостро: — Немає чого зволікати!.. Якраз треба сьогодні, щоб розвіявся всякий сумнів. Давно я вже не тужила так за світом, за людьми.

Вони обидві з Ганною відходять.

**

Увесь сьогоднішній день я в напруженні, вичікую... Нічого. Хібащо по домі снується більша мовчазливість, і всі не разом, як звичайно, а кожний як пройде, то зупиниться на хвилину, перекинеться кількома словами і піде собі... І хіба ще те, що чомусь частіше нагорі появляється Максим.

Надвечір каже мені пані Лідія з лукавинкою в очах: — Вибачте, але я вже більше ключа вам не дам. Я його загубила. — А потім, злегка прижмуривші очі: — Властиво, чого я вам маю казати неправду? Боюся, щоб вам його Ляриса не відібрала. А

може вона його вже має і тому я не можу його знайти. Як ви думаете? Але я його знайду. — Її брови високо спинаються вгору, недобрий вогник скрещується в очах і звідтіля вже не йде...

Коли ми по вечери прощаємося, пані Лідія наказує **Лярисі** спати з Ганною, а мене зупиняє і відводить набік: — Ще хвилина, Соню, маю до вас невелике прохання: слідкуйте пильніше за **Лярисою**, вона тепер знову не-своя, і я боюся... Коли в неї гіршас, вона завжди стає такою.

Мені ще не хочеться спати, але нічого більше не залишається, і я поволі йду до своєї кімнати. Там, як звичайно, вже постелене ліжко і засунені завіси. Так гаряче, що можна задихнутися, і я відчиняю вікна. Довкола мене вирує, кружляє світ. Понад верхів'ями дерев іде, наближається велика ясність. Сосни розправляють своє віття у легкому, розсміяному вітрі, квіти зіджають, і їхні пахощі розпливаються в ночі. Я перехиляюся через вікно, щоб напитися місячного, сріблистого трунку, цілу повітря, що пахне смерековим чатинням. Місяць приймає мій поцілунок і ввесь світ тремтить, хвилюється. І враз моя кімната стає такою тісною, сірою і задушливою, що хочу мерцій на повітря.

Не зачиняю вікон, бо не хочу бачити матових шибок та важких портьєр і, не задумуючись, виходжу. Світла скрізь погашені. Тільки з-під дверей **Лярисиної** кімнати просмикується вузенька ясна смужка. Либонь, не спить, може читати, може тільки перегортає листки книжки... Хочу безшлесно пройти повз її двері, але вона вже рвучко їх відкриває, стойте на порозі і посміхається. Завважую, що вона, мабуть, теж готується до виходу, бо в неї у руках — вовняний шаль.

— Куди ви, **Лярисо**?

— А куди ви вибралися? Мені спати ще не хочеться і я вирішила пройтися. Але з вами — приємніше.

— Та куди вам, **Лярисо**, так пізно виходити? Вкладайтеся спати, а то як перестріне вас мати...

— Хіба ж я маленька дівчинка?... У кімнаті так гаряче, а мені з вами завжди можна вийти. Підете? — Ставо і не знаю, що робити. Але хіба яке зло в тому, що ми трохи пройдемося?

— Добре, **Лярисо**, тільки не надовго.

Вона нібито йде зі мною, але приспішує ходу, а то й біжить. І коли говорить, то слова в неї прохоплюються радісно і швидко. Бачу, яка вона неспокійна, і жалую, що вибралася з нею.

Враз вона сповільнює ходу і я заспокоююсь. Сідаємо на лавці і в цій же хвилині чую шепіт: — Соню, може у вас є дзеркальце, хай невелике, хочу бодай раз поглянути на себе в

світлі місяця, хай буду як інші дівчата. — Очі її блищають, жевріють сапфірами.

— Лярисо, навіщо вам дзеркальце, таж досі ви обходилися без нього і були щасливі. Та ѿзвідкіля вам його здобуду? — Мене палить соромом моя неправда, і тепер я рада була б того уламка позбутися.

— Так, але в матері ключ від кімнати, а там — дзеркало. Вона часами дас вам ключ. Мені не хоче дати, каже, що розхвороюється. Я гнівити її не хочу. Дайте, хай раз погляну.

— Лярисо, у мене жадного ключа немає, ваша мати казала, що не може його дати, бо кудись заподівся. Але нащо вам його, там і так... — замовкаю, ще трохи і могла б проговоритися, що в тій кімнаті немає дзеркала.

Ляриса вражено відвертається і мовчить. У місячному промінні лиця — на ялинці мерехтлива прикраса. І далі, не дивлячись на мене, тихо каже: — Ніхто не довіряє мені, навіть... ви.

Беру її за руку, стараюсь заспокоїти, але ніщо не помогає. Її очі розіскрюються слізами.

Чую шелест — невже за нами слідкують? — Розгортуються кущі — Ганна.

— Ви ще також не спіте, Ганно? А ми з Лярисою вирішили хоч раз увечері пройтися по парку, посидіти, поговорити. От, зовсім так, як дві дівчини поза високими мурами, щоб не було нікого...

— Та це нічого, що ви вийшли. Вправді, лікар каже Лярисі, щоб не засиджувалась довго увечері, бо інакше в неї витворюється неспокій. Але іноді не пошкодить. — А потім здвигає племчима: — Зрештою, чого мені про це говорити, я тут на службі і ніяке діло мені те все обговорювати. Виконую те, що пані каже.

— Казав лікар чи ні, але вже ѿ так нема мені чого сидіти, — каже шорстко Ляриса. — Находилася уже і натомила вас, Соню.

Вона підводиться з лавки і збирається йти, мене з собою не запрошуючи.

— Лярисо, а де добранич?

— Чи щовечора треба казати те саме? — Вона дивиться просто мені у вічі. Її обличчя гострим, ясним вирізком просвітлює темні кущі і дерева, а волосся прохоплюється у легкому вітрі. Може хоче ще щось сказати, але, завагавшись, повертається і йде.

Звертаюся до Ганни: — Проведіть її до кімнати, бо може прийде їй охота поблукати по парку.

— Не турбуйтесь, тепер уже все буде добре. Відколи тут прислуговую... А навіть, коли щось задумує, то видно так треба...
— Задумує?

Але Ганні вже немає. Залишаюся на лавці. Думаю про Лярису, і жаль мені її. Вона така молода, а вирватись їй звідсіля нікуди, і навіть, коли вирветься — вона хвора, і як її самій влаштувати життя? — Чомусь пригадується Нестор. Як рідко про нього думаю! Коли б він це все побачив, напевно сміявся б з мене, глузував із моїх переживань і з цієї поїздки. Він розсудливіший від мене, міг би порадити, що робити, чи далі залишатися тут, чи виїхати...

Враз чую, як з дому несеться відгомін, рух, вікна відкриваються і рясніють світлами. Дім у місяці, наче ясний привид. І оттишу роздирає протяжний крик і несеться у ніч...

Біжу до хати, пробігаю сходами вгору і на диво — двері до моєї кімнати відкриті навстіж. У ній всі: Максим, куховарка, Ганна, пані Лідія...

— Щось сталося? — питают.

Пані Лідія стоїть біля дверей моєї лазнички і гукає: — Лярисо, відчини, відчини!

А там за дверима тиша...

Потім, за хвилину, притишено, скорботно: — А як відчиню, нічого мені не буде?...

— Нічого, голубко моя!

— Тільки по лікаря не посылайте, боюся...

— Напевно ні. Відчини, бо розхvorієшся...

Відчиняються двері. На порозі Ляриса. Стоїть перед усіма, немов на суді, на позорищі якому. У лівій руці відламок моого дзеркала, а в другій гребінь, яким поривчастими рухами розчісуює своє волосся: воно хвилюється, мигтить... Уста в ній намальовані до шкарлатної червені, а повіки густо підсинені, і все її обличчя — патетична маска ярої дівочості.

— Ганно, я просила тебе, а ти не встерегла... — докірливо пані Лідія.

— Вона щойно ж з нами була...

— I добре, що не встерегла! — проривається Ляриса. — Хіба мені не можна бути вільною хоча б на хвилину? — Вона просувається попід стіною, наче боїться зблизитися до нас, з усієї сили вдаряє дзеркальцем у вікно і кричить: — I не шукайте винних, бо їх немає! — Тоді підходить до мене і шепоче: — A vi мені не вірте тепер... — I знову вголос, різко, неприємно: — Хіба ти не знаєш, мамо, що ніхто інший, тільки дзеркала винні, вони

це все накоїли. — І ще раз вдаряє дзеркальцем, цим разом у стіну. Воно надбивається і злегка ранить руку дівчини. Це, маєть, приводить її до рівноваги, і вона не опирається, коли забираю у неї відламок. Ганна бере її за руку. Пані Лідії вже тут немає.

Провадимо Лярису до її кімнати. Ганна йде до пані Лідії, а я залишаюся з Лярисою і чекаю, що вона скаже. Нічого. Навіть не дивлячись на мене, лягає в ліжко, байдуже повертається до стіни і, наче по довгій боротьбі, втомлена — засинає. Беру рушник, намочую його холодною водою і кладу її на чоло. Причуваюся до її рівного дихання.

Знову з'являється Ганна, вона сумно на мене дивиться і її звичайно спокійні сіро-зелені очі сповнені хвилюванням. Вона сідає на крісло біля Лярисиного ліжка. Тільки хвилину я ще тут, а потім виходжу. Я відчуваю, що в моїй кімнаті хтось є. Виходжу, а стільчику біля моого ліжка пані Лідія, але вона не підводить голови, а ще більше її опускає. Дивлюся на її мізерну постать, і до мене йдуть її слова, гейби здалекої віддалі: — Не знаю навіть чи питати, бо я певна, що це ваше дзеркальце. Властиво я повинна була б вас відіслати додому, але не можу. Ви для Ляриси потрібні більше, як я, вона вас любить, ви молоді, вона просто всотує в себе кожне ваше слово...

Стою біля порога і слухаю як приворожена.

— Я змушена з вами поговорити. Про це вже не раз думала, але відкладала. Сьогодні ви були учасницею нашої домашньої драми і — немає вороття. Отже, завернімо в минувшину. Ще дуже молодою я познайомилася зі своїм чоловіком, Євгеном і, не закінчивши школи, вийшла за нього заміж. Нікого на весіллі не було, тут рідні його жадної, моєї також ні, єдиний його брат в Європі. Ми приїхали сюди. З кожної закутини дивилося на нас щастя. Ніякого смутку, болю, навіть найменших турбот я не знала. Народилася нам дівчинка, і ми з нею проводили ввесь час, рідко коли виходячи кудинебудь, жіба так, щоб знайомих не ображати. Все — разом.

Вибухла війна, і мій чоловік, як і багато інших, пішов до війська. Залишилися ми з донькою тужити. Якось наспіла вістка, що він має дістати відпустку і приїхати, але почався наступ німців... Розпач чергувався із сподіванням. Нарешті прийшов лист, що він на постою, але приїхати не може. Я, довго не надумуючись, зібралася і разом з Лярисою поїхала до Європи.

Це довга історія розповідати, як крізь вогонь і дим, під бомбами ми дісталися до нього. Євген спочатку дуже нами зрадів,

а потім затривожився. Як же це: фронт недалеко, містечко під обстрілом, а він мусить за день чи за два нас залишити? Загорнути у наше почування, ми були одне біля одного під обстрілом. Якось мій чоловік, не витримавши нервового напруження, заявив: — Ідьте негайно звідсіля, бо пропадете і ти і Ляриса, тут кожної хвилини меркне число життя, а Ляриса ще така мала! — Ці його останні слова викликали у мене обурення і я викрикнула: — У тебе все Ляриса і Ляриса, а те, що ми будемо знову відділені світами і хто-зна коли побачимося, тобі ніщо...

Потім я втихомирилася і обіцяла, що як тільки стемніє, ми поїдемо на залізничну станцію.

Євген на хвилину вибіг за хлібом. Ми на нього чекали, коли зненацька загули сирени. Я скопила Лярису за руку, щоб бігти з нею в підвал. Але вона запручалася: — Ти, мамо, йди, а я почекаю на тата.

Ніяк не могла я умовити її вийти. Ляриса стала біля вікна, дивилася на вулицю і чекала. Єдине, що я могла зробити, упросила, щоб відійшла від вікна, бо там найбільш небезпечно. Стала трохи оподалік — непорушна, бліда, із затиснутими губами.

Наблизилися літаки. Я відчуvalа, як у мене на чолі нависли краплини поту. Літаки кружляли ніби лише для того, щоб оглянути місто, і я вже потішала себе, що вони не кидатимуть бомб. Аж ралтом із гострим свистом прошуміла перша бомба і з пекельним лоскотом упала. Сколихнуло домом, вікна відкрились і скло полетіло вниз із бренькотом. Розривалися бомби, тремтіли стіни. Нараз у відчинені вікна з страшною силою ударив струмінь повітря, поперекидав крісла і розчахнув двері. Ми, немов закам'янілі, стояли в протилежному куті кімнати, і нам нічого не сталося.

— Так — з досадою сказала пані Лідія, — Ляриса вже тоді не хотіла слухатись, їй здавалось, що вона все знає краще, і тому тепер мусить слухати мене в усьому. — Недобра усмішка сходить на її уста.

Здивовано мовчу, такої пані Лідії я ще ніколи не бачила.

— Тоді, — продовжує вона, — прибіг мій чоловік. Побачивши нас, крикнув: „І чого ви не вийшли, не заховались!?” А Ляриса: „Я не хотіла без тебе, тату”. — Вона говорила тільки про себе. А потім метнулася йому назустріч і вхопила за руку: „Біжім, тату!” Враз гойднулася підлога, сколихнувся дім і мене кинуло на стіну. Чоловік простягнув до Ляриси руки, щоб скочити, але не встиг... Розколовся суфіт, пролетів відламок бомби, вдарив у дзеркало, розбив і один кусень його з пронизливим

дзенькотом уп'явся в Лярисине обличчя, а другий поцілив чоловіка в саму скроню. Він упав, начебто приклонився перед доночкою.

І потім я бачила тільки Лярису, як вона, припавши коло Євгена, лежала німо, без ридання. А по якомусь часі підвилася і, дивлячись на нього із незрозумінням, попросила: „Тату, що тобі, вставай, підемо, тату!” — І мене попросила: „Мамо, допоможи підвести тата!” — А тоді підбігла до розбитого дзеркала, стала бити з усієї сили в його раму і кричали: „Мамо, ти певно скажеш, що це я винна, що ми звідсіля не пішли, а це все дзеркало накоїло”. Ледве я її відтягнула, ледве намовила іхати. І від того дня всі дзеркала від неї ховаю, щоб вона близни на своїм обличчі не бачила, і щоб батька надто болюче не згадувала.

Спочатку її все було байдуже, аж дивно мені ставало: як же це так — забути батька, любленого з усієї сили? — І ще — ніби її дзеркала й не треба було, а вічно розшукувала будь-якого по всіх кімнатах. Як підросла, прийде бувало до мене і каже: „Я молода, мені дзеркала потрібно, щоб у нього поглянути”. Але я знала, що тільки дай їй дзеркало — вона його знищить з ненависті великої. А сьогодні, ще трохи і не вберегли б її...

Ледве ворушачі губами, Лідія продовжувала: — Звичайно вона спокійна, така, як усі люди. Інколи тільки забаганки находять на неї, і всі ми мусимо стежити за кожним її кроком. — Голова пані Лідії похиляється, начебто вона вже не її, а потім хитається вліво і вправо, як у людини, що дуже плакати хоче, але не може. Очі її дивляться в одну точку, немов прядуть якусь болючу думку. На зверненім до мене зап'ястку вперто пульсую б'ючка.

Пані Лідія мовчить, а я не обзываюся. Потім вона дивиться на мене пильно і очі її ніби вкриваються ржею, і падає гострим шепотом питання: — А він вернеться?

— Хто він? — пытаю, і відчуваю, як по спині у мене пробігає холодок. Боюся її зрозуміти, щоб зовсім не розгубитись.

Але пані Лідія вже байдужіє, дивиться на мене майже ворожо і каже: — Чому я це все вам розповіла? Хіба ви можете збегнути, ви така щаслива, молода? — І сама відповідає на своє питання: — Говорила, щоб виговоритися, могла й до себе говорити. Але самій важко впоратися із думками. Тільки нікому не кажіть про те, що я розповідала, хоч про це вдома всі й так знають.

Струснула головою, і волосся її розсыпалось у сиву мряку. — От, і голова починає боліти...

— Пані Лідіс, я нікому не розкажу про те, що від вас почула! — запевняю її.

— Добре, Соню, я вже спокійніша, а до Ляриси не треба тепер іти, там був лікар, вона дістала інъєкцію і довго спатиме . . .

По цих словах пані Лідія рвучко підводиться і, не глянувши на мене, відходить.

До Ляриси я й так не вибиралася. Рішаюся таки зараз вертатись додому. Вправді, вночі трохи лячно і не знати, чи розпізнаю дорогу, але мені вже все одно, якось дам собі раду.

Збираю тільки те, що конечне. У цій хвилині мені здається, що бачу Нестора. Він дивиться на мене й іронічно посміхається з наївного дівчеська. Ще раз оглядаю свою кімнату без дзеркал, наче без очей, тісно згорнуті портьєри, пишний килим, полицею з книжками, з якої малощо скористала. Хочеться ще піти до Ляриси і, торкнувшись її руками, попросити вибачення, що накоїла стільки лиха. Але залишаю цю думку, бо мушу рятувати себе, боюся, що ще трохи — і все те, що в цьому домі, обмотає мене, обплутає, і я залишуся тут назавжди і стану такою, як вони, немов у монастирській келії. Мене пронизує холод . . . А що як ніколи потім уже сама не схочу вибратися звідсіля?

В останній хвилині передумую і валізки не беру, пізніше по-прошу, хай мені вишлють. Тихесенько замикаю двері. Навшпиньки прobraюся по коридору. З-під дверей Лярисиної кімнати пробивається слабенький жмуток світла. Я вже на сходах, ще хвилина і буду вільна . . .

Я вже майже внизу, коли завважую, що на останньому ступені хтось сидить. Приглядаюся — пані Лідія. Нерішучо зупиняюся і вичікую. Вона підносить голову, прикладає долоню до чола понад очима і дивиться на мене як людина, яку разить сонце.

— Це ви, Соню? Ще не спите? Я заснути ніяк не можу, і постіль немож зам'яка й сон не береться. Чи перевтомлена, чи може боюся, що Ляриса прокинеться і ніхто її не встереже . . . А тут, здається, заснути краще, бо холодніше, як у кімнаті. І вас зустріла, наче ми умовились, — і посміхається.

Вона пильно придивляється до мене і каже: — Але й ви чомусь не в своїй кімнаті. — І зараз же замовкає.

Почуваю себе як у пастці. Поволі ставлю ногу на долішній ступінь, коли чую її слова: — Куди ви? Я щойно надворі була. Місяць кудись заховався і там так темно, здається, що вже вічно ніч на землі буде. Дерева позамотувались у гілля і сплять, тільки матіоли пахнуть, і цей єдиний запах тріпоче життям. Якби не

він... — І затихає. Волосся закриває майже все її обличчя, і вона наче вже не жива людина.

Мені нараз здається, що біля нас ще хтось третій, але хто? Ляриса спить, а коло неї Ганна. Ледве чутні слова пливуть від пані Лідії: — А я все чекаю...

— На кого? — Зривається з моїх уст.

— Це я тільки так, до себе... Я завжди правду говорю, хіба ж я правди не казала, що Ляриса хворіє. Хіба ви не бачили й не переконалися? Вона бідолаха і їй важко, але й мене втомлює дуже, боюсь, щоб через те все ще й я не розхворілась...

— Пані Лідіє, я все бачила і чула сьогодні. Може воно якось пройде...

— Воно ніколи не пройде, Соню, лікарі не дають надії. — I потім весело запитує: — А чи не пішли б ми разом прогулятись? До ранку ще далеко...

Вагаюся. Щоб щонебудь сказати, запитую: — А де ваші хорті?

— Вони коло Ляриси, охороняють її...

А потім зводиться на ноги і бере мене під руку: — Чого надумуватись? Ходімо! — I ми йдемо в парк.

На лавці темна сильвета Максима.

— Ви ще тут, Максиме, а хіба Бог ночі не послав? — питала я.

— Я завжди тут сиджу, поки ви всі не позасипляєте, як дітей пильнувати мушу — і в його голосі бринять турбота і легка усмішка.

Ходимо з Лідією стежками. Швидко, чимраз швидше. Мені здається, що вона з якоюсь нетерпеливістю прогулюється. Хіба це прогулянка? Мені вже кружляє в голові, ноги втомились. Нарешті вона зупиняється і над чимось розмислює, потираючи пальцями чоло. Місяць за хмарами, тільки вряди-годи відкривається, і тоді на руці пані Лідії блискає, протинає темряву срібний браслет — гойдається, бринить срібним сміхом.

І раптом поза кущами я бачу хортів. Це ніби мала частка хвилинни, але вони були, а пані Лідія казала, що вони біля Ляриси.

Ходимо далі, я вмовляю Лідію вертатися додому, але вона цупко тримається моєї руки і пориває за собою.

Пробую: — Може подивимося, як там Ляриса?

— Ляриса має Ганну, а я кого?..

На сході ясніє. Вершкам дерев повертається зір, і в їхніх зелених очах щире здивовання...

Пані Лідія відпускає мою руку, її обличчя сіріє, в'яне осіннім листком. Вертасмося.

Максим ще досі на лавочці, сидить спиною до олеандр і спокійно курить. Але, коли беремося вгору сходами, чую, як він входить до дому. Чую ще притишений свист на хортів, чую, як він замикає входові двері і врешті йде сам спати.

Пані Лідія не каже нічого, тихо проходить повз мене, і я залишаюся сама, змучена, розбита.

Прокидаюся з болем голови, не знаючи, де я. Відчуваю, що хтось дивиться на мене. Відкриваю очі. Наді мною стоїть Ганна і всміхається.

— Невже я проспала ввесь ранок?

— Не тільки ранок, ще трохи і полуудне прийде. А я думала, що ви нездужаєте і прийшла поглянути.

— Нічого не сталося. Ми вчора з пані Лідією майже до світанку бродили по саду.

— Добре, що вийшли з нею пройтися, їй по кожному такому переживанню сил убував, і дуже мучиться вона, бідна . . .

Хочу ще щось поспитати, але вона виходить.

Встаю, нашвидку одягаюся і сходжу вниз.

За столом пані Лідія і Ляриса в мовчанні, і я не знаю, чи вони тут снідають чи полууднують. Мене ніби не добачають, може виключили вже із свого товариства. Тільки інколи прорветься якесь гречностеве слово, а там — крижинка льоду.

Закінчуємо їсти, і мене залишають саму. За Лярисою приходить Ганна, і вони, не звертаючи на мене жадної уваги, виходять.

Скрізь тиша. Я знову в своїй кімнаті. Беруся за книжку, але читати не можу. Проходжуся, не знаходячи собі місця. І знову пролітає думка, що мені таки конечно треба, і то зараз — їхати. Мене це заспокоює. Вичікую пори, коли всі в пообідній тиші підуть передріматись.

Виходжу на коридор і прислухаюсь. По всіх кімнатах бродить сон. У ріжечок вікна влетіла бджола і крильцями б'ється об шибу. Але марні зусилля. Відчиняю вікно і бачу, як вона розправляє крильця і зникає у просторі.

Поволі ступінь за ступнем сходжу вниз. Де Ганна і Максим? Вони напевно не сплять, принаймні одне з них напоготові. А може десь чекають, щоб мене приловити?.. В котрійсь кімнаті або в парку? Поминаю Лярисину кімнату і враз чую відгомін голосів куховарки і Максима — внизу. Відкриваю вікно і бачу

їх обидвох: Він прополює бур'ян, а вона ходить за ним, руки тримає на хвартусі і щось розповідає.

Тепер найкраще було б мені швидко пройти через кухню, а там уже бічний вихід до лісу. Якщо наткнуся на куховарку й Максима, скажу, що вийшла прогулятись. Бачу, що вони все ще на городі. Обличчя куховарки збентежене, вона підводить руки і заломлює їх безрадним рухом. Максим слухає, затримуючи холодну чоловічу поставу, і дивиться кудись вбік. А потім оглядається довкола і свище. Вибігає хорт, лащається до нього і лягає на траву. Я певна, що Максим не тільки слухає, що говорить куховарка, але й стежить за всім тим, що діється у домі.

З кухні прокрадаються паходці свіжоспеченого хліба і кави. Незабаром почнеться рух, пані Лідія і Ляриса зійдуть вниз. Мушу зараз іти, потім буде пізно... (Пригадується Нестор, і вперше проходитьсья бажання побачити його, про все йому розповісти і, може, покаятися в своїй... глупоті). Проходжу через сінешні двері, і я вже в підвальні. Пристаю перед важкими, дубовими кухонними дверима. Тиша.

Входжу. Немає нікого. На стіні мій давній знайомий — чудасійний годинник. Він змайстрований на подобу кота, у якого рухаються очі й хвіст. Мені завжди здавалось, що він стежить за мною — куди я, туди й він повертає свої очі. Він справляє на мене дивне враження не то дитячої іграшки, не то змеханізованої, замкненої в металі душі ще одного зачарованого мешканця цього дому. І мені моторошно від його безупинного близку очей...

Кухня — найзатишніший закуток у всьому домі. Сюди часто приходила Ляриса і сиділа, аж по неї посилала Ганну пані Лідія. Сама вона рідко тут бувала.

Ясні, блідокремового кольору кахлі відбивають тіні кущів, що пробиваються крізь вікна, і по них бігають соняшні зайчики, косичатися привітливістю — третмінням соняшної зливи. Увесь посуд в зgrabному порядку, а мідяна кухонна застава розвішена на стіні — відблискуючи темним золотом. На столі щойно спечени пшеничні коржі, поскладані на серветку в солом'яний кошик, рівно порізані шматочки сиру, в глечику мед, а в другому молоко. Кава ще на печі. Відчуваю спрагу і, забуваючи про обережність, наливаю у філіжанку і п'ю жадібними, великими ковтками. Манить ще корж, беру зі собою. Тоді вибігаю з кухні надвір. Слава Богу, нікого! Скоро, не оглядаючись, іду стежкою і враз чую за собою чийсь приспішений, голосний віддих. Повертаюся і бачу одного з хортів. Він дивиться на мене, ворушить вухами,

але не озивається. Боюся, що ще трохи і загавкає. Але він тихо, рівним кроком іде якийсь час за мною, а потім вертається.

Ще кілька хвилин не можу позбутися третміння, руки жлонуть, наче в найлютішій студені, хоч день гарячий. Заспокоююсь аж поза хвірткою. З невеликої віддалі незвичайний своєю білістю холодніс дім, яскраво відтинаючись від сочистої зелені байдужим, безвіразним спокоєм. Його в'язничні матові шишки не зраджують, скільки за ними жури, турботи і притасного розпачу. Здається, у ньому люди заснули навіки. І тепер вже з усієї душі радію, що вибралась звідтіля. Жаль тільки Ляриси ...

Виходжу на поляну, а тоді на вузеньку стежку попри лісову дорогу. Самою дорогою не наважуюся йти. На плече в мене вмощується сонце, несу його, нагріваюся його усмішкою і відчуваю у ньому свого ласкавого друга, що відкриває мені смарагдові поля, пронизані його світлом. М'які тіні помежи кущами дзюркотять радістю ...

І вже зовсім відходить від мене високий, білий дім, загорнений у портєри і замкнений для світу. Купаюся у легких переливах вітру і, надходить утома, почуваю себе вільною і хочу заспівати з усієї душі ... А одночасно — яке це дивне створіння людина! — у мене звідкись підноситься дитячий жаль, що ніхто не завважив, як я відійшла, ніхто не шукає мене. І, наче у відповідь на свої думки, чую гуркіт мотора. Відскакую набік і ховаюся за деревом. На дорозі появляється авто, а у ньому Максим. Він бистро оглядається довкола, але мене не бачить.

Авто віддаляється, ще трохи — і блимає вже на закруті. Виходжу на край дороги, однаке довго не йду, бо відчуваю втому. Бачу камінь, оброслий м'яким мохом. Лягаю, кладу на нього голову і засинаю.

Прокинувшись, бачу, що сонце ще біля мене. Складається враження, що отой білий дім і Ляриса — усе це сон. Оглядаю свою блузку з довгими рукавами і французьким мереживом — подарунком пані Лідії. Відкриваю на шиї медальйон, і звідтіля на мене дивляться обличчя з невеликим шрамом, блакитні очі і ясне пасемко волосся. Значить, це не був сон. Скидаю із себе настирливу думку, що намовляє повернутись. Здалека чую ще гуркіт мотора і голоси. Сутеніє. Стас моторошно, і зринає бажання, щоб коло мене був Максим, щоб я відчула тютюновий дим з його люльки і могла бути знову безпечною.

Виходжу з лісу і сама не знаю, чому виймаю гребінець і причісуюся. Навіщо? Радію, що я вже не в лісі, а дорога чайже кудись запровадить. Іду, йду, і нараз радість завмирає, бо оба-

біч знову ліс, і людей і авт жадних не бачу. Поміж верхами дерев ясніє смужка неба, але з кожним кроком вона сірішає, а тоді зовсім темніє. Я бачу, що ця дорога ніколи не закінчиться, і вже не знаю, куди йти далі... В мене сильно б'ється серце, аж кладу на нього руку, а за мною безустанно відгомін моїх кроків по вбитій камінцями дорозі. Вони здаються мені не моїми, а якож іншої людини. Мене обгортає страх. І ота друга, чужа мені людина вирішує: треба бігти! І я біжу. Чую за собою шум мотора і ховаюся. Авто проїжджає, і мені стає сумно. Вечірні пахощі землі і сосни напоюють мене тривогою: ось зараз настане темінь і вб'є в мені останній проблиск надії...

Враз переді мною на узлісці відкривається ряд хаток. Це — мое життя і рятунок. Боже, як я радію! Підходжу до крайньої. Поправляю волосся і на дверях натискаю гудзик дзвінка. Густа, непривітлива ніч стоїть поруч мене...

Ніхто не відчиняє, хоч з дому доносяться крики і груба лайка. Хтось дивиться в кватирку, і нарешті двері відчиняються. На порозі стоїть середнього росту жіноча постать з неохайнюю зачіскою, а з глибини кімнати чую буркотливі слова. Приглядаюсь і бачу стару жінку. Вона мене також завважує, але це ані трохи не впливає на тон її голосу: — Ти, Гелен, навіть добре не поглянувши, зразу відчиняєш двері і впускаєш в хату не знати кого. Чи ти подумала, що це може бути якийсь пройдисвіт? — Мабуть, у цій хвилині я якось особливо виглядаю, коли вона говорить такі речі. Може соснові шпильки чи стеблини трав у моєму волоссі? Вона приглядається пильно до мене і додає: — Чи ви у цій пізній порі нічлігу шукаєте, чи може вам грошей на наркотики не вистачає і ви думаєте, що вони у нас валяються на долівці? Гелен! Чому ти продув робиш, хочеш, щоб я знову захворіла? Замкни двері!

Жінка, що на порозі, обзывається до мене: — Вибачте, але тут годі слово сказати. Чого вам треба?

— Я не прийшла, щоб щось у вас просити, тим більше грошей. І нічлігу мені не треба. Просто я збилася з дороги, а вже звечоріло. Ніяк не можу збагнути, де я. Може б я могла від вас потелефонувати за таксівкою. — Стараюся говорити спокійно, щоб не виявити свого переляку.

І знову стара жінка: — Гелен, чи ти не чуєш, який знадвору холод іде? Та ѿ чи я нарешті матиму тепле молоко? Ніколи на час його не приготуваш!

— Мамо, хіба я вам щовечора не приготовлю теплого молока?

— Так, це правда. Але чому я мушу упоминатися? Я вже немічна, стара, нікому непотрібна, — і голос її переходить чи то в якесь кректання, чи то в пискливий скрипіт. — Я вам усі свої гроші віддала, і відчуваю, що вже недовго мені... Не знаю, чи гідний похорон справите мені? — Стихає. А я чекаю і не знаю, чи вже мені звідсіля йти, чи як.

— Мамо, ви вже стільки років таке говорите, що незабаром вас не стане, і що голова вам болить, вічно ви невдоволені. І ми живемо під вашими наріканнями, немов під хмарою якою. А в мене своя біда, і діти і ваш син, який забуває, що він мені чоловік... — А потім дивиться на мене й блідо усміхається: — А ви на все це не зважайте, заходьте, може щонебудь зарадимо.

Обличчя старої жінки пересмукується болем і з одного її ока котиться слізоза. Видно, друга частина обличчя спаралізована.

У кімнаті ватран, на стінах мисливські роги, голови ведмедя і оленя, на килимі, на стіні турецький кинджал, рушниці і полиці з книжками.

З кухні вибігає хлопчина. Він проникливо дивиться на мене невеликими, агатовими очима і заявляє, показуючи на мене пальцем: — А вона звідкіля? Нарешті щось нове буде вдома діятися! Бо все одно і те саме: бабуся сваряться або мовчат, а тато увесь час з газетою і бавитися зі мною не хоче, каже: „Грайся з іншими хлопцями”. А де ж їх мені знайти? Братік маленький, а довкола близько нікого...

Молодша жінка нічого не відповідає. На її обличчі апатія і тупа беззвільність. Навіть не ворушиться, коли по сходах сходить людина, певно її чоловік, і питає, що з вечерею, бо він уже зголоднів. На мене не звертає жадної уваги.

Жінка розгублено посміхається: — Я зараз, вибач. — І виходить.

А я так і залишаюся біля порогу, лише двері причиняю за собою. Не знаю, до кого мені тепер звернутися. Чоловік сідає за столом і розгортає газету. Хлопчина, сидячи на підлозі, рахує пальчиком узори на килимі, а стара жінка затуляє уші і бурмоче: — Немає спокою в цьому домі, немає пошани до старших.

Чоловік із-за газети кидає: — Коли не подобається, йдіть до дому старців, побачите, які там гаразди.

Стара жінка змахує рукою, пробує підвистися, а чоловік кричить на ввесь голос: — Увесь день працюю і навіть увечері не маю спокою — збожеволіти можна!

— Так, сину, правду кажеш, можна збожеволіти. А хіба ме-

ні добре? Твоя жінка відчиняє всі двері наrozстіж, усе каже, що в кімнатах бракує повітря, а те, що я застуджуєсь — їй байдуже . . .

— Мамо, чого не пересядете на інше місце, де немає продуву. Та ж інколи й хату провітрити треба.

— Треба, треба . . . Усе ти заступаєшся за нею . . .

Нарешті наважуюся заговорити:

— Маю тільки одно прохання: чи я могла б від вас потелефонувати?

Чоловік не обзывається, стара жінка щось бурмоче, тільки хлопчина підводиться з килима і каже: — Ходіть за мною, телефон зараз за вами в сінцях. — Веде мене, а тоді зацікавлено стойти біля мене і чекає. Його агатові очі ввесь час на мені. Накручую число Несторового телефона, але ніхто не підносить слухавку. Властиво чого Нестор має сидіти вдома і вичікувати, аж поки я подзвоню, коли я зовсім про нього забула? Іду знову до кімнати, а за мною слідом хлопчина. Питаю, як дістатися до мо-го містечка. На превелике диво, господар дому підводиться, ста-тично кладе набік газету, закурює цигарку і каже до старої жін-ки: — Я повечеряю пізніше. Підвезу цю дівчину, а ви як знаєте, — і махає рукою.

Стара жінка скиглить. — А як же з преферансом? Хоча б одну партію зіграли, а так я все сама. Хіба мені вже не треба товариства? — А потім твердо і вперто: — Не хочу, щоб ти їхав!

Чоловік швидко йде до дверей, а я за ним. Ледве встигаю попрощатися і подякувати.

А за мною вслід очі двох жінок і сумні агатові оченята хлопчини . . .

Сідаємо до авта, чоловік влучує мотор і — їдемо. Він запа-лює папіроску і пускає авто на якнайбільшу швидкість. Пробую перепросити за те, що він через мене втрачає час. Він кидає в мій бік: — Вдома мені й так нема чого сидіти.

У відкрите вікно лине запах гострого квітального солоду, без-тямного, дурманного — це прокидаються, розсипані по кущах дрібні, білі квіти і дивляться звабливими очима. А там виринає галіява з невеликим ставком, зарослим химерними водоростями. З дерев зриваються кілька птахів і, перекликаючись на льоту, десь причalaють.

Пригадуються білий дім і олеандри, що ростуть, зіп'явшиесь довкола нього білим і рожевим квітом. Пригадуються чиєсь сло-ва, що хоч вони такі гарні, лист у них смертельно отруйний.

Як дивно повернутися мені додому із зовсім чужим чолові-

ком, який не знати чи такий увічливий, чи просто доволі йому було родинної мелодрами. Мабуть, таки просто втік із хати, щоб, проїхавшись, відпочити. Дивлюся на його похилену над керівницю голову і бачу, як у нього морщаться брови і пересмикується обличчя. І мені стає його жаль.

Під'їжджаємо до дому, де я живу. З вікна моого мешкання прорізується світло. Хто там може бути?

Прощаюся із моїм рятівником. Він тепер уже не відбуркує мені, а його обличчям пробігає усмішка: — Вибачте, що не повелися з вами як слід. Але ми не тільки з чужими — самі з собою не вміємо жити... Є родина, а злагоди ніякої. Найбільше мені сина жаль, що росте такий, як ми, в розсвареному гнізді. Не вмію наладнити життя в своїй родині...

Думаю над тим, яке властиво значення має така припадкова зустріч, яка її ціль у безмежному просторі часу. Не збегну... Подаю йому руку, він сильно стискає мою: — Може колись будете проїздити повз нашу хату, навідайтесь. — Ще раз дякую йому. За мною — його погляд — крихта полину ще в ньому, але вже й невеликими проблісками тепло.

Відкриваю двері. У фотелі, де люблю посидіти, бачу Нестора, в піжамі, готового до сну. Оподаляк розгорнена книжка.

— Що ти тут робиш в цій порі у моїй кімнаті?

Він зовсім не бентежиться. Підвіdotься і йде мені назустріч швидкими кроками. Беручи мої руки у свої, каже: — Хіба не добре, що бережу твого добра? Хіба шкодить тобі, що я тут поселився, коли тебе не було? Мені так добре тут, кожна дрібничка нагадує тебе. Тільки по листи від тебе заходив до своєї хати, але рідко вони приходили. Чому?...

Мені не зовсім приємно думати, що він торкається моїх речей, може й переглядав мої записи.

Вікно відкрите, і мені холодно. Іду до шафи і виймаю шаль.

Нестор підходить до мене і сильним рухом загортася мене в свої обійми. Злегка торкається своїми устами моїх уст і, поки можу звільнитися з його обіймів, цілує довгим, болючим поцілунком. Хвилювання не відчуваю.

Мені вдається вихопитися, і він з докором каже: — Я ж стільки часу тебе не бачив, я так стужив за тобою, що й місця собі не знаходжу...

А в мене єдине бажання — залишитися самій, щоб передумати, щоб поговорити з собою, відпочити. Боюся, що він розпитуватиме мене, буде входити в усі деталі, які й самій мені неясні. Нестор упертий, хоч скільки разів я йому казала, що не всі пе-

реживання, не всі думки треба одне одному переповідати, що розкриті душі не будуть вже цікаві ні йому, ні мені. Тим більше, що спільногого в нас не багато...

Іду до кухні, вертаюся у вітальню, Нестор слідом за мною і слідом за мною його слова, аж до втоми... Пригадую, що я залишила свої речі в білому домі і, як не дивно, радію, що маю нагоду ранком потелефонувати, почути, може, Лярисин голос.

— Софійко (завжди була Соня, звідкіля нове ім'я?), я знав, що ти скоро повернешся, ти не можеш інакше.

— Я зовсім не думала так скоро повернатись, але побачила, що мушу. — А в думці: „Чи справді мусіла?”

Нестор дивується, коли я підходжу до дзеркала і пильно розглядаю себе в ньому: — Гей, дівчино моя, відколи ти дзеркало так полюбила? Ти ж звичайно, навівши зачіску, від нього відходила? Може й до мене станеш трохи м'якшою, Софійко?

Усміхаюся і злегка поводжу по дзеркальному холоді мізинним пальцем.

— Ти нічого не говориш, як же тобі там жилося? Розкажи!

— Ну, є там замок і в ньому повнісінько світла, багато дзеркал. Ні, не так: є там замок, а в ньому зовсім немає дзеркала. І живе в тому замку молода нещаслива дівчина, що їй не вільно поза огорожу свого царства нікуди вийти. І в неї туга велика...

Нестор допитливо дивиться на мене і похмурніє, бо у нього напевно зринає думка, що я глузую. Бачу, як збирає свої речі, потім виходить в сусідню кімнату і вертається вже переодягнений.

Не хочу, щоб він на мене гнівався, адже чекав на мене, і я винна в усьому від початку. Не так треба було... Підходжу до нього і зупиняю: — Зачекай, Несторе, ще хвилину. Це не те, що я не хочу тобі про все розповісти, але мені самій ще важко у тому усьому розібратись... — Він дивиться, не розуміє. Тоді питаю: — Пригадуєш, як усе склалося? — І швидко розказую, боючись, що коли зупинюся, не зможу далі вже нічого говорити. Оповідаю про пані Лідію, Лярису, Ганну, куховарку і Максима... І у моїй душі тримтить хвилювання, начебто переживаю наново свій неспокій, а то й тривогу. І коли дохожу до того моменту, коли Максим проїхав у лісі повз мене автом — обгортас мене жаль за тими людьми, жаль, що я так без одного слова їх залишила, утікши немов якийсь злодій...

Нестор посміхається: — І чого ти так усім цим переймаєшся? Якісь диваки вони та й усе. А ще хочуть, щоб ти з ними прожила ввесь свій вік. Добре, що вернулася, бачу, що ти роз-

судливіша, як я думав... Може вже не заманеться кудись виїжджати. Поберемося...

Різко встаю — і слова йому вриваються. Він підводиться також: — Бачу, ти й справді втомлена, піду вже, може завтра в кращому настрої тебе застану. А ти перестань, як завжди, кимось чужим журитися, краще подумай над тим, що твоє життя — отак проходить...

— Як проходить? — стиха, вражено запитую його.

— Ти ще цього не розуміш, зовсім дитина, а коли жінкою станеш... — Киває мені руксою, але цим разом нетерпеливо вже — і виходить. Не розумію...

Минає кілька днів і жадного телефону від Ляриси. Хіба зовсім забули, а я тривожилася, жалувала. Аж одного дня дзвінок, і в слухавці чую Лярисин голос, тихий і нерівний: — Давно хотіла потелефонувати, але Ганна стримувала. Тепер нікого близько... Вона і мати не хочуть, щоб я говорила з будь-ким поза нашим домом. Але мені вже годі. Вас немає, а кого я розпитаю, як люди живуть, у чому їх горе, у чому радість? Усі тут як тіні і я з ними теж. Прийдьте, мама вже заспокоїлася і нічого вам не казатиме. Вона вас любить. Прийдьте, благаю!

— А хіба, Лярисо, і досі нікого у вас немає на праці? У вас же є платня добра.

— Ми оголошення вже не подавали. Мати інколи хотіла, але я умовляла її, щоб ще трохи почекала. Ми всі сподівалися, що ви повернетесь. Вас ніхто не зможе заступити, Соню. Ви моя перша справжня подруга. Приїдете?

Хвилину мовчу, і таки відмовляюсь. Потім швидко прощаюся, а про свої залишенні речі якось не смію нагадати.

**

Нестор часом заходить, але ніколи не сидить довго. Каже, що я зовсім перейнялася духом того лиховісного дому і з мене стала ще гірша чудасійка, як була перед тим. Розмова помежи нами рветься.

Кане один день за одним. У цих днях надворі як же багато сонця, і кожний камінець на стежці перлина-знахідка. І пополудні барвисті, осяніні — бринять злотонаситністю. Але мені сумно. З білого дому ніхто не озивається. Либонь, їм мене зовсім не бракує. А мені знову хочеться бути там, де ростуть отруйні олеандри, і хай на душі буде тісно. Хочеться знову почути голос Ляриси, солодкий запах тютюнового диму з Максимової люльки.

ки, подивитися в допитливі очі Ганни, навіть у докірливі пані Лідії.

За вікном у мене колишеться непокошена трава, струменіє зеленню, милується фіолетовими дзвониками. Її дихання рівне, але їй вона не приносить мені спокою. Вночі шукаю сну, але його не знаходжу. Очікую... Потім не витримую, підношу слухавку і телефоную. У напруженні чекаю голосу, що прийде до мене звітіля. Нікого... Може сплять? Може уже не підходять до телефону? А може якесь лихो трапилося?

Уполуднє знову телефоную, відгортаючи гліцинію, що силкується ввійти в моє вікно. Відзвивається чийсь сухий, офіційний голос, не можу навіть впізнати, кому він належить: — Тут резиденція Литаринських. — А за хвилину: — Хто говорить, чим можу служити?

Мовчу. Перехоплюю віддих.

Тоді знову голос з крихіткою нетерпеливості: — Прошу, слухаю!

І аж тоді в слухавку входить моє несміливe: — Тут Соня.

Чи це мені здається, що Ганнин голос тепер не такий уже офіційний, коли вона запитує: — З ким ви хочете говорити?

— Я хотіла б поговорити з Лярисою.

— Але властиво для чого? По вашому відході нарешті всі заспокоїлися, а тепер думасте наново розворушити?

— Тоді у мене до вас, Ганно, прохання переказати Максимові, щоб вислав мої речі.

— А, так, ваші речі... Коли вам тільки про них ідеться, тоді напевно вам їх вишлемо.

— Ганно, чому ви так до мене? Хіба я аж така чужа для вас?

Тиша. Боюся, що вона, не попрощавшись, покладе слухавку і питаю: — Ви ще там, Ганно?

Наче нікого нема... А потім швидко звільнились, попливли Ганнині слова: — Чому ви так раптово нас покинули, нічого нікому не сказавши? Принаймні мені сказали б, а я постаралася б якось усім пояснити. А ви нікому... Хіба ви колись думали над тим, що вже самою свою появою, а потім вашими розповідями пробудили в Лярисі тугу за життям? Це не вперше було те, що ви побачили останнім разом... Ми вже робили подібні спроби, себто Ляриса, щоб викликати в пані Лідії нервовий стряс, щоб це оздоровило її. Але воно пані Лідії не помагало... Коли б не ви, жила б собі Ляриса з мамою і жалю такого не було б. А все ви...

— Ганно, що це значить?

Голос Ганни стає такий тихий, що я мушу пильно прислухатись.

Ганна каже: — Ляриса мусіла бути завжди вдома, бо матері самої залишити не могла. Це так і лікар вияснiv їй, і ми потроху вбагали її, та й маму свою вона любить надусе . . .

— Я, Ганно, не розумію, чому вона своєї матері залишити не могла?

— Бо ж це не Ляриса хворіє, а її мати. Ляриса тільки мусіла прокидатись хворою, а пані Лідія вірила, що це не вона, а Ляриса недужа. І якось ми тривали . . . Але ви приїхали, і Ляриса хоче в світ, рветься, тужить, любити хоче, людей хоче. І пані Лідія розхворілася так, що важко мені самій втримати все в руках.

Слухаю, і тріпочеться в мені великий жаль — і відразу вирішує: поїду знову до них! Бачу, що мене потребують, відчуваю, що без них мені важко. Кажу про це Ганні.

Розказую все Несторові, хоча ліпше було б промовчати. Спочатку він не вірить, що я збираюся їхати, але коли бачить, що таки збираюся, не хоче мене пустити. Сперечасмося, і мене бере чимраз більша досада, чого цей чужий чоловік властиво від мене хоче. Нарешті він погоджується, але з умовою, що поїде зі мною, бо бойтися, що затрачу зовсім глупзд, жалуючи інших. А там він уже побачить, чи залишить мене на якийсь час, чи зараз таки забереть зі собою назад.

**
**

Сідаю до поїзду і ще не вірю, що зі мною Нестор. Він усадивлює мене біля вікна, запитує, чи мені чогось не потрібно. Я заперечливо схитую головою. Хочу лише тиші і спокою. Серце б'ється немов навіжене . . .

Поїзд проскакує станції. Притулуюсь головою до шибки й заплющаю очі. Відтворюю в уяві пані Лідію і Лярису — вона пшеничною смужкою переді мною. І Ганну, і Максима. Вони в тому білому домі присвячують своє життя пані Лідії, щоб її рятувати, але хіба ж вони живуть? Вони тривають тільки в надії з одного дня на другий . . .

Немов іздалеку пливуть слова Нестора, уривчасті, поодинокі. Зайнятій собою, своїми плянами, він говорить і не чекає на відповідь. І тоді приходить мені на думку, що може він мене не любити, може у нього це те, що в усіх чоловіків — постійний

гін здобування, постійне очікування кінцевої перемоги. Можливо, моя байдужість і відокремленість ще дужче розпалюють його ...

Поїзд спиняється і ми висідаємо. Чекає на нас Максим. Вітається зі мною, наче я вернулася з короткої прогулянки. На Нестора дивиться трохи здивовано й трохи непривітно, зукоса, і питаеться: — Чи ѿ цей чоловік до нас єде?

Поки я встигаю, Нестор відповідає: — А чому мені не їхати? Я знаю, ви чекаєте тільки на цю панянку, але мушу вас розчарувати, що я її суджений і дотримую її товариства.

Я вражена його певним тоном і тим, що він, не попередивши, назвав мене своєю нареченою.

Їдемо автом. Нестор із зацікавленням роздивляється довкола. Мовчимо. Він перериває мовчанку питанням, як ще далеко їхати. Максим коротко відповідає: „Недалеко”. І кидає на мене погляд не то сумний, не то докірливий. Закурює люльку. Черешневий дим Несторові подобається, і він питає мене, чи не почати і йому курити люльку. Але я нічого не кажу.

Їдемо через ліс. Птахи розносять ранню росу і зелена соснина лисніє живим, мерехтливим струменем, набираючись тugoю за вітром ...

Нестор завважує, що ліс густий, може б його здалося прочистити, бо марнується матеріал на будову. А то можна було б комусь продати, щоб використав оці добра.

Максим не втерплює: — Наша пані нікому не збирається його продавати. І чи він корисний, чи ні — це для нас багато не важить.

Авто підкочується під дім. Стоїть він, як і стояв, увесь ясний, тільки лиши однієї коло нього бракує.

— Де вона, Максиме?

— Грім розтяв. Але, гляньте, я вже посадив другу, вона ще маленька, але виросте — і тепло усміхається до мене.

— Виросте, але вже не та ... Жаль мені, що вже її немає, пропала якраз тоді, коли мене не було.

Максим відчиняє двері авта і заходиться коло багажу. Виходимо. Назустріч нам Ганна і обидва хорти. Пізнають мене, прибігають і ластяться.

— А де пані Лідія і Ляриса?

— Вони у себе в кімнатах. Нині скоріше встали, казали, Софія приїздить — привітати треба.

Показую Несторові парк, олеандри. Він каже: — Чудово, незвичайно! — Але слова його порожні, і не відчуваю у них жадного почуття.

Враз вибігає Ляриса, оточує мене руками і горне до себе з усієї сили: — Таки приїхали, а ми тут без вас загибаємо. Ніхто не вірив, тільки я казала, що ви повернетесь. Коли б ви знали, як мені у світ хочеться, до людей! — Завважує раптово Нестора й розгублюється, ніяковіс. Її уста розхиляються, вона ще щось хоче сказати, але тільки дивиться на нього, наче на сотворіння з іншої планети.

— О, я забула представити, — кажу. — Це мій знайомий, ми приїхали, щоб трохи розважити вас усіх.

Вона дивиться то на Нестора, то на мене, а тоді всміхається: — Я пригадую, ви мені казали, — і, трохи вагаючись, простягає Несторові руку.

— А ти, Соню, чому мене як слід представити не хочеш? Хіба, — каже Нестор, — наречений погане слово? — І, дивлячись на Лярису: — А ти й не згадувала, що твоя приятелька та-ка гарна дівчина. — І зовсім тихцем до мене: — Ця близна зовсім їй не шкодить. — Дивиться на Лярису, а вона паленіє.

Далі говорить він уже тільки до Ляриси, і слова його зовсім звичайні, шаблонові, але дівчині вони, очевидно, подобаються. Він, розповідаючи про свої витівки, хизується перед нею, а я думаю: „Він незлій чоловік, але літеплій...”

На Лідію доводиться зачекати, але нарешті і вона вже є. Трохи бліда, очі ніби гарячкові, та нічого особливого не можна завважити. Зі мною вітається, не кажучи її слова про те, що я так зненацька залишила їх. Тільки: — Добре, що приїхали, може їй Лярисі покращає, а то вона, біденська, ввесь час тужить. — Швидко оглядається, а потім дивиться на мене й погрожує пальцем: — Хіба нині дзеркальця не привезли зі собою? Коли вам знадобиться, у мене ключ від кімнати. Він загубився, але я його знайшла.

Уриває речення, замовкає і починає кружляти поміж кущами. На Нестора не звертає ніякої уваги. На щастя, пані Лідія хоче йти додому, каже, що на сонці розболить її голова. Звертається до Ляриси: — І ти ходи з нами, можеш захворіти знову, а я ж батькові твоєму обіцяла...

Заспокоюю її. — З нею залишається Ганна і мій знайомий. Я думаю, що вони незабаром припровадять її додому.

Нестор хоче щось сказати, але пані Лідія обриває йому на півслові: — Я не знаю, хто цей чоловік, він мені зовсім чужий.

Пробую представити їй Нестора, але вона не слухає мене і кличе Ганну: — Ганно, якщо Ляриса ще хоче залишитися на дворі, посидь з нею, не залишай її саму. — І, коли йде сходами

вгору, ніби до себе говорить: — Чоловік, хто такий цей чоловік, мала приїхати тільки Соня.

У себе в кімнаті зараз же сідає, але якось так, на краєчку крісла. Під очима в неї появляються темні кола, очі сіріють осінньою журою. Вона нічого не говорить. Умовляю, щоб лягла трохи відпочити. Помагаю їй роздягнувшись, бо в неї третяте руки. Підсую крісло до її ліжка і сідаю. Вона шепоче щось до себе, а потім, зідхнувши, засинає.

Виходжу в парк. Там застаю тільки Ганну. Вона каже, що Ляриса пішла з Нестором показати ѹому кам'яну лавочку.

Враз, оглядаючи парк, пишні олеандри і високий дім, питаю Ганну: — Я ніколи над цим не думала, але звідкіля у них таке багатство? Ніхто не працює, а прислугу треба ж оплатити, прохарчувати . . .

— О, вони довіку мають з чого жити! Сюди багато років тому приїхав прадід пана Євгена, чоловіка пані Лідії, завів якесь підприємство, потім купив кількасот акрів землі, в якій знайшли нафту. Підприємства вже немає, вони продали ѹого далекому родичеві, а з видобутої нафти дістають відсотки.

Надходить Ляриса з Нестором, і ми всі ѹдемо на обід.

**

Минає кілька днів. Пані Лідія до Нестора нічого не говорить, наче ѹого немає. Максим возить нас на прогулочки, і пані Лідія вже не перечить. По дорозі Ляриса, широко відкривши очі, придавляється всьому, розпитує і дивується, наче мала дитина. Але ніколи не баримося довго, щоб не хвилювати пані Лідії. Ляриса ще час від часу прикидається, що хвора, щоб мати могла нею піклуватися.

Прийшов день від'їзду пані Лідії до санаторії. На диво, її не треба було дуже переуконувати. Вона начебто ступнево звикала з думкою, що ѹї треба відійти звідсіля.

Сьогодні вона така покірна ѹї сумовита, аж відвожу від неї погляд, бо пронизує мене жаль. Останнім часом її дійсно дошкауляли болі голови, і нам таки вдалося її умовити, що ѹї треба лікуватися, тим більше, що я обіцяла залишитися біля Ляриси. Я тільки ніяк не можу погодитися в думках, що пані Лідія через свою велику любов до дочки нажила психічну недугу.

Пані вбирає на себе чудернацький, із надто великими крисами, капелюш, і її дрібна постать із приблідлим обличчям майже губиться, зникає. Тільки її великі сірі очі, зрошені вологістю,

дивляться на нас із запитом і недовір'ям. Вона тримає Лярису за руку і каже: — Я знаю, що мені треба іхати до санаторії, але це тільки ради твого добра, Лярисо, щоб потім мати силу тобою опікуватися. Ти ж хвора, а не я. Коли повернуся, покличемо найкращих лікарів, і ти тоді одужаєш, всі будемо щасливі, і не треба нам буде інших людей, правда? — І дивиться крадькома на Нестора.

Мені якось ніяково, коли вона запитує: — Соню, ви завжди кажете правду, скажіть, я туди іду, щоб виздоровіти і потім Лярисі допомогти? Я туди іду лише на кілька днів?..

— Правда, пані Лідіс, — і стараюся витримати її погляд. А потім ще кажу: — Ми вас любимо.

Вона блідо усміхається, а її очі набираються болісною темінню, ніби обважнілі коралини ягід, що їм вже недовго триматися куща ...

**

Авто женеться з великою швидкістю, пані Лідія торкається Максимового плечя, і він сповільнює погін. Вона малоощо говорить, але в усьому її речення пов'язані доладу, тільки інколи слова обриваються, гаснуть і ледь їх чутно. Здається, вона ні на кого не дивиться, але видно, що ввесь час стежить за Лярисою і хмуриється, коли дівчина повертає голову і говорить з Нестором. Тоді шепоче до мене: — І навіщо їй з цим чоловіком говорити? — А потім наморщує лоба і злегка кривиться: — У мене знову шалений біль голови, це, мабуть, від сонця.

Дивлюся на деревину, що на скруті ховається за горбком. А пані Лідія, звертаючись до Ляриси: — Ти також повинна була капелюш убрести, щоб шрам не роз'ятрити. А що як батько грийде? Треба, щоб ти гарна була, прошу, припудруй його трохи.

Ляриса добуває з торбинки пудру і навмання пудрується. Відчуваю, як в мене на чоло виступають краплини поту, боюся, щоб щось не сталося, щоб нам не треба було завертати авта. Пані Лідія дивиться на Нестора з-під лоба, а потім відвертається від нього. І хоч скільки разів я їй вже пояснювалася, тихенько каже: — Хто цей чоловік, Соню, він надто чужий мені. Казав хтось, що він ваш наречений, але він не для вас ...

Навіть не знаю, як ми заїхали до санаторії і як довго довелося чекати на лікаря. Але ми вже в нього. Він запевняє пані Лідію, що вона перейде спеціальний курс лікування — і все буде гаразд.

— І я буду здорова?

Даю знак Лярисі, і вона поволі йде до дверей. Хвилину ще стоїть, дивиться на матір, в очах тріпоче біль, а тоді обертається і виходить.

Лікар потішає пані Лідію: — Це довго не потриває, тільки треба нас слухати і мати терпеливість. Кожний ранок приноситиме вам полегшу.

Пані Лідія поволі, покірно і безсило опускається у фотель. Вона вже нас не бачить, вся заслухана в слова лікаря. Хочемо вийти без прощання, але пані Лідія нас завважує і киває рукою. Мені гірко і важко на душі, наче я її обманула, хоча певна, що їй конче потрібне лікування.

Нестор з Лярисою чекають надворі. Усю дорогу ми мовчимо. Коли ми вже під'їжджаємо додому, Ляриса сказала, звертаючись до мене: — Чи вам не здається, що ми сьогодні поховали маму? — Навіть Нестор, що в кожній ситуації знаходить якесь слово, мовчить. Таким ще я його не бачила, і це мене бентежить.

Коли входимо в дім, мені не віриться, що пані Лідії в ньому немає. Нам забігає дорогу куховарка і питає, чи ми не повечеряли б, і чую, як Ляриса просить склянку гарячого молока. Ще не раз, як тут була пані Лідія, вона дораджувала дочці, коли та не могла спати або була чимось схвильована — випити гарячого молока. Ляриса тоді хмурилась і відказувала, що вона не дитина, щоб пити молоко. Але тепер, ніби торкнена невидимою рукою, попросила.

Наступного дня Нестор від'їжджає.

Минають тижні, ми якось живемо, врядигоди одержуючи листівки від лікаря, щоб не турбуватись, що пані Лідія під його опікою, згадує нас, але писати не хоче.

Нестор навідується кожної суботи, часами залишається на кілька днів.

Ляриса, яка ввесь час підтримувала материну ілюзію, що це не мати, а вона хвора, і відрікалася спокусливої зустрічі із світом, відколи залишила матір в санаторії — тужить за нею. Годинами блукає по кімнатах, вдивляється в світлину пані Лідії, виходить на далекі прогулянки або замикається у себе нагорі і не раз, навіть коли надїздить Нестор, не залишає своєї кімнати. І тоді він від'їжджає, не побачивши її.

Але з дня на день Ляриса змінюється. Її обличчя повнішає, заокруглюється, рожевіє, її руки переливаються тремким світлом, очі набираються голубості вітражів у третмінні кучерявих стрибків сонця. Вони тепер яскравосині. Ляриса раз-у-раз зачісуює во-

лосся, яке, коли вона йде, гойдається на плечах і вабить шовковою красою. І раптово вона з жагою кидається в життя, виїздить до міста, купує сукні і рожеві весняним дивом. Зорі щастя на її обличчі, наливаються уста звабливим шкарлатом, дозрівають і вичікують ...

Коли вона проходить кімнатами, я відчуваю довкола неї вирування, наче ще хтось інший іде разом з нею. Коли розжиляє повіки, звідтіля вигомінюється така радість, таке щастя, що здається ось-ось задзвенять дзвоники, розбриниться мелодія і запалить нас усіх безмежною радістю ... І я радію разом з нею.

Сьогодні моєму здивованню немає меж. Приїздять вантажним автом робітники і вносять дзеркала. У вікна вставляють прозорі шиби. І дім починається сонцем, оживас, розсвітлюється, випростовується ввесь і двигтить ясністю. Але на диво я почуваю себе у ньому чужо й ніяково, немов уперше загостила до якогось нового дому. Мене торкається жаль гейби за чимось утраченим ...

— Лярисо, як багато тепер усюди світла! — Кажу я і примикаю повіки.

— Так, Соню, воно тепер повсюди, воно — і кладе руку на груди — воно в мені ... — і ніяковіс, ніби признається у чомусь, з чим могла трохи зачекати.

Дзеркала починають дразнити мене, я бачу в них забагато щастя — яскравого, гострого, немилосердного, воно розцвітає наче передчасно, воно горить у високих кущах полум'яних кани, і поза ними, з віддалі вже бачу я постать пані Лідії в капелюші з широкими крисами, її патетичне бліде обличчя і сірі гарячкові, стривожені очі. Вона дивиться, не вірить і допитується: — „Це лише на кілька днів, правда? А мій чоловік прийде? Ти, Лярисо, уважай на шрам, щоб у сонці, не припекла, припудруй його, щоб гарна ти була, коли батько прийде” ...

Часто заходжу до Максима й до Ганни, вони майже на гору не заходять, а тримаються здебільша внизу, в кухні або в парку, ніби сплохані чимось. Усе хочуть вибратися до санаторії, відвідати пані Лідію, але лікар просив ще залишити її саму, щоб звикла до нового оточення, щоб не ворушити її почувань.

І так не раз годинами сидимо ми з Ганною і Максимом у кухні, говоримо, а на стіні годинник у вигляді кота хутко, кожної секунди повертає головою і хвостом. Чудасійний годинник, але він і оця кухня мені рідніші, як там нагорі по-новому удекоровані кімнати — розбліслі у щасті. Інколи забираю хортів і йду на прогулянку до парку, іду і бачу, що колись порожня суха заглибина вже виповнена водою, і там можна навіть плавати човном. Одно-

го разу підходжу і бачу, як Ляриса, похилившись над плесом, вдивляється у свою відбитку. Почувши мої кроки, багровіс, але потім відкидає голову назад, сміється розкотисто і каже: — Як гарно, як вільно тепер жити! — І враз, пригадавши щось, морщить брови: — Тільки мами немає... І мені справді жаль, може не вірите, Соню? Тільки що надто довго замкнена я була, а тепер вийшла і радію. Чи ви думаєте, що мама погнівалась би на мене? — На мить її очі немов хтось попелом притрусили — вони сірють, гаснуть і ховаються за пущистим бережком вій.

— Ні, Лярисо, я не думаю, щоб вона гнівалася на вас, вона вас дуже любить.

Відходжу, щоб не порушувати її настрій, а може й тому, що ми поволі відчуваємося. І обидві це гостро відчуваємо. Коли починає затрачуватися приязнь, думаю я, її вже годі вловити так, як і любов. Можна пробувати її затримати — спогадами, шуканням наново її солоду, але вона вже ніколи не повернеться, не скоче. А Ляриса, охоплена новими враженнями, новим життям, мене не потребує. І можливо їй це усе вже зовсім байдуже.

З Нестором говоримо чимраз рідше, він уже перестав представляти мене скрізь своєю наречененою і не розпитує про мої почування. Він тепер чимраз частіше з Лярисою, вони вдвох на конях, в авті, на прогулянках. От не раз, не завважуючи мене, ідуть назустріч, задивившись одне в одного, захопивши своєю розмовою. Підходять ближче, розгублено усміхаються, замовкають. Мені це прикро, і вже не раз хотіла сказати їм, чому це вони так?.. Я ж ніколи не хотіла бути Несторовою дружиною, поміж мною і Нестором хоча б на хвилину не було справжньої близькості. Ми завжди були окремішніми людьми, наче з двох різних плянет. Усе ж їм ніяково, немов кривду яку мені зумисне чинять...

**

Нині надворі так гаряче, що йду до дому, в холодок. Люблю бібліотечну кімнату, бо там завжди тихо і присмерк. Тільки вмощуюся на кріслі з книжкою, коли чую, як до сусідньої кімнати входять вони. Я сиджу навпроти дверей, відкритих у цій кімнаті, перед полицею з книжками і бачу, як Нестор знімає з Ляриси солом'яний капелюш, проводить рукою по її волоссу — милується ним, а потім злегка торкається її шиї і знімає з неї намисто. — І чого закривати тобі, Лярисо, таку красу коралями? Їх тут зовсім непотрібно. — Цілус її шию короткими поцілунками, а потім внизу біля грудей, де викрій сукні. Проводить рукою по її плечах. — Коли подумаю, що недавно пестив їх...

Жалію, що зараз не вийшла, але тепер уже мушу чекати.

Ляриса злегка вдаряє рукою по його руці і каже: — Раніше наговоритися не міг, а тепер тільки горнешся і пестиши.

— Хіба так зле? Не хочеш? Але правду скажи! — Дивиться на неї і лукаво усміхається. — Признавайся — не хочеш?

Її очі, злегка прислонені віями, відкриваються і блищають потоками світл. Вони тепер вологі, і в них роззвітає, виходить йому назустріч і тримтить бездонне прагнення. Усе обличчя її рожевіє, уста розхилляються, але хвилина — і вона відступає. І я бачу в дзеркалі тільки вже Нестора, що тримає в руках її капелюш і бавиться її барвистою стрічкою. — Не прийдеш — капелюша не віддам!

— Овва! — чую її голос. — То її не треба, ти сам мені їого принесеш.

— Принесу, коли приобіцяєш заграти на фортепіані. З тебе ніякий віртуоз, але ти маєш витончений служ. На жаль, Соня його ніколи не мала, і мене завжди сердило, що вона сама цього не знає.

Мене це не проймає болем, я її так знаю, що в мене немає служу, іноді граю, щоб розважити себе, тільки її на думку мені не спадало, що це її сердило, бо все казав у своїй нещирості: „Соню, ти в усьому незвичайна!”

Тоді Ляриса: — Несторе, і чого так говорити про Соню, вона чудова, вона мені принесла щастя, вона мені принесла тебе... — А потім голос її звучить твердим переконанням: — Соня багато ліпша від мене.

— Лярисо, але чого ти ввесь час про Соню, що вона мене обходить... Ми...

Не чутно більше слів, а потім — кроки, і вони знову появляються в дзеркалі. Нестор тримає її за руки, і погляди їхні зустрічаються, пронизують одне одного, пестять і кличуть, тягнуть кудись в глибини... І вони, як зачаровані, дивляться одне на одного.

Нестор: — Лярисо моя, їдьмо кудись звідсіля, я хочу тебе мати тільки для себе, завжди тут коло тебе хтось є, а я їх всіх не люблю!

Вона щасливо усміхається: — Ще трохи, Несторе, почекай!

Вони ще раз обіймаються. Тепер і Лярисина рука лягає їй на шию, і вона ніжно пестить її волосся. Він нагинається над нею, і я заплющаю очі. Тиша. За вікнами цвіркочуть цикади. Розкриваю очі. Вони, усміхнені, ще раз беруться за руки і вихо-

дять. Я заздрю Лярисі, я також хотіла б так когось любити і бути щасливою до безтями, але не з Нестором, ніколи з ним.

Ще трохи чекаю і виходжу також. На щастя, їх не зустрічаю. Я вже близько кам'яної лавочки, сідаю. Передумуючи, рішую, що мені негайно треба звідсіля виїхати.

Увечері ми ще разом у вітальні. Нестор і Ляриса стараються поміж собою поводитися начебто чужі. Ганна підносить нам їжу, ласкаво коло нас ходить, але їй вона вже не та, можливо, тужить за пані Лідією, а може ніяк не звикне до змін у домі.

Чимраз гостріше відчуваю, що мене тут не треба. Не маю гніву до Ляриси, я напевно не змогла б бути інакшою, якби була на її місці. Але розумію, що їй було б легше, коли б я виїхала.

Минає ще день, ніч, а там ранок. Снідаємо. Ляриса запитує мене, чи не хотіла б я проїхатись кіньми або автом у сусіднє містечко. І на її лиці находить давня тепла і щира усмішка. Нестор також долучається, але з видимою неохотою. Я вдячна Лярисі, що у неї залишився ще деякий сантиметр до мене, вона, зрештою, добра дівчина, тільки очманіла від нового життя і кохання. Вона ще сама не знає, куди піде, яка її дорога. Звичайно, я відмовляюся від прогуллянки, мовляв, недобре спала й втомлена і краще для мене зашитися в якийсь закуток і відпочити. Ляриса не здається і просить. Нестор мовчить, підвідиться від стола і нетерпеливо кидася: — Лярисо, чи ти не чуєш, що Соня каже? Мені здається, що вона хоче нас позбутися, замкнути у своїй кімнаті двері, спустити жалюзі і обгорнутися книжками. Неправда, Соню?

Сміюся і кажу: — Бачу, Несторе, що ти ще добре пам'яташ мої звички.

Шось ніби хитра усмішка скрадається на його уста, але відразу зникає. У нього певно одна-єдина думка: якнайвидіше залишитися сам-на-сам з Лярисою. І він, забуваючись, тягне її за руку. Врешті вони виходять. І для них і для мене полегша.

Дивлюсь крізь вікно. Береза скрестилась білокорими гілками, а поміж ними хвилюється, тремтить золота каблучка. Ляриса зупиняється коло клюмби, зриває квітку і, рясніючи щастям та вранішнім сонцем, вкладає її за вухо у волосся.

Іду до Максима: — Максиме, голубе, відвезіть мене!

— Куди? — і в його брунатних, спокійних очах питання і смуток.

— До санаторії, до пані Лідії — може вже впустять навіда-

тися. Ляриса листівку від лікаря одержала, що вже сьогодні її можна провідати.

— А чому ж ви нічого про це не казали?

— А оце ж і кажу. Поза тим нема про що розказувати. Ну, минулися вже болі голови, але ще не все добре, бо завжди ще чекає, що приде її чоловік, і вважає, що Ляриса важко хвора. А з Лярисою нині їхати було б недобре, бо пані Лідія, побачивши її, захоче вертатися додому.

Максим зразу мене розуміє, потакує головою і питає: — А сюди ще повернетесь? Не зробіть так, як останнього разу, не обмануйте. Вам тут добре, платня висока.

— Максиме, коли хочете правди, прийду, але за якийсь час, не скоро. Надокучило вже, і кому я тут потрібна? — Максим вже більше не питає, зрозумів.

Іду ще до Ганни, вияснюю їй усе. Прощаємось — обійнявшись. У неї ані однієї слізини, хоч бачу, що гірко їй. Ще й до того вона сама хотіла б провідати пані Лідію, але боїться, бо за-багато буде нас. Завважую, що вона згорбилась, наче поникла, і у волоссі починає просмикуватись сріблистий іній.

Дивлюся у вікно і кажу до Максима: — Гляньте, Ляриса і Нестор вертаються, либо нь щось забули. Ходімо швидше!

Ганна не йде з нами. Вона стоїть на порозі. З цього місця дивиться вона на тих, що відходять чи від'їдуть, і непомітно їх благословляє.

Біжимо до авта. Максим кидас мій невеликий багаж на заднє сидження і ми рушаємо. — У добру путь! — це за нами гукає Ганна. Повз нас проходять Ляриса і Нестор. В руках у неї квітка, вона обриває пелюстки і кидас на вітер. Вони завважують мене в авті і здивовано щось кричать. Я тільки киваю до них рукою, мовляв, незабаром повернуся.

Їдемо тим самим лісом, що недавно я ним ішла. І оповідаю Максимові, як то я заховалася, коли побачила його в авті.

Він сумно усміхається: — Не треба було ховатися. Сказали б, що вам треба додому — відвіз би.

Високими, зеленими і стрункими щоглами нап'ялися в небо тополі... І тоді я згадую Лярису і її жадобу життя, її прагнення рости в щастя, в сонце — не зважаючи ні на що. Зближається молодий березовий гай, і я бачу, як із трави на галечині вибігають дрібненькі квіти. Прошу Максима зупинити авто, виходжу і рву їх, щоб передати пані Лідії, а кілька з них простягаю Максимові: — Це так, на замирення, що нічого вже більше не при-

ховуватиму від вас. — З-поза кущів дивиться на мене сарна, і я тихенько відходжу, щоб не злякалася бідна.

Їдемо ще кілька хвилин, а потім завертаємо праворуч на доріжку, що веде у парк. Назустріч величезними зеленими кущами витікаються старі дуби, випинають кремезні спини. Плекані трави густо прилягають до землі, і мерехтять барвистоокі клюмби жоржин і чорнобривців.

Ще кілька поворотів доріжкою, і перед нами п'ятиповерховий будинок. Нагадує яскравобілий палац якогось мільйонера. Тільки що деякі вікна тут за розкішними, квітчастими завісами, а деякі... за гратарами і з-поза них — обличчя, одні вицвілою хустиною, сполосканою дощами, спаленою сонцем, інші — тупі, бездушні, задивлені в одну точку. Перехоплюю один погляд — неспокійний, гарячковий, блискучий, з якого визирає гостра ненависть. З вікон, де немає грата, кивають до нас руками і усміхаються, але не так, як звичайно, але трохи по-дитячому, а може й лукаво — мовляв, підійдеш тільки, а ми вже тобі владимо якусь кумедну витівку. Перед нами вирінає невелика, зеленої барви будка. Звідтіля у віконце вихилається людина і питає, до кого ми приїхали. А потім пояснює, о котрій годині кінчаються відвідини, і тоді обов'язково треба залишити будинок і опорожнити парк. Ми говоримо, кого ми приїхали відвідати, називаємо прізвище лікаря пані Лідії і обіцяємо впору вибратися. Він листкує папери, шукає, тоді схитує згідливо головою, і ми дістаемо перепустку.

По парку походжають люди. Деякі у звичайному одягу, так що й не знати, чи вони так, як я, приїхали на відвідини, чи лікуються; інші в сірих уніформах, а ще інші у білому — це медичні сестри, санітарі і лікарі. Ті, що в сірому, ходять одинцем або вдвійку і біля них людина в білому. Не бачу, щоб тут ходили гуртами — вони всі відокремлені, на певній віддалі. Завважую, що Максим старається йти якнайближче мене, мабуть, боїться, щоб мені чогось не притрапилося.

Ті в сірих уніформах на перший погляд виглядають як звичайні, здорові люди, що хочуть серед зелені відпочити. Але, коли приглядаєшся ближче — вони зовсім інакші як звичайні люди чи хворі по шпиталях. Проходячи близько попри нас, вони, повні покори, опускають повіки, наче соромляться за саме вже перевування тут. А у деяких погляд начебто сумирний, але раптово у їхніх очах розцвітає синювате полум'я недовір'я, тріпочеться жах, зіниці закриваються непроглядним серпанком. І важко згли-

бити, куди прямує в той час їхня душа, їхня коливаюча, незрівноважена думка.

Враз одна жінка — наче туго заплетея китиця смутку — торкається моого рукава: — Скажіть, коли вони мене випустять? Вам напевно сказав лікар правду. — В ту ж мить приступає санітар і бере її за руку, але я зупиняю його і кажу, що вона мені зовсім не заважає.

А жінка: — Ви не маєте чого тривожитися, я вже зовсім здорова й нікому не роблю зла. Я тільки довідатися хочу, чи довго ще... Тут мені ніхто не вірить, що я здорова, і вдома не вірять і не забирають мене звідсіля, бояться певно, щоб я їм там бешкету не зчинила. А поміж цими хворими я можу знову занедужати. Вдома я багато не хочу, хай дадуть мені лише невеликий кутючик, — і показує рукою, який завбільшки. — Мені нічого не треба, аби тільки жити на волі. Благаю, підіть і запитайте у лікаря! А може краще таки ні, бо вони можуть замкнути мене за те, що докучаю людям, ще й затруюватимуть всякими ліками...

Стою хвилину, чекаю, але вона вже нічого не говорить, наявіть не дивиться на мене, і очі її мертвіють.

По дорозі вже більше ніхто не підходить до нас: обминають, сходять з дороги. Може так їм наказано? А я рада була б ще з кимось із них поговорити, може помогла б кому, роз'яснила б чиюсь каламутну думку.

Аж ось таки перестріває дебелій, високий чолов'яга років на сорок. Стас переді мною, дивиться і нічого не каже. Мовчимо. Коло мене — Максим. Завважую, як на того чолов'ягу пильно дивиться санітар. А він по хвилині каже притишеним шепотом: — Ви бачите, тут самі божевільні — вони мене не розуміють... А от у мене під ліжком лежить сокира, і коли вам сутужно жити на світі — навіть не спостережетесь, як я вас вибавлю... Хочете?... — Зблизька чую його гарячковий віддих, бачу, як цікаво він на мене позирає, а потім з цілої душі речочеться й питає: — Настрашив? — Санітар забирає його, він стає остроронь, розтулює долоню і уважно розглядає кузку. Кузка рознімає крильця і летить, а він тужливо дивиться їй услід і каже: — Щаслива...

Санітар заспокоює мене, каже, що цей чоловік дуже лагідної здачі і зроду нікого не вбивав. Тільки як малим був, бачив, як різали дріб, і що це, мабуть, навіки вразило його дитячу психіку. Він з усієї душі радіє, коли може когось настрашити. Каже: люди вбивають неповинних звірят, а самі дуже бояться вмирати.

У вестибюлі на фотелі сидить дівчина з волоссям, зав'язаним фіолетовою стрічкою. З нею, мабуть, її мати, батько і лікар.

Вона вся тремтить і руки тримає схрещені на грудях. Зацікавлена, підходжу близче. Дівчина звертається до жінки: — Мамо, більше не попрошу, тільки ще одну коробку! Я зогрітися хочу і хочу побачити ще раз оздоблену ялинку і цяцьки на ній. Мамо, прошу — дай, а то я зовсім замерзну, так багато снігу летить на мене, і мені нікуди заховатись.

Питаю медичну сестру, хто ця дівчина. Вона каже, що зовуть її „Андерсеновою дівчинкою із сірничками”. Вона кілька років тому, вертаючись у заметіль від своєї товаришки, заблудила, і аж над ранком знайшли її в сніговому заметі майже замерзлу. Коли вже вдома відкрила очі, її перші слова були: „Мамо, сьогодні Різдво...” Тряслася як у лихоманці і сірничків просила, щоб зогрітися. Дали їй коробочку, але вона, попаливши всі сірники, попросила другої і третьої. Мусіли її відвести до психіатричної лікарні. Там вона побула трохи, видужала, але за кілька місяців усе повернулося.

Так я їх залишаю: дівчину з простягненою рукою і її матір, що, спершила на підвіконня, стойть, ніби серед метелиці, з бездонним розpacем в очах. Ще питаюся, як же це так дівчині залишають стрічку у волоссі, може щось собі вдіяти. Але медична сестра каже, що це тільки коли батьки приходять, то зав'язують їй стрічку, а потім, коли відходять, вона сама віддає.

З бічних дверей вибігає розкошланий чоловік, але його зараз же зупиняють. Він тремтить з переляку і кричить. А потім швидко-швидко бурмоче: — Пустіть мене надвір спати, тут страшно, домовики бігають, під подушку залазять, за волосся смикають, кружляють у божевільному танку і пищать. Вони кажуть, що заберуть у мене душу, щоб я, як тінь був, а потім понесуть з собою. Куди — не кажуть. А я хочу тільки тиші, щоб книжку читати. Через них одну й ту саму читаю, бо тільки почну — прибігають. Вони на сторінки всадовлюються, наче комахи, згортають усі літери докупи, перемішують, і тоді я вже нічого в книжці не бачу — тільки їх.

Питаю його: — І тепер вони біля вас?

Він оглядається позад себе, дивиться вгору, потім на мене і здивовано каже: — Не видно...

Але враз дивиться на двері і вис наче вовкулака: — Вони вже йдуть, вони лізуть сюди!.. — Збігаються санітари і забирають його.

І багато їх таких. Один увесь час потакуючи киває головою, каже, що надто вже люди сваряться і тому війни на світі, а колись же погодитися всім треба і тоді воєн не буде. Інший безу-

пинно заливається слізами, каже, що хіба може бути більше горе на землі, як те, що усі люди мусять умерти. А все через первородний гріх, і ридає, що й не відірвеш його рук від обличчя. А ще деякі із задивленим в одну точку зором стоять з опущеними руками або сидять в одній і тій самій позі. Здригаються, і жаль мені сердечний за людьми отими, в яких недуга гірша від усіх на сіті.

Та ось попри мене проходить дівчина — барвистою райдугою усміхнена, радісна, уся зорі, а на щоках — рум'яний захват. Вона з довір'ям звертається до Максима: — Постішаю, зараз приїде до мене мій суджений. Ми далеко не вибираємося, тут таки в каплиці вирішили повінчатись. Бо, знасте, усі ті довгі церемоніали... А потім він мене звідсіля забере. Усі тут довкола сумують, а мені що?.. Я не така, як усі, я весела. Тільки може не треба було вам цього розказувати, щоб щастя не відібрали. Але ви цього не зробите?

— Та що вам! — каже спокійно Максим.

— Я бачу, ви добрі, ви не заздрите мені, — відходячи кружляє, і я думаю, може й недобре її будити з цього божевільного, щасливого сну.

Заходимо до приймальні. Лікаря ще немає. Медична сестра каже, що пані Лідія надзвичайно добра пацієнтки, з нею — ніякого клопоту. Сумує тільки їй інколи побивається за своїм дном, а найбільше за хворою дочкою. Але не хоче жадної обслуги, завжди сама за собою прибирає, згадуючи якусь Ганну, мабуть, свою служницю. Про себе багато не розповідає, каже, що її життя було таке, як і багатьох інших людей, нецікаве. І все сподівається, що котрогось дня прийде по неї її чоловік і забере звідсіля...

Йдемо з медичною сестрою до кімнати, де хворих лікують усілякими терапевтичними засобами. Лікар сказав сестрі, що ми можемо тут залишитися.

Кімната відокремлена від сусідньої перегородою. В ній віконце і голосник, так що можемо докладно бачити їй чути все, що відбувається за перегородою. Максим від мене не відступає. За перегородою, де тепер пані Лідія і лікар, на стінах дзеркала. Перед одним лікар її садовить і питає: — Кого бачите в дзеркалі?

— Це я. — Обличчя Лідії боляче морщиться. — Але я не хочу себе бачити, це для мене мука, це нам усім може заподіяти зло... — Вона закриває лице руками, але лікар її руки прибирає, і вона байдуже погоджується. Можливо їй перед тим дали якийсь препарат.

З прожектора у дзеркалі відбиваються різні краєвиди, образи, скульптури. І вже руки пані Лідії не підводяться, щоб закрити обличчя, вона зацікавлено приглядается. Чую голос лікаря, який каже: — Правда, як гарно, що ви можете побачити в дзеркалі стільки різних речей. Чи вам дзеркало щось шкодить? — І за лікарем з голосника йдуть слова: — Правда, як гарно, що, навіть не виходячи надвір, ви можете побачити в дзеркалі небо. — Ці слова ідуть і йдуть до неї, щоб пробити найтвірдіші і найглибші перепони її зумовленого переляку, її відрази до уявного ворога, який вхопив її душу в божевільний крутіж.

Потім у дзеркалі відбиваються світлини всієї її родини, що їх просили нас переслати до лікарні. І лікар знову говорить: — Добре дивіться і відповідайте. Це — Ляриса, ваша дочка, чи вона ще живе?

Лідія сквапливо схитує головою: — О, так, вона тепер вдома!

Лікар прихиляється ближче до пані Лідії: — А чи вона хвора? Мене дивує ваше твердження, що вона хвора. Я недавно відвідував її і вона була зовсім здорована. Вона передказувала вам, щоб ви в усьому слухалися лікарів і якнайскоріше видужували.

Пані Лідія клонить голову, але зараз же підводить і дивиться в дзеркало: — Ви, мабуть, уже про це казали мені. Це лікарі поставили фальшиву діагнозу. — Вона мружить очі, хитає болісно головою і, скліпуючи, каже: — Боже, а я стільки років думала, що воно інакше. Бідна Ляриса, як мутила я її!

В дзеркалі показують фотографію її чоловіка. Вона поривається встати і простягає до нього руки: — Він живий, він таки приїхав!

Тоді лікар: — Чого ви говорите те, у що самі не вірите? Він згинув.

Лідія, закриваючи обличчя руками, кричить: — Приберіть дзеркала, вони в усьому винні, я казала, а ви не вірили!

Тоді з голосника голос: — Хіба це дзеркала винні? Ні, не вони. Війна винна.

Пані Лідія втихомирюється і з благанням обертається до лікаря: — То він справді ніколи не приїде? А що я Лярисі скажу?

— Він не приїде. А Лярисі нічого не треба казати, вона знає.

Пані Лідія мовчки дивиться в дзеркало на своє поблідле обличчя і блідне ще дужче. На ньому темніють болем її сірі, бідолапні очі, і вона благає: — І навіщо мені це все знати?

Але лікар ніби не чус, не зважає на її слова й запитує: — Ви добре бачите себе?

Вона обережно кінчиками пальців торкається свого обличчя

і каже: — Невже це справді я? А чому в мене зачіска така незугарна? І звідкіля в мене стільки сивого волосся?

З голосника йде голос: — На те ѿ дзеркало, щоб приглядатися і зачіску зробити. Дзеркало завжди скаже правду. От ми зараз заведемо вас до вашої кімнати, там уже повісили дзеркало, і воно вже завжди буде там. Можете причісуватися, приглядатися до себе, котрий вам одяг краще личить. Правда, добре мати дзеркало?

Пані Лідія ледве чутно: — Це правда, дзеркало добре мати. І знову слова з голосника: — Дзеркало не шкодить?

Пані Лідія хвилину вагається, здивовано дивиться в свої очі і каже: — Так, воно зовсім не шкодить. Я хотіла б мати у себе хоч маленьке люстерько на стіні. — В її очах пробігає весела іскорка і відразу ж погасає.

Уже потім мені лікар сказав, що це вперше вона погодилася на дзеркало; завжди спочатку ніби ѿ погоджуvalася, але зараз же відмовлялася, кричала, що Ляриса не хоче дзеркала — у неї шрам.

Вилучують голосник, пані Лідія щось стиха говорить, оглядається довкола і шукає нас очима. Потім випроваджують її в коридор, а ми іншими дверима також входимо туди. Як вона вітається з нами, як радіє! А потім каже: — Господи, вони мурутить мене! Вони переконують мене, що це для Ляриси, тому я ѿ неї відмовляюсь, хай роблять, що хочуть. Тільки щораз менше розумію... Раніше я бачила все інакше, вони мені кажуть, що я помилялась...

Підходимо до її кімнати. Вона благає, щоб ми ще трохи залишилися. Міцно тримає мене рукою і каже, що зараз повісять у її кімнаті дзеркало, і вона зробить собі зачіску, бо справді, як же так ходити поміж людьми?..

Вона входить до своєї кімнати, а медична сестра показує нам у дверях маленьку кватирку, через яку ми можемо її споглядати.

На стіні її кімнати велике, аж до підлоги дзеркало. Вона наче його не завважує, неспокійно ходить, а потім сідає у крісло і закриває обличчя долонями. Мені якось соромно крадькома її спостерігати, наче шпигун якийсь. Бачу, що і Максимові ніяково. Дивимось одне на одного, вагаємося, але медична сестра каже: — Інакше не вилікували б, а так, потайки спостерігаючи, бачимо, як діє напе лікування.

Бачимо, як пані Лідія відводить руки від обличчя, надумується, насторожено дивиться у дзеркало і встає. Відтак підходить до шафи, вибирає кілька суконь і починає їх примірювати. У її

кімнаті в стіні включені мікрофони, і ми чуємо її притишений голос: — Котру ж сукню взяти, сіру? — Примірює одну, бере іншу, а потім відкладає і схитує головою: — І до чого вони мені? І так ані Євген, ані Ляриса не бачитимуть... А може причесатися? — Причісую сивіюче волосся, і воно лисніє шовком. Відходить від дзеркала, сідає і каже: — Навіщо воно мені, краще хай має його Ляриса, вона молода й, бідненька, жадного не має.

Пані Лідія підходить до столика і натискає дзвінок. Медична сестра перечікує хвилину і входить до неї.

— Ви кликали?

— Так. Я хотіла вас просити, щоб ви дзеркало забрали, я не в праві його мати.

— Не в праві, чому?

— Тому, що я Лярисі не дозволила дзеркала мати і мучила її, бо все мені здавалось, що коли погляну в нього, то знову переживу хвилину, коли відламок скла убив моого чоловіка. Убив? Що це я сказала?... — І очі її якось дивно ясніють, але не ніжністю, а холодом. — Той шрам у Ляриси залишився, і я не хотіла...

Ви мусите купити дзеркало і подарувати вашій дочці.

Пані Лідія ніби кам'яніє. І враз: — Добре, я попрошу Соню.

Вона так хутко підходить до дверей, що ми з Максимом ледве встигаємо відступити. Вона з підозрою дивиться на нас.

— Я говорила зі сестрою — каже пані Лідія, звертаючись до мене, — і вона мені порадила купити дзеркало і подарувати його Лярисі. Чи ви можете це зробити? А може краще вислати поштою? Я вам вірю, але квитанцію з пошти хочу заховати.

Їдемо в містечко, купуємо дзеркало і висилаємо його поштою. Гірко всміхається до Максима: — Хіба Ляриса мало їх має тепер? — Але в моїй душі щось підказує, що я несправедлива до Ляриси, і мені стас соромно. Повертаємося до пані Лідії, віддаємо їй квитанцію, вона щасливо зідхас, довго дивиться на мене: — Ви багато добра нам зробили, Соню. А як там ваш Нестор?

Як я можу їй сказати, що ця нелюба їй людина вже не моя, а Лярисина. Тому відповідаю: — Він частенько навідується.

Прощаємося, вона нас не затримує, тільки наостанку ще скажить: — Чому мені забрали надію, що мій чоловік ще вернеться? Казали, щоб я сюди приїхала, бо Лярисі треба здорової матері. А хіба мене хтось питався, чи я хочу бути здоровою? Тільки Лярисі покищо нічого не кажіть про її батька. А може він приїде?... — І очі її вже не ясні, а знову гарячкові й

неспокійні, і, як у весняній бурхливій річці, барви у них міняються із сірої в жовтаво-зелену.

Іду коридором і в одній кімнаті через відкриті двері бачу ту саму жінку, яку зустріла в парку. Вона тоді просила мене, щоб я поговорила з лікарем, може відпустить додому, бо вже зовсім здорована... Тепер ця жінка лежить в ліжку. Стою на порозі і бачу, що вона підводить злегка голову і киває до мене рукою. Підходжу. Її голова знову опускається на подушку, як у важкохворої людини, і вона вже дивиться не на мене, а кудись убік. Та коли збираюсь відходити, каже: — Не йдіть. Побудьте трохи. — Сідаю на край ліжка. У дверях стоїть Максим і чекає, а потім відходить і бачу, як він проходжується коридором.

Кладу коло жінки китицю квітів, що їх мала подарувати пані Лідії, але забула.

Жінка підводиться, спираючись на лікті, і її обличчям просмикується жалісливий корч. Вона хоче щось сказати, бо ворушить губами.

За вікнами зривається вітер, а потім вдаряє дощ. Він не спливає по шибках, а настирливо стукає.

У хворої морщиться чоло, вона мовчки дивиться у мої вічі і відчуваю, як думками пробивається до мене.

— Може пройдемось по коридору? — питаю.

— О ні, мені заборонили ходити не тільки по коридору, а й по кімнаті. Але тут давлять стіни. І кімната в кімнату однакова. А я так люблю дерева і — байдуже чи в соняшний, чи в дошковий день хочу бути біля квітів. Там надворі все живе, струменіє радістю, а тут усі хворють і вмирають. Вони так, як квіти, що їх, коли внести в хату, в'януть з туго... Коли б людей не замикали... — Її слізки капають на простирадло. — Чому мені наказують лежати? Я зовсім здорована. Тільки іноді, коли мені вже вкрай сумно, плачу, але стиха. А часами сиджу собі, дивлюся, і тоді байдуже мені до всього. От хай мене тільки звідсіля випустять, тоді вже не плакатиму. — А потім пильно на мене дивиться і каже: — Мені соромно, що неправду вам сказала, бо хоча й випустять — плакатиму вдома, — і складає молитовно руки. — Тільки не кажіть про це ні кому.

— Підіть, прошу, до моєї родини і про все розкажіть, може вони не знають, може їх ошукує лікар, щоб тільки гроші брати. А вони в мене довгенько вже не були, навіть забула, як виглядають...

Витягаю нотатник і олівець, записую її прізвище, адресу рід-

них і обіцяю зараз піти до лікаря. Вона обіймає мене і дякує. А очі її каменем у моїй душі.

В коридорі наздоганяє мене молодий сухорлявий чоловік, а за ним — назирцем — санітар. Чую приспішений віddих того чоловіка і його слова так близько, здається торкаються моїх плечей.

— Ви не чуєте — це Вій гуде! Це тоді, коли зривається вітер, він приходить, гуде і шипить. Він розказує мені про всілякі злочини, про злобу людську, про сатанинський глум над людьми, про слабких, що йдуть за злом, не передбачаючи наслідків. Він і мою провину виставляє мені перед очі, і я тоді бачу зелено-жовтавий вогонь. Він раз-у-раз повторює, що я невимовно погана людина і вічно буду мучитися і все пригадувати... Хіба не чуєте, як він говорить? Він котрогось дня забере мене, кине у льодово-холодну воду, і я обернуся у крижину. — Враз затуляє вужа і замикає очі. — Хіба не чуєте, як він регоче?

Підходжу до санітара і питаю про нього. Він розказує, що це ні в чому невинний чоловік. Якось у велику бурютопилася при ньому дитина. Він запізно спостеріг це, скочив у воду, але вже не виловив її. Так і досі карає його думка, що це його вина.

Входжу до кімнати лікаря. Розпитую про пані Лідію, чи є яка надія на видужання. У мені витворюється враження, що для нього ці нещасні, психічнохворі створіння це лише числа, і тільки за числами він їх відрізняє, не вдивляючись у їхні душі. А проте, він охоче розповідає про пані Лідію:

— О, Лідія Литоринська, ця жінка з великими сірими очима. В її душі тільки дочка і чоловік, а все інше не має значення. Коли вона говорить, то тільки про свій біль, тугу і сподівання, що її чоловік повернеться... Ви бачили, якого роду психотерапію ми застосовуємо, щоб її вилікувати? А тепер є вже й нові методи лікування музику. От ставимо на патефоні платівку, яку хвора залюбки слухала перед тим, як збожеволіла. Часами зумисне викривлюємо до невпізнання музику, щоб скерувати в іншому напрямку її психіку, а потім знову повертаємося до нормальної мелодії. Такий спосіб лікування робить більші чудеса, як електричний шок. Хвора людина, переходячи різні психічні зміни — смутку, радості, гніву, вживачуючись у зовсім чужу і незнайому її психіку, повертається до здорового стану. Ми ще стараємося, щоб Лідія пізнавала всіх тих людей, що оточують її, вчуvalася в їхнє горе і журу, реагувала на їхні усмішки. Щоб вона жила життям інших. У неї великі можливості видужати, вона вже сьогодні далеко не та, якою прийшла сюди. Покищо

вона нам тільки пасивно піддається, потрохи йде за нами, але їй це великий поступ.

Виймаю нотатник і відчитую прізвище тієї нещасливої жінки, що прохала у мене порятунку. Дивлюся допитливо і, можливо, благально на лікаря. Він відвертає від мене свій погляд і мовить.

За хвилину каже: — Мені прикро вас розчарувати, бо бачу, що ви щиро співчуваєте Марії, але — і він розводить руками — тут немає найменшої надії, тут глибоко закорінений і задавлений стан мелянхолії. Такі звідси не виходять.

Показую юму адреси її рідних, і він каже: — Цих людей не було і немає на світі — вони фіктивні. Вона придумує щораз нові прізвища і адреси, але в ній, на жаль, немає нікого з рідні. Вона, бідолашна, виросла в сиротинці і батьків її ніхто не знає. Хтось підкинув її під двері та й все! Інколи вона зовсім відмовляється від їжі, кидає тарілку на підлогу, кричить, що її хочуть отруїти. Іноді рве на собі одяг, а то й зовсім скидає його. Але здебільша вона в стані глибокої депресії. Її до нас привезли ще підлітком і ніяке лікування не допомагає.

Прощаюся і йду. Проходжу повз Маріїну кімнату. Вона німіс у безруху, наче суха галузка відтіята від дерева, самітна, задивлена у вікно очима, що дивляться і не бачать ...

При виході зударяється з жінкою. Вона зупиняється. Хочу пройти далі, але бачу як вона в заклопотанні розглядається.

Питаю: — Ви, може, когось шукаєте?

— Бачите, мені соромно признатися, бож стільки разів вже тут була, але завжди трудно знайти дорогу до приймальні. — Вона говорить ламаною англійською мовою.

— Хочете, проведу вас?

— Будьте такі добрі! Я прийшла по свого сина, сказали, що він уже зовсім здоровий і мені його можна звідсіля забрати. Вона силувано усміхається, а в очах з'являються слізки. — Може ви його знаєте? Дмитро Поліщук. — потім начебто оправдується: — Він не завжди ... такий був. Вчився, успішно закінчив правничі студії, а потім, хоч як боровся, не міг визбутися переконання, що божеволіє. Мучився біdnий, тікав від товариства, спочатку ще трохи розказував мені про свою муку, а там і мене став виминати. І так поволі збожеволів. Важко було мені дивитися, як він занурюється немов у бездонну темінь ... В руках у неї торбинка, і вона то виймає з неї хусточку, то вкладає назад. — А от сьогодні дісталася я картку, що можна його забрати. Я так зраділа, бо чоловік давно помер і ми тільки зі сином двоє ...

До нас швидкими кроками зближається молодий чоловік. Волосся ясним пристриженим чубом, щоки помітно бліді й голубі очі — нічого в них особливого, ледь тінь смутку.

Старенька жінка променіє: — Це мій син. Дмитре...

Він обіймає свою матір, а мені подає руку. — Мамо, і чого було журитися? Мене виписали, тобі тільки треба піти і сказати, що ти мене забираєш, ось тут картка від лікаря.

— І вже завжди разом будемо, мій сину?

— Завжди. — Він на мить пригортас ї, злегка до мене вклоняється і каже: — Я тільки на хвилину, хочу з усіми розпрощатися. — І відходить.

Жінка звертається до мене: — Чи ви могли б зі мною піти до приймальні?

Підходимо до віконця, допомагаю жінці полагодити справу і там чекаємо.

Боюся, що Максим розшукує мене, але не хочу залишати жінки самою. Проходять люди і хвилини. Нікого.

Аж зненацька протяжно по всіх коридорах розлягається звук алярму. Біжить шпитальна прислуга, метушня. Я бачу як зближається лікар, а позаду нього чоловіки в білому — несуть ноші. На них цей же молодий чоловік, який щойно говорив з нами.

Повертаюся і бачу стареньку жінку. Вона стоїть, не ворується, в очах незрозуміння, на обличчі ні кровинки.

Лікар її впізнає, бере за руки й садовить на крісло. Вона не пручастється, нічого не каже, тільки дивиться на ноші.

— Пані Поліщук, — каже лікар, — я розумію ваш біль. Але я, слідкуючи за психічним життям вашого сина, не можу твердити, що він вповні видужав. І от кілька хвилин тому викинувся з вікна. На столі залишив заадресований до вас лист.

Жінка бере з рук лікаря записку і передає мені: — Прочитайте, мені не сила.

Читаю вголос: „Мамо, боюся їхати з тобою, щоб знову не повернатись, котрий уже раз, сюди. Вибач, інакше не можу”. Підпису немає.

Лікар бере жінку під руку. Вона вже не дивиться ні на ноші, ні на мене, ні на кого — її погляд в безпредметну далечінь

У вестибюлі Максим. Він навіть не курить своєї люльки. Пригаслий його зір ледве на мене підвідиться. Розповідає, що бачився ще раз з пані Лідією, як виходила на прохід. Нікого вже не згадувала, тільки просила: „Обійміть від мене Ганну. Я досі

ні разу не подумала про неї. А хто інший, як не вона, увесь час піклується всім домом. Як мусить бути їй важко!"

Максим підвозить мене до поїзду. Прощаюся: — На все добре, Максиме! Не думаю, що скоро побачимося, але я вас усіх пам'ятатиму — і вас, і Ганну, і Лярису.

І досі не знаю, що сказала Ляриса, отримавши від пані Лідії дзеркало, коли по всіх кімнатах вже було стільки дзеркал і... було зовсім інше життя.

**

Минає рік. Живу в тому самому містечку, але доволі часто навідуєся до пані Лідії у санаторію. Їй чимраз краще. Розповідає, що до неї приїздить Ляриса, а іноді й Нестор. Тільки він їй ніяк не подобається, бо чужий і дуже самопевний. А проте, коли він до Ляриси добрий, то... і враз запитує, зніяковівши: — А скажіть, Соню, чи це справді був ваш наречений?

— Пані Лідіє, Нестор ніколи не був моїм нареченим, і Ляриса тут ні при чому. В житті бувають непорозуміння, які розв'язуються щасливо і логічно.

Якось так вийшло, що довгий час я не могла поїхати до пані Лідії: багато було праці, а до того ж хворіла моя подруга, і я мусила її заступати.

Нарешті я вільна і йду. Осіннє листя спалахує загравами, гурмою споліскується з дерев, знову поривається вгору, але не може вже піднятись, бо замокає в озерцях води. Дощ розтинає день надвое, і від того він кулиться, мізерніє і стає сіренським. Мені холодно, я тужу за сонячними променями. Але це тільки одну хвилину — головне, що зараз привітаюся з пані Лідією, а там ввесь день переді мною і, можливо, мені дозволять перебути до вечора. Вже бачу її очі, ще журливі, але вже із золотистим павутинням на денцях...

Як звичайно, чоловік в будці питав, яке мое прізвище, і дас перепустку. Входжу в парк. Сьогодні тут нікого немає, ніхто ще не згортає листя, і воно цілими кучугурами по травах, начіпляється на кущах або останками сил тримається гілок. Але стежки прометені.

Я вже біля санаторії. У вікнах — обличчя. І, як завжди, у кожного інший погляд: вони мерехтять різними відтінками, різними відчуваннями, але переважно розплачливі або крайньо тупі, тільки де-не-де окраєць мізерної і вкрадливої усмішки.

Входжу до вестибюлю і йду до віконця. Тут приймають дуже ввічливо і шукають в картотеці прізвища пані Лідії. Нетерпеливо

чекаю: чому нині забирає це так багато часу? Дівчина потойбіч віконця питає: — Ви певні, що ця жінка під цим прізвищем?

Усміхаєшся: — Тож я вже стільки разів тут була!

Дівчина піднімає слухавку і телефонує. Стараюся знайти розгадку у виразі її обличчя, але нічого не скоплюю. Нарешті вона відкладає слухавку і каже: — Цю жінку вже виписали з санаторії, вона видужала.

З великої несподіванки розгублюючись. І наче відгомоном слова: „Вона видужала”. Стою, не воруваючись, аж нарешті опам'ятовуючись, радісно сміючись, щось говорю і кілька разів повторюю. — Дуже, дуже дякую! — Дівчина схитує головою і усміхаєшся. І мені тоді здається, що ми обидві щасливі.

Уже хочу відходити, коли пригадую Марію, оту нещасливу жінку, що з великої туги і бажання мати родину, вигадувала різні прізвища і плекала надію. Питаюся за нею, і дівчина, навіть не шукаючи її поміж прізвищами хворих, зразу: — О, про неї я знаю добре! Ми через неї пережили великий клопіт. Не знати в який спосіб вона придбала собі звичайну одежду і, коли відвідувачі виходили із санаторії — просмикнулася з ними так, що ніхто не спостеріг. Зчинився рух, приїхала поліція, але Марія пропала. А оце недавно ми довідалися, що вона навіть влаштувалася десь на працю, аж одного дня, бідолашна, отруїлася. І так заспокоїлася назавжди.

Ралтовно чую пронизливий несамовитий крик — один раз, другий, він подібний до виття якоєсь тварини. Мною прошибає дрож. Відчуваю гарячий приплив крові, а потім холод. Наче здалеко віддалі доходить голос: — „Вам води?” — Хтось садовить мене на кріслі, говорить лагідним, заспокоюючим голосом. І я вже приходжу до себе, дивлюся довкола і бачу дівчину потойбіч віконця і шпитальну сестру. Заплющую очі, і мені знову вчувається несамовите, пронизливе виття. Пробую затулити вуха, але відводжу руки безсило: цей несамовитий крик не тут, не в санаторії, а глибоко в моїй душі. Поволі заспокоююся і відходжу, хоча мої ноги наче глиняні. Шпитальна сестра проводить мене до воріт, про щось безустанно говорячи. Але я її не розумію, за мною йдуть слова дівчини з приймальні: І „так заспокоїлася назавжди . . .”

З будки кличу таксівку. Доводиться довго чекати. Хоча б лавка якась, присіла б уже й на траві, але дощ, мокро і холодно. На дереві птах розправляє обмоклі крила і співає. У таку сльотливу дину він радіє, може дивитися на мене й дивується: „І чому це люди вічно журяться?” Врешті приїздить таксівка,

сідаю до неї і востаннє обводжу зором парк. Мені здається, що це не я, а хтось інший дивиться.

**

Через кілька днів одержую листа від Ганни:

„Дорога Соня! Нашу пані звільніли з санаторії, за нею поїхав Максим, і вона вже з нами. Дзеркала вдома не справили на неї ніякого враження, в кожному разі нічого про них не говорить і лише дивується, що їх так багато. Тепер вона така як усі люди”.

Хотіла б поїхати до пані Лідії, але вагаюся, а що як Ляриса і Нестор неприязно мене зустрінуть? Про них Ганна не згадує в листі ні словом. Передумую, вагаюся і... не іду. А так хотіла б побачити пані Лідію, поговорити з нею і довідатись, чи тепер їй краще живеться, як у надуманому нею світі.

Сьогодні знову лист від Ганни. Вона пише:

„Нестор і Ляриса побралися і мають за кілька днів виїхати. Пані Лідія Лярисиним щастям зовсім не радіє. Вона й перед тим не любила Нестора, а тепер уже ледве до нього говорить. Я чула, як вона сказала Лярисі: „І навіщо тобі цей чужий чоловік? Соня зрозуміла його краще від тебе. Побачиш, він вирубає наш ліс, поставить тут тартак, переоре землі, навіть оту липу, що ми недавно посадили — зітне. А ти ж виросла тут. Поглянь — олеандрів уже немає, клюмби з квітами позникали. Він сказав: „У вас забагато квітів”. А ти до всього тільки мовчки приглядаєшся. От побачиш — він і тебе переробить на свою вподобу...” А Ляриса відповіла: „Тобі і Соні він чужий, а мені рідний і добрий”.

Після того ще одержую листа від Ганни:

„... З кожним днем журилася пані Лідія більше й більше, хоча властиво жадних турбот не було. А потім одного дня, нічого нікому не сказавши, кудись вибралася. Як ми вже й не розшукували, не могли знайти. До санаторії писали, але й там її немає. Тому ще якийсь час затрималися Нестор і Ляриса, розшукували її, але не знайшли. Ляриса ніяк не хотіла їхати, доки не розшукає пані Лідії, але Нестор уперся — шкода, мовляв, марнувати дні. Таки вговорив її, і незабаром вони виїдуть. І вдома тепер так, наче вони вже поїхали. Інколи чую, як вони сміються, бо молоді й щасливі, але враз Ляриса мовкне, наче щось пригадує. Ляриса добра до нас, а Нестор байдужий, хоч завжди ввічливо вітається, інколи заговорить, пожартує. Але він не наш, не такий, як ви, пані Лідія чи Ляриса”.

Перечитую цього листа кілька разів, стараюся відтворити усє їхнє життя і хочу з ними бути, та поїхати не можу. І ввесь час перед моїми очима пані Лідія. Куди вона могла подітися, що з нею сталося? І такий мені жаль за нею, що ледве знаходжу собі місце.

Кожного дня біжу до поштової скриньки і шукаю в ній листа. Аж приходить. Розпечатую і бачу, що це не Ганнин почерк, це пише пані Лідія, уже бачу і підпис її внизу. Пробігаю швидко рядки і щасливо віддаю. Пише, що здорова. Спочатку не хотіла обзвиватись, пробувала влаштуватись самостійно і навчитися жити сама. Мешкає в містечку поблизу санаторії. В перших днях вдома сиділа, щоб не знайшли. Але тепер вже її домашні знають, де вона, вчора до них написала. Кінчаючи листа просить, щоб я, коли зможу, навідалася до неї. Вона мене тільки хоче бачити, бо знає, що не намовлятиму її до чого, а залишу її жити так, як її вигідно.

Нарешті вибираюся до пані Лідії. Живе вона в невеликому домику. Чекає на мене біля вікна і, побачивши, вибігає назустріч. Її обличчя позбулося блідости, навіть трохи заокруглилось, під очима немає темних кругів і горять вони спокійним, рівним світлом. Коли вітаємося, відчуваю сильний потиск її руки. Веде мене до своїх кімнат. Пройшовши передсінок, вітальню і ще одну кімнату, завважую, що дзеркал у них немає, і мною пробігає холод і неспокій. Невже?..

Вона спостерігає, як мої очі пробігають по стінах, і всміхається лукаво: — Не бійтесь, Соню, це нічого не значить, що в мене дзеркал немає. У лазничці є одне мале, і мені вистачить, щоб причесатись. А для гостей купила і повішу в передпокої. От зараз можемо повісити, щоб не думали, що я... — Але я заперечливо махаю рукою: — Навіщо мені того, пані Лідіє, краще сядьмо і поговорім, адже стільки часу ми не бачилися. — Перед тим іду до лазнички, дивлюся в маленьке дзеркальце і виймаю гребінь, щоб пригладити волосся. З дзеркальця дивляться на мене очі, і я не впізнаю їх: їхня брунатна барва ніби заіржавила, зникла з них зовсім жолудина відтінь. Невже це я?

Пані Лідія запрошує мене до вітальні, наливає чаю, вносить тістечка, ставить на стіл накраяну на тареліку цитрину, хвилину мовчить, а потім каже: — Усе я сама тепер роблю, і це дає мені силу. І я більше вдоволена, як колись, коли робила все за мене прислуго. Хоча за Ганною і Максимом тужу. Це поживу сама трохи, а тоді і їх запрошую, але це вже як від'їде Ляриса. — А про Нестора ані словечка. Наче її не пригадує його собі.

— Хочу вам дещо вияснити, — продовжує пані Лідія, — бо чого мені перед вами критися. От, маєте правду. Дзеркал я зумисне не вішала, бо вони для мене як разюче сонце, важко звикнути. Але я не уважаю їх за спричинників усього зла в моєму житті, я просто щасливіша без них. Знаю, що обманюю себе, оповиваюся брехнею, можу тоді мріяти, що чоловіка ще побачу, що й Ляриса невелика, хочу придергати той час, як ми були вдома по смерті чоловіка і я ще недужа була і сподівалася, що Євген приїде. Хіба це комусь шкодить?

— Нікому, пані Лідіє, яке кому діло до цього? Але ви цілыми днями самі в хаті, не нудно вам без людей?

— Мене прийняли на працю в санаторію. Прибираю по кімнатах, мию посуд, часами й підлоги. І зовсім не втомлююсь. Сплю міцно і ще вранці дуже спати хочеться. Нікуди не хотіла йти працювати, лише до санаторії, бо сама була поміж тими нещасливими і жаль мені їх дуже і, думаю, що більше за всіх їх розумію. Допомагаю їм добрым словом, усмішкою, співчуттям, вислухую усе ті самі історії тих самих людей, бо в усіх божевільних одна спільна річ, якась ключка, що зачепилася у їхній, колись здоровий мозок. Вони відрізняються від звичайних людей тем, що у них в мозку виникає якесь невелике зеренце, яке зростає все більше й більше і муляє їх, і вони вже поза ним нічого не бачать. І тому для них незвичайно важливо мати сповідника, щоб вигортати перед ним оте, що ніє і ятрить як рана. Правда, є й такі, що завжди мовчать, таким найгірше. Не знаю, чи вони полюбили мене, але напевно звикли і завжди питаютимуться за мною. От, не раз хворий починає кричати, біжать вже йому ін'єкцію давати, а я якось умію його заспокоїти без ін'єкції. Тому інколи по коридорах з голосників гуде мое ім'я: Лідіє! І я чимдуж поспішаю, щоб допомогти нещасному. І вже не можу уявити собі свого життя без шпитальних кімнат, без отих бідолах, що безтязно дивляться у вікна.

Пані Лідія схиляється над столом, виймає з невеликої різьбленої шкатулки папіросу і запалює її.

— Пані Лідіє, ви?

— Так, потрохи навчилася, спочатку так собі, надто багато думала про дім, а потім звикла. Але багато не курю.

І тоді я з усмішкою: — Давайте, пані Лідіє, і я спробую. — Вона простягає мені папіросу, запалює сірника. Я затягуся димом, і раптово захodжуся кашлем. Гашу папіросу, і ми обидві сміємось. — Лепський з мене курець, пані Лідіє! Але це не важ-

ливе. Я вас питала, а ви й не відповіли, як же це так, що ви тут зовсім без рідні, хіба не тужно?

У пані Лідії вираз обличчя міняється. Вона підвідиться з фотеля, рвучким рухом розгортає завіси і відкриває вікно. Звідтіля хвилею напливає холод. Вона повертає до мене обличчя, сповнене великої ніжності, лагідности і — смутку.

— Тут біля вікна, звичайно по праці, перестоюю годинами і тужу. Тужу за рідними, за щастям, що колись торкнулося моого життя. Але хіба не однаково, чи згадувати свого чоловіка тут, чи в своєму домі? А Лярисі я тепер не потрібна, може колись... В санаторії навчили мене однієї з найрозумніших і найкращих істин на світі — бачити інших людей, поділяти їхні турботи, жити з ними. — Її обличчя ясніє і очі оксамитовими бруньками лози тягнуться до неба.

— Я бачу, пані Лідіє, що ви щасливі.

— Ні, Соню, я тільки вдоволена. Переживши стільки, важко бути щасливою і, мабуть, вже ніколи щасливою я не буду. Але мені цього вистачає.

Іде її замикає вікно. — Я за розмовами її мріями своїми вас тут перестуджу.

— Лідіє, а що, коли б тепер, не надумуючись, зібралися і поїхали до вашого дому, ще поки Ляриса і Нестор не від'їхали? І Лярисі легше буде, побачивши вас, адже це її перший вихід у незнайомий для неї світ.

Лідія задумується. — Бачите, Соню, вам може дивно, але зробити це не так легко. От приїду, привітаюся і знову треба прощатися. Навіщо це? — Дивиться на мене великими сірими очима, вагається і зідхас: — Але хай буде, як ви кажете, ви мені завжди тільки добре радили.

І я сама не зовсім тепер певна: може таки не треба було намовляти її.

Пані Лідія перебирається у вовнявий, ясної барви костюм, біля шиї стійкою вгору хутерко із сріблястих попелиць і очі її тепер майже урочисто споглядають з-пода темних вій. Вона усміхається так безборонно, що мені її безмежно жаль. Обличчя її наче хтось помив ціллющою водою, і воно у близьку гейби другої юні — просто чарівне. І знову на сполох б'є в мене думка: „Чого я її везу туди, де тільки горе її трималось?...”

Вона завважує мій неспокій, бере під руку її каже: — Не бійтесь, Соню, іхати треба і звикати до життя треба.

Виходимо. Заперечує, коли хочу потелефонувати до Максима, щоб виїхав по нас на станцію.

Зі станції їдемо таксівкою. Як довго я вже тут не була!

Кажу до Лідії: — Пригадується мені, як ще недавно писала до мене Ганна: „А в нас у саду дерева вже листя ронять . . .” Гляньте, Лідіє, а тепер іх зовсім немає, ані одного листка. І так, начебто тут ніколи нічого не цвіло, не зеленіло.

— Тепер, Соню, є тепер — усміхається Лідія.

— Може вам дивно, пані Лідіє, але я з вами ближче ніж з будь-ким іншим, мов усе ваше зіткалось із моїм. У мене ѹ рідні немає, і якось так склалося, що все те, що я пережила, стало моєю невід'ємною частиною. Сьогодні і ви і Ляриса для мене рідніші за всіх . . .

Під'їздимо до дому, здається такого самого, як був. Але ні, як же інакше він виглядає із своїми прозорими вікнами і мережаними завісами! Липа, що посадив ѹ Максим, росте. Але олеандрів уже немає, і мені чомусь не жаль їх, надто близько вони жили біля дому, окутували його у тінь і навіть у вітальню не допускали сонця. Отруйні олеандри впали жертвою Нестора.

Надворі не бачимо нікого, але майже зараз же відкриваються двері. Це — Ганна. Боже, як вона зраділа! Вітаємося, наче по дуже довгій розлуці. Ганна бере нас за руки і провадить вглиб дому.

— А Ляриса де? — питас пані Лідія спокійно, ніби тільки вчора ѹ бачила. Але дивлюся, як розстібуочи комір, третмить ѹ рука.

На обличчі Ганни заклопотання, вона забирає з наших рук плащі, поправляє у ватрані вогонь і немов би не збирається відповідати.

— Ганно, чому ви не кажете, не бійтесь, я навіть не дуже сподівалася, що їх застану. — Пані Лідія підсуває до ватрану фотель і примощується, простягаючи до вогню ноги. Підхodжу до них.

Нестор і Ляриса, довідавшись, що ви поблизу і не хочете дати знати, де знаходитесь, дуже гнівались, — каже Ганна. — Особливо Нестор. Він став лагодитися в дорогу, а Лярисі сказав: „Як же це твоя мати стільки жури вчинила і навіть не навідається, видно ѹ ми не потрібні. Поїдемо, Лярисо!” Але Ляриса ще думала вас відвідати. Та Нестор сказав, що вже купив квитки на літак. І вони поїхали. Тільки, коли б Ляриса знала, що ви нині тут будете, не вмовив би ѹ навіть Нестор.

На обличчі Лідії ніякого враження. Кам'яне і не кам'яне. А потім починає розпитувати про Нестора: — А скажіть мені,

Ганно, тільки навіть хай безжалісну правду, який це чоловік? Я не сумніваюся, що Ляриса щаслива, але все ж це був перший мужчина, якого вона зустріла. Чи не надто чужий він у цьому домі?

Ганна мовчить, а потім відповідає: — Ляриса поза ним світу не бачить, усе, що він скаже, добре. Але щоб він у цьому домі був свій, ні — він інакшій, як ми. Проте, можливо, Лярисі якраз це в ньому подобається.

Тепер очі пані Лідії вже не такі як перше, усе добро звідтіля забирається. Хочу щось сказати, але вона тільки заперечливо махає рукою і каже: — Моя вина в усьому, але минулого не склалепи ніколи в інакші барви. Воно таке, як було, таке буде.

Сидимо. Мені пригадується, як у вітальні побачила я Нестора і Лярису у хвилюючому щасті. В руках у нього її солом'яний капелюш і очі на її устах, а вона сміється русалчиним сміхом і вабить, певна його любови.

Наче прокидається зі сну, чую, як Ганна накриває стіл у і达尔ні, але Лідія каже: — Я радше пішла б до кухні, там залишніше.

Ідемо. У вітальні проходимо повз велике дзеркало. Лідія зупиняється: — Скільки разів бачила себе тут Ляриса і певно думала про мене. Але хіба вона мені простила? — І враз приглядається до себе в дзеркалі, випростовується, підвівши високо брови: — Скажіть мені, Соню, я ніколи не бачила себе на ввесь зрист, чи не надто в мене довга сукня? А волосся, чи завивають його тепер? — Бере гребінь і причісується. А потім трохи розгублено і по-жіночому сміється: — Соню, ходімо вдвох щонебудь нове купити, щоб не лякала я людей. — Питаю себе, чи справді вона не бачить, скільки ще краси в ній...

Вона відходить від дзеркала і звертається до мене: — Я завжди жила тільки в минулому, в спогадах, і навіть Лярису виплекали мої марива і бажання — бачити її такою, як колись, ніколи дорослою. Пригадуєте, Соню, я ніколи не хотіла, щоб у неї визріла думка, що тут ій недобре, щоб визріла дівоча туга і вона запрагнула іншого життя. І люди, навіть найближчі, були тільки відлунням мого минулого. Аж відколи я працюю в санаторії, перестаю бачити тільки своє страждання, приглядаюся іншим, іхнім турботам і живу поруч них, живу іхнім життям, бачу світ з усіх граней, бачу його в різних... дзеркалах. І це допомагає.

У вікна дивиться сонце. Раптово знадвору долітає шум авта. Хтось виключає мотор, швидко зближаються кроки на стежці,

чуті уривчастий свист, а потім гавкіт собак. Відкриваються двері і входить Максим. Побачивши нас, він із здивуванням спиняється, а потім іде вітатися: — Пані Лідіє, певно сьогодні ви залишитеся тут. Відколи Ляриса поїхала, ми такі самотні, начебто враз із нею зникла для нас ціль життя. От старіємося тільки і зоримо за погодою. А хіба не однаково, чи дощ, чи погода, коли біля вас нікого?..

— Hi, Максиме, нині ще не залишуся. В мене праця. Але це не значить, що я сюди ще не загляну. Тепер черга на вас з Ганною мене провідати.

Максим злегка хмурить брови і з його брунатних очей процирає розчарування. Він каже: — Та ж це ваш дім... — Але замовкає, не звикнувши проявляти своїх почувань. За хвилину звертається до Ганни: — А тобі треба чимось прийняти гостей. Ми куховарку відпустили до її дочки, нас тільки тепер двоє. І прибиральниці немає, відколи Ляриса виїхала. Навіщо нам вона здалася, кому тут прибирати? От, звичайно Ганна щонебудь зготує їсти, а я пороблю в парку та хортів нагодую. Оце й уся наша праця.

У кухні все, як було, тільки годинника у вигляді кота, що водив головою і хвостом та ворушив очима, вже немає.

— А де ж годинник? — питаю.

— Пан Нестор казав нам винести його до підвальному, бо, мовляв, це хіба дітям забавка.

Тоді я прошу Ганну, щоб завела мене до підвальному шукаю годинника. Між старими речами, що на них чекає певна смерть, знаходжу його. Обтираю порох, вертаюсь до кухні і прошу Максима, щоб повісив годинник на старому місці.

— А що ж тепер нам пан Нестор скаже? Буде гніватися, що не слухаємося його, — стурбовано каже Ганна.

— Скажіть, що це я повісила. Він нічого не скаже, бо це моя єдина забаганка за весь час, відколи ми з ним знаємося.

Пані Лідія смеється: — Браво, Соню, коли б Ляриса вміла так його приборкувати. Але вона не то, що ви. Зрештою, коли хтось когось любить, розпещує його і дозволяє йому забагато.

Ніхто більше до цієї справи не повертається.

Ганна смажить яєчню, ставить на стіл свіжі булки і м'ясицю. П'ємо каву і намазуємо хліб медом. Ми знову всі разом, говоримо, згадуємо без жадного напруження — тільки нічого не плячуємо.

Нараз, як темряву яскравим променем, пронизує мене гадка. Я підводжуся, прохаю вибачення, кажу, що хочу потелефону-

вати. На мене звертаються здивовані погляди, але я нічого не вияснюю.

Підходжу до телефону, мене сполучають з моїм місцем праці. Декілька слів вияснення з моого боку, кілька запитань, і я вішаю служавку. Боже, яка я радісна! А потім ще сполучають мене зі санаторією. І я просто не вірю собі, що зразу погоджуються і справа поладнана.

Внизу всі чекають, що я щось виясню, але я говорю про зовсім інші речі. І ніхто не допитується, тут не звикли допитуватися.

Максим оповідає, що Нестор вспів уже продати великий кусок землі, що хоче прорідити ліс, промостити стежки, зробити великий парк і продати його за добре гроши.

— А як з домом? — ніби беззвучно питав пані Лідія.

— Дім — ні. Він думає затримати його, тільки що житимуть вони в місті, а сюди лише часом приїздитимуть.

Пані Лідія підводиться і звертається до мене: — Може б ви, Соню, залишились переночувати? — Але я заперечно хитаю головою.

Прощаємось, пані Лідія ще раз запрошую Ганну і Максима відвідати її в містечку.

Ідемо. Максим побіч нас, Ганна трохи остроронь, може не хоче вже більше говорити, щоб не ворушити жалю.

Відчуваю безкрай хвилювання пані Лідії, і воно мене тримає в напрузі.

Ми саме коло тієї доріжки, де буря вбила липу. На її місці росте вже нова.

— Максиме, дивіться, вона живе!

— Вона й ростиме і житиме, але вже не та...

Ми коло авта і Максим мене питав: — Може наперед я вас, пані Соню, підвезу на станцію, а потім пані Лідію?

— Ні, ми поїдемо разом, Максиме, — і в мене сильно б'ється серце. Ні на кого я тепер не дивлюсь, тільки на великий кущ шипшини.

— Разом? — не розуміє Максим.

— Туди, куди я? — перепитує пані Лідія і пильно дивиться на мене.

— Так, пані Лідіє. Приймете мене до себе? — І в цій хвилині мені знову вчувається несамовитий і розплачливий крик, що його почула я тоді, коли прийшла до санаторії, щоб відвідати пані Лідію. І бачу обличчя Марії, тієї Марії, що все життя шукала рідних, ніколи їх справді не мавши. Мене пронизує терпкий

жаль, але за хвилину немов відкривається у мене сонце. Таж я іду до них, я буду з ними...

Пані Лідія бере мене обережно за руку, начебто її ще не віриться. Вона дивиться на мене, гейби відгадати мене всю хоче, а тоді каже: — Хіба це можливо, що переді мною так близько така велика рідність? Яка я, Соню, тепер багата, знайшовши вашу незвичайну приязнь! Мені здається, що я раптово вийшла із мороку у безконечні світляні гаї, де немає смерти і жури, тільки дивовічне життя... Хіба може бути щось важливіше, як оця свідомість, що я не самотня, що ми — обидві? У мене ще Ляриса, але вона вже далеко, вона вже не та, у неї своє щастя. — І така потуга радости в неї в очах, така довірливість до світу, що здається і листя змерзле на землі весняно зеленіс. Та враз її очі холодніють скляними намистинами. Хвилину нічого в них, а тоді заломлюється уся світляна велич і мигцем укриває їх тінь. Вона кидає крадъкома погляд то на Ганну, то на Максима, нахиляється до мене і шепче: — А як ви думаете, Соню, ви же знаєте напевно, повернеться ще Євген до нас?..

Вкрай струснута переломом її думок — вагаюся і мовчу, а потім поволі і дуже тихо кажу: — Може й повернеться...

Сполохано крилами б'є присмерк і наносить стужу. Максим запалає люльку. Дим із неї мене заспокоює.

Сідаємо до авта, Максим влучує мотор, вмикає світла. Лідія, ледь усміхаючись, схиляє голову на моє плече: — Мабуть, я трохи задрімаю.

Відкриваю вікно. Біля двох лип на доріжці — Ганна. Вона підводить руку, щось кличе навздогін за нами. Але я вже не чую її слів.

Ірвінгтон, 16 грудня 1972 р.

*Пляж: Барвиста й мерехтлива юрба парасоль;
безглуздий вереск радіоприймачів;
намисто дівчат — бризки їхнього сміху і струни брунатних
стегон;
безділля нерухомих людей — у сонці німих і мосяжно
бліскучих;**

*галас мев — пронизливим криком старих дів, метіль білих
крил і безутинне загортання всього, що можна з'їсти,
нагебто в розпагі голодової смерти;*

*комерційний літак — невисоко вгорі, і по небу — розсипані
літери, що сповіщають про свіжу рибу й добре коктейлі
по поміркованих цінах;*

*група жінок — з рухами базарних перекупок і огима пірань;
гарячою щокою сонце — над пісковими дюнами напоювало
людей тропічним неспокоєм;*

*спека — розпаленою млявістю, огима скляними
й бездушними;*

*і море — в широких, звивистих спідницях, галтованих
пінливою білістю — напиналось високими, пружними
грудьми;*

*а там ніби ще однією зерниною піску — Марко, біля мосту,
далеко від усіх, загорнений у пісок. Ніяких у нього думок,
тільки молоде, легке хвилювання і лінощів сіть. Коло нього,
на рушнику, розкидані журнали і книжка. У неї, від
щоденного вилежування з Марком на узбережжі і від
солоній вологости, листки поскругувались слімагками, і
вона нагебто кожної днини маліє. А він гитав, спивається
сонцем, вітром і лінощами.*

Враз зупинилася тінь, загойдалась краплину часу і так зос-
талась понад Марком. Він з досадою підвівся, поглянув — дів-

чина. На нього пильно дивились, немов розглядали його в деталях, темні, близкучі очі. Руки вона цупко скрестила на грудях, і вони ледь тримтили. Шкіра у неї брунатної барви, плавки чорної. Штанці на стегнах зіп'яті двома яскравими металевими квітами бургундового кольору. Дивилася, злегка примрежуючи очі. Хотів обізватись, але вона повернулась і пішла.

Від тієї хвилини у нього не було спокою, бродив понад морем, шукав її, розпитував людей, але вони лише здвигали племчима, бо стільки ж дівчат на світі... Аж кілька днів пізніше, коли вже й не чекав, прийшла знов. Підвівся на лікті і глянув на неї, як на добру знайому. Проти сонця її силуета різко відкреслювалася чорним струнким ірисом. І коли на хвилину повернулась спиною, майнули її незавиті пасма волосся, що торкалися аж пояса. В одній руці в неї — сувій палерів, на плечі, на ремінці, радіоприймач, а з нього — пронизлива вакханалія звуків. Прибій морських хвиль зударявся із ритмом пісень і, не зійшовши із ним, віджодив. Від ясності піску і сонця натужувались зіниці. Морські хвилі несли на хребтах квітчасті, мерехтливі кружала, немов купальні вінки, кидали дівчині під ноги і, сполоскавши їх, тікали синьо-зеленавими прозорими потоками.

Заговорила першою: — Не скучно вам отак самому без людей? I пісок у вас на чолі.

Провів по обличчю і усміхнувся: — — Я й не завважив, тут його стільки...

Стояла неружомо, тільки очі гарячково блищають. Йому на віть вдалося, що вона вже й не дивиться на нього, коли поспітала: — Ви українець? — А потім, не чекаючи на його відповідь: — Мені про це, властиво, не потрібно питатись. Бо ви й такі на зрист, як усі вони, і волосся у вас кучеряве, чорняве, і журнали та книжка... I недалечко вас увесь ваш гурт, це вже звичка така — всюди ходити разом, хоча часто й мова не українська.

— А ви? От і ви говорите нашою мовою.

— Говорю. Але до української групи не належу, бо вона надто незріла. Правда, батьки мене вчили: тримайся своїх, та що з того? А до вас прийшла, бо нудно, та й ви самі...

Він підвівся, а вона простягнула руку: — Мос ім'я Каміля, а прізвища вам не треба: ще день, два — і ледве чи побачимось.

— А я — Марко. — Розгорнув ширше рушника, і вона сіла поруч.

— Вам може заважають мелодії з радіоприймача? Але я й засинаю з ними...

— Признаюся, що радше слухав би ваші слова, але ви — мій гість . . .

Пісні, як незарублене полотно, рвалися, ятрили неспокоєм.

Каміля розгорнула невелику книжку: — Це вірші сучасного канадського поета. — Рвучко звелася на ноги і стала читати, не дивлячись, що довкола люди. Спочатку тихо, а далі голосніше. Ходила довкруги нього, то зближаючись, то віддаляючись, що й слів не чув. Низько на чолі гойдався у неї вузенький індіянський поясок із барвистих кораликів — тремтів з її словами і мерехтів, як її блискучі очі. Враз перестала читати: — Нате, Марку, прочитайте самі, вони чудові.

Марко, перелистковуючи книжку, завважив, що вірші надто примітивні, хаотичні, але не хотів її вразити. Вона уважно, нервово стежила за виразом його обличчя, а потім нетерпеливо кинула: — Покиньте читати, я вам цю книжку позичу, — і, відібравши її в Марка, швидко розгорнула аркушки паперу і сказала: — Це мої власні поезії. Тут трохи з нашої еміграційної тематики, може вам буде цікаво. — І, не поспітивши, чи хоче він її слухати, почала знову вголос читати. Коло них збиралися люди і слухали — їй було байдуже. Її голос набирає твердості, уста лукаво посміхалися, руки нервово перегортали сторінки. Читала про дівчину Марусю — може цим хотіла підкреслити своє походження; про те, як вона виростала в Канаді, про хлопця Джана, його працю в барі, про їхню нещасливу любов. І все те — вульгарними словами і грубою, незугарною мовою. Видно було, що Каміля намагається у своїх віршах показати себе поступовою, модерною . . .

Ралтово насутила брови, різко урвала і крикнула: — А може ви думасте, що ця Маруся — це я? Помиляєтесь — я завжди була, є і буду Каміля! — Замовкла, глянула довкруги гостро, з викликом. Здивовані люди розходились.

У тій хвилині кудись подівся її поваб, обличчя постаріло, хоч на устах ще й далі гойдався лукавий насміх, а в очах виблискували гарячкова цікавість і начебто крихітка жалю. Але їй цей насміх зник. Каміля, зніяковівші, кинулася збирати аркуші паперу і, ніби звиваючи вітрила, низько, покірно зігнулась. Вилучила радіоприймач, і запала різка тиша — тільки хвилі вдаряли в берег і краплини води своєю солоністю нагадували слізози.

Каміля мовчала. Заговорив Марко: — Дивно мені вас пітати, бо коротке наше знайомство, і яке властиво діло мені втрутатись у ваші справи, але мені чомусь хочеться, щоб це не ви

написали, а навіть як і ви, то тільки тому, що заманули вас модерні кличі, охота доказати, що й ви належите до молодого племені... Я розумію, і я там, але... — і не там. Можливо, колись ви самі схочете відректися ваших слів, але вони липкі, як смола...

Каміля злегка торкнулася його руки, і він забув про її неzugарні вірші, вульгарні слова, гірку, лукаву посмішку, що потайки різьбила зморшки завчасного старіння.

— Марку, чи ти можеш забути мої вірші? — Важко було відгадати, чи зумисне, чи ненароком звернулась вона на оте „ти“. Її краса майнула йому у вічі й знову розцвіла барвистою китицею.

Від доторку її руки уся вульгарність кудись пропала. Він навіть захотів, щоб вона пригорнулася до нього. Її тіло хвилювало його і манила, кликала їхня юнь.

— Марку, чи не вибрався б ти зі мною завтра на прогулянку поза місто? Це властиво далеко — зо три години автом.

— А де це?

— Є один цікавий ресторан. Його має негритянка, весела жінка. Вона вже пристаркувата, але енергійна, ввічлива і вміє привабити людей. Коли хтонебудь до неї приходить, вона зразу йому назустріч гарні слова сипле: — Як чудово, що ви нас не проминули! Пізнати, що у вас добрий смак. У нас знаменита обслуга — усе побудоване на товариських, щиріх взаєминах і свободі. Коли, однак, щось вам у нас не сподобається, кажіть зразу й одверто, а це ми швидко направимо. І до того ж ми дискретні, не дивимось за вами й не підсувасмо вам товариства. Бавтеся! — І зараз же запрошує широким рухом, з сердечністю. А привітавшись, нікого й нічого не бачить. Там на наших хлопців чекають жінки, інколи й старші, але з повними гаманцями. Фотелі, софи у зебрині пасмужки — чорно-білі, оточені „сайка-делік“ світлами й ілюстраціями, але також є картини давнього стилю. Музика притишена, ніби з бездонних глибин, але буває, що пробігає стрибками пантери поміж кущами джунглів і дразнить. Поза танковою залею невелика кімната — там сидять або лежать на килимі, як кому завгодно, і курятъ „грес“. Хіба тобі не цікаво на це все подивитися? — Глянула й побачила, що Марко нахмурився і зовсім не збирається її відповідати.

— Марку, ти певно здивувався, що й я курю „грес“? Хіба це шкодить? Але будь спокійний, я вже давно перестала і не хочу більше. Хіба не добре все пізнати?

— Не перечу, що цікаво піти до такого ресторану, але не

з тобою, а самому. Ти кажеш, що до цього ресторану три години їди, а як звуть цей ресторан — може я про нього вже чув.

— Вел, — і Каміля примружила око, — поїдемо — скажу. Тепер ще ні.

— Добре, хай буде — поїдемо.

Відійшла дрібним, швидким кроком, не оглянувшись, немов байдуже, чи ще колись побачиться.

**

Другого дня, коли сідали до авта, перші Маркові слова були:

— А тепер скажеш, як звуть цей ресторан?

— Алеж ти цікавий! Вибирай собі, котра тобі до вподоби: „Мініяєри”, „Палац для закоханих” чи хоча б „Наївний князенка”... Крутнулася, засміялася коротким, нервовим сміхом і сіла, спершись йому на плече. Чи з надміру почувань, чи може тому, що тепер скрізь поведінка вже така.

Вона мовчала і риси її обличчя загострились, ніби скам'яніли, очі неспокійно бігали, здавалось, вона зараз розпочне суперечку. А потім нагло її обличчя заокруглилося спокоєм, вона примкнула очі і шепнула: — Не сердсься, що мовчу, але я втомлена, цілу ніч не спала. А біля тебе легко відпочивати.

Марко всміхнувся: — Хоч увесь час дрімай.

Спочатку їхали рівним і нецікавим шосе. Просторінь і блискучий асфальт втомлювали очі. Тут і там пропливали дерева, миготіли дорожні вказівки. Завернули у бічну дорогу. Вона крутилась в'юном поміж багатими віллами, клумбами жоржин, каннами, ліловими ірисами, плеканими садами. Чим далі, тим менше було домів і тим убогішими вони ставали. В них мешкали негри з цілими зграями дітей. А далі тільки ліс і ліс і шатра, а коло них гуртками молоді люди із довгим по плечі волоссям, з бородами, як у біблійних патріархів, або розкуювожденими, наче у чоловіків з кам'яної доби. Хлопці і дівчата були у штанях, зумисне пошарпаніх знизу і обдертих, з понашиваними латками. Одні лежали, інші походжали. Деякі, обнявши у безруху, німіли, а ще інші, дивлячись тупо в одну точку, вибивали ритм куском деревини чи просто таки рукою. Часами з грюкотом повз Маркове авто пролітали молоді, довговолосі мотоциклісти і, на віжено крутнувшись, щезали за закрутом.

Дорога звузилася у стежку, оброслу обабіч хащами і дикими лілеями.

Каміля наче прокинулася — зіниці її стемніли, і вона глянула вглиб лісу.

— Мені не треба й очей відкривати, щоб розпізнати, де ми: я часто сюдою проїздила. І я люблю ці лілії.

— Вони подібні до тебе, Каміле, — їхня барва, їхній розцвіт, обрамований табунами трав, буйністю хащів, смарагдовою зеленню, запахом розпаленої у сонці іскристої живиці . . .

— А вони тобі подобаються?

— Доволі, щоб . . . подивитись, — і злегка усміхнувся.

А вона ніби й нечувши його відповіді, попросила: — Стрий хвилину, зупини авто. — Пристанули і вона, швидко нарвавши лілей, поклала їх коло керівниці. — Коли вертатимемось — вони пойдуть з нами.

— Так, але за той час ледве чи житимуть — либо нь, зів'януту.

— Але во будуть! — впиралася Каміля і, примхливо усміхаючись, дивилася на Марка.

Він уже нічого не відповів, тільки дивувався. Каміля вибрала одну з-поміж лілей, приколола до його блузи і сказала: — Так, як і вона, я біля тебе. Але це зовсім не означає, що люблю тебе, ти мені трохи подобаєшся, чи надовго — не знаю. Не хочу бути прип'ятою назавжди до когось.

Авто рушило. Проїхали дерев'яний місток, такий старий, що здавалося ось-ось розломиться. І враз збоку, на таблиці в кущах напис: „Вікі-Бакі”. А далі велика галевина, висока, нескошенна трава, острівцями кущі, а помежі ними кам'яні фігурки, деякі без голів, без рук, потемнілі від вітру і дощів, мабуть, залишки якоїсь багатої вілли. Ще круги дикі лілії і безмежжя дрібних польових квітів. Оподаль, на горбку — дім, дерев'яні віконниці і — тиша.

Каміля взяла Марка під руку і вони ввійшли всередину. Людей там було не багато. Із-за шинквасу вийшла середніх літ негритянка в буйній афро зачісці і справді звернулася так, як розповідала Каміля: — Добревечір вам! Як гарно, що ви завітали до нас! Якого ти незвичайного гостя провадиш сюди, Каміле. Просимо близче до нашого гурту. — А Камілі тихцем: — І де ти такого красеня впіймала у свої тенета?.. Тільки чи свій він, будь обережна.

Каміля вголос відповіла: — Він більше як свій, Ненсі. Нічого не бійся.

У кімнаті грали музика, світла розбризкувались різnobарвними вогнями, блимали й кружляли із несамовитою швидкістю, приираючи форми велетенського соняшного диска . . .

Марко і Каміля сіли за столиком на софі. По залі кружля-

ли, чи радше підстрибували пари, похітливо вигинаючись, за-
кликаючи у пристрасть. Здавалося, у жінок нічого немає, тільки
стегна і груди. Ніхто із цих людей не був Маркові знайомим і він
з полегшеною відідхнув. Тільки раз йому вчулася українська мова,
але її приглушив грудний, розковзаний сміх.

Підійшла Ненсі і, довірливо прихиляючись, запитала: — А
може вам якого напою принести, може мартіні? — Каміля замо-
вила коктейлі.

Марко: — Алеж вони занадто міцні, може я попрошу чогось
іншого для тебе?

Каміля розсміялася: — Який ти дивний Марку! Я вдячна
тобі, що ти піклуєшся мною, але я тільки пригублю. Ще чого
доброго, замовиш мені молока?

Змінилася мелодія і щось сантиментальне й фальшиве при-
повзло до Марка і почало лаштитися. Померкли світла, тільки ма-
ленька лямпочка біля входу блимала як злудний маяк на морі,
що веде кораблі на манівці, до загибелі.

І раптом Марко простягнув руку і накрив долонею Каміли-
ну: — Можна розпитати тебе дещо?

— Питай про що хочеш.

— От мені цікаво, чи ти коли буваєш у нашому гурті, чи
все поміж чужими?

— Буваю, але не часто й не радо. У мене доволі інших дру-
зів, бо вони далеко кращі приятелі і цікавіші люди. Чому це ма-
ють бути якраз наші, щоб з ними дружити?

— А тебе ніколи не тягне до своїх? Ти ж, мабуть, вироста-
ла серед них... — І далі почав говорити навмання, щоб тільки
не сидіти мовчки, щоб надто швидко не довідатись про речі, що
іх годі забути.

— Ти мені казала, що за цією кімнатою є друга, і там ско-
дяться, щоб курити „грес“. Могли б ми піти туди?

Каміля занепокоїлась: — Я вже передумала і сьогодні ту-
ди не підемо, ще заскоро. Та ѹ я непевна, хто в тій кімнаті. Усе
треба заздалегідь приготовити.

Поволі забрав від неї коктейл. — Не треба вже, Каміле.

— Ну, хай буде, щоб бачив, що інколи і я вмію слухатись.
Я і вдома така. Особливо з матусею інакше не могла. Коли я не
хотіла її в чомусь послухатись, вона дуже переживала й інколи
навіть мала сильні болі голови. І мені ставало жаль. А з батьком
— інакше. У нас часто виходили суперечки: він своє обстоював,
а я бунтувалася. До матусі він надто шорсткий був і ледве чи
жалував її, коли в неї журала була. До товариства мене не вабило,

і я здебільша залишалася вдома. Бувало з праці висилали мене в різні міста. І тоді в мене наростало прагнення бачити дещо більше, поза бизнесові дільниці, поза пишні вітрини крамниць. Мене цікавили найгірші і найбільш нужденні дільниці Гарлему, де живуть негри. Брала таксі і їхала. У нас в Канаді негрів мало і тому я туди їхала, щоб спізнати, як вони живуть, чи такі справді страшні, чи така вже в них нужда велика, наркоманство і злочини, і чи правда, що вони працювати не хочуть. Одного разу пізно ввечері шофер відмовився мене туди везти, сказавши, що там небезпечно. Тоді я вибралася пішки. Побачила велику пожежу. Поліція ловила людей і мене арештували разом з неграми. Ледве вимоталася. Обшукували мене чи, бува, не маю наркотиків.

Це ще не все. Коли приходила вакаційна пора, казала вдома, що їду на відпочинкову оселю, а сама втискалася поміж гіпсі. Робила собі їхню зачіску, зодягалася, як вони, брала гітару, хоча ледве вмію грati. Жила життям примітивним, але багатим на свободу. Хіба ж у цих молодих людей недобре цілі, хіба вони не шукають правди? Хіба на світі не розпаношилась облуда, фальш і претенсійність, патологічна ненависть однієї людини до другої під наміткою християнського всепрощення? Дрібноміщанське життя мені осоружне.

— А коли б ти тоді в Гарлемі, у тих нетрях згинула, що тоді? Що ти осягнула б?

— Люблю ризикувати, люблю темні вулички з хребтами будинків, вигнутими як у хижих доісторичних створінь. Вабить мене слабий відблиск ліхтарень, манять тіні... небезпека — тоді живу...

— У самій небезпеці немає життєвого глузду, Каміле.

Підвelasя і на її уста зійшла знову лукава, химерна усмішка, а очі змагались із світлами — ніби пролітали прудкі птахи і ронили із себе різnobарвні пера...

— Мені завжди казали батьки: „Роки минають — іди до своїх подруг і хлопців, пізнавай їх”. І тоді й тепер їх не хочу. Байдуже, злі вони чи добрі — вони не цікаві, вони навіть не те, що їхні батьки, вони — їхній підфальшований і нецирий відгомін. І нічого справжнього, оригінального в них нема. Але часами, як отак з тобою тепер, люблю, — і розсміялася дитячим сміхом, а з нею і Марко. Щось було в тій хвилині в ній, що заперечувало всі попередні її слова, щось юне і наскрізь природне.

— А ще, Марку, хотіла б тебе поспитати. Ти напевно бував по наших відпочинкових оселях. В чому лихо, чому молоді не

хочут туди їхати? Чому немає там окремих заль для старших і молоді, чому вічно грає біла млява і на ці часи недоречна, сентиментальна музика? Чому старші увесь час стежать за молодими, виловлюють усілякі молодечі промахи і критикують їх поведінку? Будь певний, коли б було інакше — наші не вчащали б до „Вікі Вакі”. Вони шукають не так „гресу”, як справжньої свободи, сучасного, спільногого для них ритму...

Марко підвівся і запитав: — Підемо?

Каміля глянула якось дивно, чи то зі смутком, чи розгублено і, ніби виправдуючись, сказала: — Я тільки на хвилину, ти почекай. — І побігла до сусідньої кімнати.

Маркові довелося довго чекати. До нього підійшла ще зовсім молода жінка, сіла так близько, що мало не торкалася своїм обличчям його, і заговорила напівлінним голосом: — Голубе мій, ходи зі мною, не скучатимеш... — Але підійшла Ненсі, щось шепнула їй, взяла за руку і та, не опираючись, відійшла. Коло нього залишилися пахощі дорогих жасминових парфумів і спогад про мерехтливі, неспокійні очі...

— Марку, не гнівайся, даруй мені. Я лише хотіла побачити, чи немає там моїх знайомих... — В очах Камілі забриніла така щирість, що він зразу повірив і вирішив у цій же хвилині забрати її геть звідсіля, щоб вона завжди була така, як тепер.

— Як дивно, я зустрічала різних хлопців — красенів, веселих, жартівливих, але такого, як ти, бачу вперше... — Очі її вже не ятрились гарячково, вона лагідніла і обличчя її вбиралось у дівочу ніжність, в голубу мрійливість. Вона взяла його під руку і шепнула: — Ходімо, мій любий! — Від порога кинула здивованій негритянці: — Надобраніч тобі, Ненсі!

— Так рано? Коли ще побачимось?

— Не знаю, мабуть, не скоро. Позавтра іду до Канади, а потім — хто-зна коли приб'юся до американських берегів...

Ненсі підвела руку на прощання. В другій руці у неї жевріла тонка сигара.

В авті обвили, обхопили Марка Каміліні руки і він побачив над собою її розхилені, повні губи. Вони тремтіли і, зустрівши Маркові, спочатку притихли, немов затаїлись, а потім м'яко і зворушливо піддалися йому і знову чекали: вабили до себе, зближались і ледь черкалися об його уста. Відчув її молоді, невеликі груди і торкнувся їх — бурхливий солод і біль сколихнули ним усім. Хотів зустріти її очі, віднайти їх близькість, дивився на зарис її обличчя, на руку, що ніжно й спокійно пестила його волосся...

З глибини лісу, з теміні хащів, зожної польової квітки підймались п'янкі паоощі. Срібляста ніч пряла поміж високими кедрами прозору гойдалку із місячних променів. Обізвався самотній птах, кладучи свою тугу в непокошені, високі трави, заликаючи дики лілеї, щоб розгортались, відкривались для життя, для пестощів...

Марко, заплющивши очі, пригортав до себе Камілю, водив долонею по її обличчю, устах, щоб запам'ятати їх назавжди. Потім цілував, злегка торкаючись губами. Знечев'я долинула до нього знову пісня птаха, загойдалась, і Марко вже не бачив, не відчував нічого, тільки Каміліні уста і цілував сильно, твердо, заглиблений у своє відчування. Розвивався, виравав крутіж юного похмілля, безмежної радості, що приходить до людей тільки вряди-годи, а то й зовсім не приходить.

Раптом із віддалі почувся глухий постріл. Каміля враз відсунулася від Марка, начебто вона заблукала сюди припадково, і в широко відкритих її очах Марко завважив інійний холод. — Поїдемо, Марку, пізно вже, от якісь люди вештаються лісом. Коли б сама була, інакше шукала б небезпеки, а з тобою — ні. З тобою — я не та.

Марко мовчав. Біля нього сидів хтось чужий, не та дівчина, яка щойно горнулася до нього.

Каміля торкнулася його руки: — Марку, а мені тепер можна провадити авто? Дозволиш?

— Навіщо?

— Хочу мати ілюзію, що я сильна...

— Про мене однаково, хто провадить авто, хай і ти. Але може б ми ще тут трохи залишилися. Втиші і спокою посиділи б. Хай уже докраю сіріють оці несамовиті світла, розгубляться звуки безтямних мелодій, хай зникне Ненсі, що простягає руку за гаманцем і топить людей у грузъких мочарах. Тут будемо тільки ми і ліс, і птахи, і спокій. Його тобі треба, Каміле.

— Ти говориш до мене, як ніхто досі не говорив. І ні з ким я не відчувала такого спокою, як з тобою. — Останні слова сказала пошепки. І враз захлинулась розплачливим плачем. І був то наче крик, наче бунт...

— Тихо, Каміле, ти зі мною!

Не підводила голови, навіть ще нижче похилила її, але скліпувала вже потиху, а потім зовсім затихла.

— Ти ще не покинеш мене, Марку?

— Не бійся і зовсім про це не думай, нічого не думай, от навіть засни, а я чекатиму, аж прокинешся.

— Ні, Марку, мені не треба відпочивати. Це тільки жаль такий огорнув, ралтовий, стихійний, бож я вся стихійна. Але не втомлена я зовсім, а хочу з тобою говорити хоч би про те, що тепер ми близькі. Але як ще довго, Марку? Помежи нами провалля. Тебе тягне до одних молодих людей — мене до інших. А ваші часом нами й нехтують, мовляв, і мова не та, засмічена й примітивна, і нишком, отак куточком уст, посміхаються. І що найважливіше — у вас справа чести не заперечувати свого пожеження, навіть виявляти його, а нам воно байдуже.

— Тоді, Каміле, ходи до нас. У тебе багато думок, які вже нам близькі.

— Запізно, Марку. Я не раз над цим уже роздумувала. Іноді, в мою душу в'ідається така порожнеча, що мучуся, плачу, але вже важко відійти від цього способу життя. І не вмію, і витривалості ніякої. Єдине мое віправдання, що такі молоді люди не припадкові, не вирости самі по собі. Ми бунтуємося, тільки виходить, що наші зусилля даремні. Бо хіба ми, перекресливши деякі давні поняття, витворили на тому місці щось добре і корисне? Скажи, куди нам іти, Марку? Боже, скільки в мене слів, а в усьому винен той коктейль. Коли шумить в голові, багато безглуздого намелеться і хочеться бути щирим і сантиментальним.

— Марко завважив, що вона несамохіть перейшла на англійську мову.

— Питаєш, Каміле, куди тобі дорога? Кажу ще раз: з нами йди, тільки усілякий хміль і „грес” закинь. Хіба не можеш?

Дивилася на нього і не озивалась.

— Є ще одно, що змогло б привернути тебе до нас. І хотів би вияснити тобі це так, щоб мої слова прозвучали переконливо і щиро, щоб ти зрозуміла. Бачиш, я також народився тут, ніколи не бачив країни моїх батьків, але в мене тверде відчуття, що я належу до неї. І як не дивно, але від цього мені відсахнулись годі.

Замовк. Побачив, що Каміля його не слухає. Занурювались у свої думки і зраненими птахами відлітали далі й далі одне від одного.

Каміля встала, позбирала уже зів'ялі лілеї, прикрила їх траповою і гостро сказала: — Ти мав рацію, коли сказав, щоб не рвалася їх, бо жити не будуть, а я вперта і жорстока. — Подумавши, що він не почув її слів, ще раз обізвалась: — Чомусь уже не слухаєш мене, Марку, чи не пора нам таки справді додому?

Каміля роздумалася, вже не хотіла керувати автом і сіла поруч. Марко залишив мотор. Гналися так швидко, що кущі й

дерева розбігалися ніби у сполоху. Місяць легковажно кудись забрався і здавалося, що у темряві кожна стебелина чекає у розпачі на нього.

Виїхали на широку дорогу, і назустріч замигтіли вогнихи якогось містечка. На горбі, за скрутом височіла церква. Каміля торкнулась Маркового плеча: — Чи не спинився б ти на хвилину, хочу подивитися, що за церква така.

Трохи із здивуванням, але й з полегшею Марко зупинив авто. Може воно й краще. Може зовсім у тінь відсунеться їхня візита в ресторані, може Каміля заспокоїться, знову стане іншою, а тоді хто-зна...

Вийшли, а за ними й місяць — глянув і розсипав в'язанку сріблистого хмизу ген аж по високих, кам'яних сходах, що вели до церковці. Здавалося, чутно було металічний ритм отого проникливого сріблистого сяйва, що пробивалось у кожний закуток — воно дзвеніло як прозорі кришталінки, що почепились на деревах, кущах, гойдалися на пелюстках квітів. Простягнути б руку і на кожнім пальці дорогоцінні перстені — дарунки від місичного бога.

Каміля і Марко йшли, не торкаючись одне одного, наче ота світлінь відокремила їх. І зечев'я відчули, що вони не самі: за ними чути було чиєсь кроки, не дуже рівно й не дуже то сильно. А з кроками тими ще й мутикання, не то мелодію на губній гармонійці. Вона нагадувала Маркові співи в негритянській церкві. Інколи ніби проривався в ній шалений крик, що завершується ритмічним дискантом. Оглянулися. Позаду, коливаючись, ніби вже добре вихиливши з чарки, ішов молодий негр. На ньому був якийсь кумедний святковий одяг — циліндер і чорний фрак, з кишеньки якого визирала біла гвоздика. Завваживши, що вони дивляться, негр скинув циліндер і низько вклонився, черкнувши ним об землю. Тоді спокійно обтріпав циліндер, поправив гвоздику, що висунулася з кишеньки, і привітався: — Добревечір вам, гарна пані і шановний пане! Я ще не скінчив святкувати — моя сестра сьогодні вийшла заміж. Тільки вона вінчалася не із своїм молодим, а з калиткою грошей. — І, близнувши дико очима, почав викрикувати: — Я напевно уб'ю її, вона гірша за пил подорожній... — А потім, наче забувши про все на світі, проклав гармонійку до уст і знову полинули болісні, уривчасті звуки.

Вони підводилися вище: спереду Марко і Каміля, а за ними на деякій відстані молодий негр. Біля сходів, уже зовсім поблизу церкви стояв велетенський кам'яний хрест. Каміля пристанула і

взяла в долоні Маркове обличчя, щоб поцілувати, але він рвучко відтрутів її: — Каміле, хіба не бачиш... не тут... — Вона злісно рвонулась, замірилась була бігти, але зупинилася і глузливо його перекривила: — Каміле, хіба не бачиш... не тут... А хіба що? Я тільки хотіла перевірити твою мужність і зрілість. Тепер іди від мене геть, я й бачити тебе не хочу!

— Каміле!

Але вона, вже не слухаючи, бігла сходами. А зупинившись вгорі, скинула із себе сукню і опинилася в купальніх плавках. А тоді розсміялась, вигинаючи свої смагляві повні рамена. Підвела руки вгору, немов хотіла торкнутись хмар, і вклонилася аж до самої землі, ніби перед публікою. Вона мовчала, гостро дивлячись на Марка і з проханням на негра. А потім злегка покинулася, вигнулася, викинула руки вгору і стала танцювати. Рухи її не плили вільно і плавно, але скручували все її гнучке, мосяжно-бліскуче тіло; вона звивалася вужем, водила стегнами, так що плавки, обсугнувшись, показували білі пояски ще не засмаглого тіла. Її голова у місячному свіtlі ритмічно і швидко колихалася вперед і назад, а волосся засипало усе обличчя і груди.

І раптово протяжно, не по-людськи сколихнула всім музика молодого негра. Він сам уже не тільки грав, але й вигинався у такт своєї музики. Каміля ніби під ударом звелася на кінчики пальців, видала із себе низький, грудний крик і, коливаючись, стала вибивати на стегнах ритмічні удари, шарпаючи всім своїм тілом.

Марко, в приступі несамовитої люті, вражений дикістю мелодії, підбіг до негра і вдарив його з усієї сили. Негр упав, циліндер покотився на землю. Каміля в екстазі, не завважуючи нічого, танцювала, а потім спинилася, як скам'яніла. За хвилину, ніби прокинувшись, збігла вниз, стала навколошки біля негра і крикнула Маркові: — Ти що зробив і завіщо? Хіба ти можеш зрозуміти велич і красу цієї музики? Вона незвичайна, чудова!

— І, хвилину помовчавши: — А я думала, що ти добрий...

Молодий негр відкрив очі, провів ними від Камілі до Марка, потер чоло і став поволі підводитися, розглядаючись за гармонійкою. Марко подав йому гармонійку і циліндер. Але цим разом негр його не обтріпував, поклав на голову, і щось ніби усмішка пройшло його обличчям: — Скажіть, чи довго я тут пролежав? Там же ж у дома весілля моєї сестри, щукатимуть мене...

Коли Марко став просити вибачення, він тільки зневажливо махнув рукою: — Чи ви справді певні, що це ви мене вдарили?

Це вам, мабуть, здалося. Бачите, я напідпитку і найменший рух валить мене на землю. Зрештою, це мені не першина.

На прощання він галантно вклонився і відійшов, граючи на гармонійці сповнену туги мелодію.

Марко і Каміля пішли до авта. По дорозі не перекинулись ні словом. В авті вона сиділа, згорбившись, покірна і тиха. Марко пробував зв'язати думки, зрозуміти, але не міг...

Перед її домом відкрив їй дверцята авта. Вона вийшла і пішла дрібним, нервовим кроком, не оглядаючись, з опущеними плечима.

А Марко поїхав понад море. Скинув черевики і побрів студеним піском. Спокійна просторінь неба налягла понад водами, втишуючи неспокій. Море гомоніло, виблискувало гордими, ясними хребтами, підбігало до берега і звідтіля дивилося в далечінъ, чи не з'явиться корабель, щоб погайдати його трохи.

Марко вдихав вологість, спивав солоні краплини хвиль, торкається несміливо типі і відпочивав у безодні неба. А потім знайшов прибережну лавку і знеможено сів.

Там його знайшло сонце...

**

Незабаром Марко дістав від Камілі листа:

„Марку! Чому Ти тоді, не попрощавшись, поїхав? Може інакше було б... Ти знаєш, що я завжди спрагнена пригод. Другого дня я розшукала негра. Він добра людина. Тепер ми виступаємо в ресторані. Він грас на гармонійці, а я танцюю. Може й повінчаємося. Моїм батькам буде важко про це довідатися, особливо матусі, але треба бути вірною своїм кличкам і починати нову епоху, в якій немає місця на безглузді традиційні залишки. Признаюся, що мені ще самій тъмариться дещо, я ще не зовсім переконана, надто багато вщепили у мені різних непотрібних ідей. Але ще трохи і я зумію з ними впоратися. От навіть таке кумедне: пригадуєш, коли я тоді в лісі зривала лілеї — одну з них прип'яла до Твоєї блюзи, а потім, користаючи з Твоєї неуваги, відіп'яла її і сковала до своєї торбинки. Тепер вона у мене в книжці. Цей сантименталізм тривожить мене й обурює.

Пишу до Тебе тому, щоб Ти якось вияснів усе це моїм батькам, бо мені рука не зведеться. Подаю Тобі їхню адресу.

Каміля”.

Марко лагодився в дорогу, щоб розшукати Камілю. Не надто вірив, що зможе її врятувати. Але інакше не міг.

Ірвінгтон, січень 1972 р.

РОЗМОВИ З КАНДЕЛЯБРОМ

Гостро пахло осіннім листям, земля вбирала ті пахощі і хвильовалась.

До станції наблизався поїзд. У почекальні ставало глітно й гаряче. Надворі свіжими жмутиками розсівався дощ і мішався з ароматом жоржин. Блукав, нудьгував холод ...

Із скретом зупинились вагони. Звідтіля у юрбу і в стужу виклюнулось двоє молодих людей розгублених, зніковілих. У них жадного багажу, ніби вийшли на прогулянку. Поволі, розглядаючись, пішли поза станцію і там пристанули. Внизу, вдалині, ворушило блискучими очима містечко. Звідсіля їхнього дому не було видно, але вони знали, що там, на тому ворухливому кlapтику — відтепер усе їхнє життя. Та баріліся і не йшли.

Уляна вгорнулася під Остапове плече: — Мені чомусь тризвожно. Ми ж нікого там не знаємо, самі, чужі ...

Остап сказав: — І дощ який ...

— Власне дощ, — відповіла розгублено і стріпнула з чола краплинки води.

— Який з мене недотепа, Улю, ти хвилину зачекай на станції, а я покличу таксі. Поки доберемося додому, промокнеш наскрізь.

Уляна поклала долоню на його руку: — Чекай, не клич. Може автобусом поїдемо. Не добре так розкидати грішми. Але ...

— Зідхнула, як важко приходиться бути доброю господинею.

Остап жартома смикнув її за косинку. На нього дивилося двійко темносиніх очей, у теміні — ясних. Уляна шовковіла, усміхалася, хотіла була щось сказати, але ще тісніше пригорнулась до його плеча.

— Яка ж ти худенька, і руки які холодні. — І вже рішучо: — Таки поїдемо, Уляно!

Помежи них ширяла їхня юність і тихенько, щасливо сміялась.

— Скажи, Уляно, чи всім так добре, коли вони поберуться?

Зайшли перед доволі великий дімок. Вузький хідник виразно потребував направи. Високий живопліт розростався нерівними хвилями, в дощі схилені морви плутались навислими гілками. Мальви згорнулись, як у крижкі мотилеві крила, щоб оберегтися від дощу й холоду. На веранду вели вгору нерівні східці.

Торкнулась Уляна живоплоту, його тьмяних, вологих пахощів, і живопліт і трава стали з нею суціллям. — Мені ще не хочеться входити, бо тут, — провела рукою широкий круг, — і небо, і хмари, і навіть оцей дощ — і ми в ньому разом, обов. А хата ще чужа, і я боюся...

Остап усміхнувся. І раптом дощу ніби й не було.

— Мені хочеться вірити, що ти чародій, — розсміялася Уляна і, вже не надумуючись, увійшла до хати.

Остап зразу пішов униз, до пивниці, а вона нетерпляче пропігала одну кімнату за другою. В ідалльні образ Сальвадоре Далі „Остання Вечеря”. В голубому: озеро, небо й Христові учні. У них голови похилені і облич зовсім не видно, але в усьому — усвідомлення неминучого горя; та все ж поза ними золоті стежки, вони йдуть, біжать до човнів і до скель, а в далині — і золото й голубінь підіймаються: немов би в світанок. А сам Христос — і біля них, і десь уже оподалік...

І тут зі стелі канделябр — з кришталями, розкішний, неначе з якогось палацу заблукав у цю хату і зараз же зникне. Здивувалася: хто це їм його приціс і почепив? Побігла вгору сходами і відкрила двері до спальні. А там широкі вікна й за ними сад, і трава така, що лише вгортатися у неї. Поблизу вікон низька, синьосрібляста ялинка, дві верби, що переплелися одна з одною, і яблуня, що не час був їй ще цвісти, і вона щасливо відпочивала.

Уляна задумалася: як буде їм у цім домі? Але зараз же думки її кудись погнались, побігли і — розвіялись. Коли радісно, тоді чого думати? ..

Надійшов Остап: — Внизу все гаразд. А тут тобі подобається?

— Подобається. Глянь, — і показала крізь вікна, — які очі має сад!

— Які ж там у нього очі, Улю? Ти мрійниця і поетеса.

— Кажу тобі, у нього очі. Ранками вони напевно ясніють,

це тоді, коли вмиваються росами, полуднем доспівають у ситу, густу зелень, а вечорами прядуться темними віями...

— Такі їх в тебе очі, Уляно, як у нашого саду.

Розсміялись і сплелися руками. А тоді, ще поки вечеряти, зійшли до вітальні, щоб посидіти, помовчати разом і потішитися гадкою про перший власний дім.

Раптом дзвоник — рвучко їх нетерпливо.

Здивувались: в таку пору, хіба що? Усі ще тут незнайомі.

Остал поглянув на Уляну і пішов відчиняти.

На порозі стояла невисока, літня вже жінка. Її пронизливі, чорні, невеликі очі безупинно ворушились. Коротко підстрижене волосся. Тільки один гострочорний жмуток висмикувався на чоло. Вона, не вагаючись, увійшла до кімнати, привіталаась з Остапом, хутко підійшла до Уляни і простягнула їй руку, як давній знайомій:

— Вам певно дивно, що я так зразу знаю, куди повертались у вашій хаті. Але, ще поки власник продав її, я не раз тут бувала. Правда, я ніколи не зараховувала його до надто увічливих. Отак постою серед кімнати, а він навіть сісти не попросить, дивак був. Може тому їй продав хату, щоб утекти від людей. Я їому не раз казала: зайдіть до мене, чого вам тут самотньому, але упертий був. Може добре, що виїхав...

Видно щось обдумувала, бо наморщила лоба. Швидко крутнулась, пройшлася по кімнаті і усміхнулась: — Які ж ви молоді, наче струмінь живий приплів у наше містечко! Я й дочекатись не могла. У мене, правда, багато знайомих і приятелів, але вони все ті самі, як мое життя, аж нудно іноді з ними, а ви — нові. Тільки побачила світло у вашій хаті, зразу вирішила зайти, хоча може ви їх втомлені.

Як добре, що замовкла на хвилину. Але це не тривало довго: — Ви ще не знаєте, який ваш сад навесні — просто розкіш! Тільки треба більше кущів зasadити, а оте деревце, що біля огорожі і вже засихає, треба стяти. І патіо побудуєте, Я допоможу.

Слова гості котились, дзюрчали, і їй ніби було байдуже, чи її слухають.

Раптом брови її підвелись: — От, ви ще певно їх не завважили, мої любі, як у вас картини криво стоять, і треба їх інакше порозміщувати. Дозвольте справити. — Бігала від однієї картини до другої, сипала словами, і вони мерехтіли їй, як намистинки, розкочувались повсюди.

Уляна запросила: — Сідайте, тут вам буде вигідно, а може тут, — і підсунула м'який стілець. Хотіла позбутися ненависного

кружляння — здавалось, налетіли нетлі і б'ються крильцями об неї і шурхочутъ. Приплющила очі.

— Тільки невелике прохання до вас: звертайтесь до мене на ім'я, я трохи старша від вас — кличте тіткою Ольгою.

— „І чому вона до нас у родичі набивається?” — не сподобалось Остапові.

Нараз від вітру відчинились двері і під стелею забринів канделябр. Уляна звела очі вгору.

— Цей канделябр від мене, на нову хату, — загомоніла знову тітка Ольга, — Він тут на місці, а у мене кімнати влаштовані на модерний лад.

Уляна почала дякувати, але тітка Ольга тільки відмахнулась рукою. А потім знову попливли, задзюрчали слова:

— Хіба тут є ще про що говорити — цей подарунок вам на те, щоб ви не забували, що на світі є приязні люди...

Перейшла через кімнату: — А які у вас чудові пальми! Це ви їх сюди привезли? — Уляна намагалася була роз'яснити, що, поки вони сюди приїхали, їхні речі привіз Остапів родич вантажним автом, але не могла вскочити в розмову, бо тітка Ольга уже знову зацокотіла: — Але яка під цими пальмами суха земля! — Розворушувала пальцем землю і дорікала: — Як же можна отак живу рослину залишити на поталу!

Остапові уже набридла безупинна балаканина, і тітка Ольга це завважила.

— Ви супітесь, а я вже вам сказала, що коли й прохоплюся часом з чимсь не зовсім присмним, то не зі злоби, а щоб допомогти. Ви напевно відпочити вже хочете?...

— „Нарешті догадалася!” — подумала Уляна.

А все ж ще з порога тітка Ольга повернулася: — Таки не забудьте пальмам води дати, а то погинуть. Тепер біжу всім розказати, що ви вже приїхали. — Крутнулась і побігла.

Остап здигнув плечима і сказав: — Алеж і дивовижна оця жінка! — І усміхнувшись, до Уляни: — А за пальми таки не забудь.

Уляна нахмурилась: — А ти й жартома не наказуй! — І повторила за Ольгою: — „Не гнівайтесь, але у вас картини криво висять, і треба їх інакше порозміщувати”.

Остап взяв її рукою вище ліктя і відчув тепло, яке переливалось від неї до нього. Виноградна лоза билася у вікно. Раптом пішов льодовий дощ. Стукав об шибки, здавалося — прорветься у кімнату. А вони горнулися і не дивились у темінь, байдуже, що дощ...

І звідкілясь блиснула в Уляниному серці радість — сріблясто-синявим петругом у темному плесі.

**

З самого ранку сонце — як у вінчальній каблучці. Минув день, а там і другий. Тітка Ольга не приходила. Аж тоді, коли вже за неї майже забули, ввійшла як фіолетна тінь.

— Хотіла скоріше до вас, але не було часу. Та ѹ вам, молодятам, самітности трохи треба — і, лукаво прижмуривші око, посміхнулася. — Передаю вам зразу запрошення від себе і моїх друзів на сьогоднішній вечір. Сходимося у моїй хаті, в мене найбільша.

Уляну трохи здивувало таке запрошення, і вона мовчала: чого ѹ іти між незнайомих? Але, щоб не вразити гості, відповіла: — Може сьогодні ні, бо ще не надійшов увесь багаж і в нас немає відповідного одягу.

— Чому відкладати? Ми на вас чекаємо. Треба усе робити швидко, без надуми. Тоді виходить гарно й широ.

Але того дня вони таки не пішли. Вибралися аж за тиждень.

**

Перед домом тітки Ольги клюмба з пізніми хризантемами. В домі чисто, привітно, затишно. Завіски в оранжево-смуглясті тонах з натяком на селедин ѹ весну.

З гостей ще нікого не було. Але це не тривало довго. За хвилину насипався великий гурт людей. Вони кружляли по кімнатах, аж томились очі. І Уляні ніби віяло від них морозним, сухим снігом.

Помежи всіми, всюди — тітка Ольга. Кидала дотепами, припрошувала до перекусок: — Не ручуся, чи добре. Я не так, як усі господині, що все прилагоджують наперед, я притъмом, нашвидкуруч. Смакує? — І, не чекаючи на відповідь, не сумніваючись, що все в неї смачне, бігла частувати інших гостей. Кожний її руж виходив зручно й граціозно. — Бачили, який у Катрі капелюш? Подобається? А скільки мені прийшлося умовляти її, щоб купила ...

У розмовах раз-у-раз повторювала тітка Ольга гостям Остапове ім'я. — Правда ж, він подобається вам? Я ж казала... А які незвичайні у нього здібності! — А про Уляну нічого... Коли про неї розпитували, відповідала з приємною усмішкою: — Хіба

не бачите, яка ця жінка добра й лагідна, але вона надто мовчазлива і в товаристві ледве чи буде яка приємність з неї. Годі на вітві її завважити . . .

А все ж інколи підходила до Уляни: — Розкажіть, як вам живеться у вашому домику? У вас така м'яка усмішка, Остап певно не залишає вас ні на хвилину. Ви — чарівна . . . Тільки не вбирайтесь, як от сьогодні, у лілові барви, ваші очі сині, і вони розходяться з ліловими, виходить неприємний контраст. — Довго біля Уляни не задержувалась і зверталася до когось іншого, кидаючи очима на Уляну: — Може б ви на хвилину підійшли до неї. Правда, з нею говорити скучно, вона якась млява. Знасте, для мене кожний гість дорогий, але . . .

Ставила платівки. — Вам може вони не підходять, може б послужали Равеля, але тут, — і її погляд гейби ненароком торкнувся Уляни, — може не всі захочуть слухати його музику.

Уляні здавалося, що вечір ніколи не закінчиться, вона вже встала б і пішла, але бачила, що Остап був вдоволений товариством.

**

Другого дня Уляна ще не вспіла прибрати кімнат, коли забігла Ольга: — О, ви самі вдома! Я зовсім забула, що Остап на праці. Хотіла б його бачити, як він повертається додому: чи так, як усі чоловіки, чекає, щоб ви принесли виступці, а тоді сідає за стіл, закривається газетою і обідає, не добавачуючи ані зготованих вами страв, ані вас. А шкода — ви вся жіночість і краса. Може інший більше оцінів би вас.

Уляна зніяковіла і не знала, що на все те відповісти. А по хвилині тихцем: — Остап добрий чоловік. — І більше не хотіла нічого говорити. Чому вона має з чужою жінкою говорити про своє подружжя?

— А тепер розкрию вам свій плян, — продовжувала Ольга. — Я маю знайомства з кількома визначними людьми, і мені може вдастися щонебудь зробити для Остапа.

— Тільки я думаю, що спершу треба поспитати Остапа — стримано відповіла Уляна, — чи він хоче, щоб ви щонебудь для нього робили. Він може собі сам у всьому зарадити.

Ольгу здивували ці слова. Ще трохи посиділа, бо Уляна не заохочувала її до дальшої розмови, і пішла невдоволена.

**

Часами, коли Остап вертався додому, Ольга перестрівала його на вулиці. — Я знаю, вам ніколи, ви поспішаєте до Уляни,

я не дивуюся, але чи... — примружувала очі і в них шліфувався лукавий блиск, швидкий та гострий, — ... але хіба вам вистачає товариства однієї людини, до того ж, коли вона надто вдумлива й не говірлива?..

Коли Остап заперечливо хитав головою, поспішала досказати: — Мені подобається ваша дружина, і я її поважаю. Але мені і всім моїм знайомим шкода, що ви так рідко навідуєтесь до нас. Усі завважили, що ви незвичайно цікава й дотепна людина і з вами присміно проводити час.

І так, нібито йдучи до крамниці, одного дня вона знову зустріла Остапа.

— Хто любить проходжуватися, той завжди має щастя. Хоча тепер, либонь, краще вас не чіпляти.

— Нічого, я тільки втомлений.

Упало кілька краплин дощу, а вона все ще стояла. На небо набігали хмари, розчиняли голубінь, темніло.

— Але чого ми стоймо тут, Остапе? Хіба не краще зайти до мене, там уже все товариство. Пригадуєте Мотрю — і вона допитувалася за вами. Злагодимо коктейлі.

— Але Уляна...

— Хіба що, Уляна? Скажете, затримали вас на праці, і ви...

— Ні, я так не можу.

— Шкода. Ви певно думаете, що Уляна ввесь час біля вікна, дивиться і вичікує вас. А вона напевно буде тішитися, що не прийдеться подавати вечері і приймати із столу тарілки.

Підійшли до Остапового дому. На веранді, не завважуючи їх, в кріслі-гойдалці — Уляна, задумана й спокійна — обличчя у неї світлом ранкової конвалії.

Остап кивнув Ользі: — Може завтра у вас буду.

**

Другої днини таки пішов, наперед вступивши додому. Посидів трохи з Уляною, поговорив, а тоді: — Чи не зле буде, Улю, як піду? Хотів би трохи розважитися в товаристві, просили ж... Може й ти підеш?

— Я? — здивнула Уляна плечима. — Ти добре знаєш, що там ніхто на мене не чекає. Ти йди, мені тут добре буде самій.

Зустріли його оплесками, голосними вітаннями. Ольга ясnilа. Для неї життя було тільки тоді, коли безустанку діялось щось нове, і вона могла почванитись, що до неї приходять видатні люди, признані громадою. Хіба є у кого такий дім?

Остап перший раз довго не засиджувався, поспішив до Уляни. А там став повертатися додому чимраз пізніше. Чого йому не посидіти у Ольги, де підносять йому закуски, коктейлі. А похвали і компліменти, що сипляться на його голову! Чи дійсно Уляна вміє належно його оцінити?

А Уляна? Спочатку чекала, прислухалась до кроків, чи вже не йде Остап, але коли пізно вночі він приходив з винуватим виглядом, соромно їй було за нього. Про те, як проводив час, вона не розпитувала. І справді, чого розпитувати? Остапа дратували докори, і вже наперед, ще не почувши ніяких, він зlostився, казав щось болюче і відходив.

Черкнулась весна об холодний місяць, і прорвалось у неї намисто і розбринілось похміллям духмяного чаду... Крадъкома підійшло літо. Хлопчаки із стручків акації робили свищики і свистіли. Доспівав виноград, тільки чомусь гrona його Уляні видавались терпкими...

І літо не втрималося, вклонилося низько, стукнуло оранжевим кругом об землю і оповилось довгими сутінками. Із трав сонце випило всі соки, і вони неспокійно чекали на осінь, на вранішній іній.

Остап вечорами, сидячи з Уляною вдома, починає: — Пішов би я собі кудись...

А вона, забувши: — Чому?

— Скучно отак...

Тоді Уляна: — Йди. — І з полегшою зідхала, коли йшов. Чого йому сидіти, коли думки його не біля неї. Тільки давлять нещирістю.

**

Пізня осінь несла з собою холод і довгі вечори. І раптом одного дня життя Уляни зовсім змінилося.

Це сталося тоді, коли в хаті від кальориферів пашіло жаром, і Уляна відчинила вікно, щоб впустити трохи прохолодного повітря. Із саду ввійшов зимний вітер. І їй здалось, що хтось став поруч неї, хтось дивиться просто в її обличчя. Вгорі заворушився канделябр і запелестів тонким, сухим звуком, як на гілках дерев крижкий лід. І нараз зі стелі до неї прийшли слова — спочатку невиразні, наче шепті тільки. А далі, коли вітер заворушив кришталями канделябра, вона почула: — Як проживаєш, Уляно?

— Я сама, але мені не зле. — Раптом прочунялася, гостро

подивилася на канделябр, замовкла і закрила вікно. Тільки ще подумала: „Наче приятель заходив у хату”.

Того вечора не підводила очей до канделябуру, гейби боялась чогось, і соромно було.

Кілька днів не входила до кімнати з канделябром, аж раз таки не втрималася і увійшла. Відкрила вікно і чекала. В канделябрі спалахувало, блукало сонце. Вітер неначе пальцями ворушив його кришталі. І несміливо зі стелі прозвучало слово: — Уляно!..

Стрепенулася, відвела від канделябра очі: — Ні, може не сьогодні ще... — Повернулася і пішла. А за нею спокуса: — „Чому б не поговорити, хіба краще бути самітньою?”

З шафи почала виймати сукні. В котру вдягнутись? Чи в оцю, як багрове вино, чи в яснозелену, ні, краще уже в голубу. У цій вона змусить себе жити по-іншому, і цілій світ перетвориться на райдугу. Їй треба розправити крила...

Ралтом увійшла Ольга: — Ви куди? На прогулянку?

В Уляни серце — ненавистю: — З ким мені йти? — А потім скаменулась і вже спокійно: — Чекаю на чоловіка.

— Навіщо чекати, чому не йдете до нашого гурту?

— Хіба комусь я там потрібна?

— Колись, Уляно, ви або взагалі не обзивалися, або на все притакували. Але останнім часом десь поділась ваша несміливість, ви наче ожили.

— Ви помиляєтесь...

Ольга скинула свій новий капелюш. — Подобається вам? Помірясте, коли добрий, залишу. — А потім, не чекаючи на запрошення, присіла. — Кажете — чекаєте на чоловіка. А я забула вам сказати, що він обіцяв простісінько до нас зайти.

Уляна зблідла, від образи в неї перехопило віддих. Немов холодний ніж увійшов ій в душу, і вийняти його звідтіля — це значить умерти.

— Тітко Ольго, будь ласка, залишіть мене!

Ольга пішла, а з нею пішли образа, біль і напруга.

**

Уляні нічого не залишилось, як ота гра — справжня чи вигадана. Вона увійшла до вітальні, відкрила, вже не вагаючись, вікно і чекала на шелест канделябра. Прислужалась, підводила очі, і вони ясніли... Спочатку, як звичайно, почула тільки тихий шепіт: — Уляно... — А потім: — Добриден тобі, не бачив тебе довго.

Поволі усміхнулась і простягнула вперед руки, вітаючись:
— Невже прийшов? Не клопочися мною, це вже занадто, хібащо
стужився. — Усміхалася як у сні, наливаючись щастям, як вліт-
ку яблуко. — А може ліпше було б, Остапе, щоб ще затримався
у знайомих, бо посміються, що справді тобі важко без мене. Я
прощаю тобі, коли ти запізнюючися. — Підійшла до люстра: —
Гарна я, Остапе?

**

Одного разу, коли зашелестів кантеллябр, вчувся її голос
колишньої подруги Марії. Вона притисном накрила стіл на двох,
запросила Марію сісти, наливала її чаю, питуючи: — Як там у
тебе тепер? Ти певно сюди зайдла тому, що самотня. У мене
зовсім не так — я щаслива. Остап увесь час зі мною. — А потім,
задивившись, кудись поза вікно: — Я знала, що ти мене не забу-
деш... Вибач тільки, що затримую тебе, ось зараз надійде Остап,
він нічого про тебе не знає і може на мене розгніватись, що у ме-
не якісь таємниці. А він такий добрий.

Ковтаючи чай, розповідала: — Пригадуєш, Маріс, як я тан-
цювала в школі, перебрана за тюльпана? Хочеш і тепер потан-
цюю? — Встала від столу, включила радіо, вклонилась граціоз-
но і розпочала танець. — Хвилину, Маріс, шапочка кудись від-
летіла від тюльпана. — І стала шукати довкруги, наче справді
щось загубилось...

І так її застав Остап. Ще в передпокой почув музику. Відкрив
двері, побачив накритий стіл, дві чашки чаю і Уляну, розігріту
й задихану.

— Уляно, чи не хвора ти? Уся гориш, і для кого ота друга
чашка чаю?

Побачив відкрите вікно і почув, як вгорі ворушаться криш-
тальні канделябра. — Чому відкрила вікно, ти ж застудишся! І
чому ти так убралася?

А вона: — Я не сподівалася, що ти так скоро прийдеш. І
мені не холодно.

**

Вітер бив снігом у шишки. Уляна вирішила пройтися. Одяг-
нула куртку, хутряну сиву шапочку, відкрила двері і враз поба-
чила Остапа.

— Ти куди, Уляно, вечір уже. Не бачиш, яка заметіль на-
дворі?

— Я... — Уляна дивилась на нього, і жаль затуманив її очі.

Остап поволі зняв з неї шапочку і куртку. Серце його стиснув гострий біль.

— До кого ти говорила, я чув виразно твої слова?

— Хіба? — здивувалась Уляна. І тоді жартівливо: — Старіюся і починаю говорити сама до себе.

**

Зайнятий собою — забув про цю розмову Остап. Часами тільки завважував, що Уляна ніби нерада, коли він вечорами залишався вдома. Часто казала йому: — Чому тобі нудиться тут. піди кудинебудь, чи ми завжди мусимо бути разом? — І він ішов...

Уляна слухала, як стихали його кроки, а тоді йшла до вітальні, зупинялася біля канделябра. Йй байдуже було, чи дійсне все те, що твориться біля неї, чи це виплід її фантазії.

Якось перед присмерком вийшла у сад і там на дереві побачила яблука. Ніхто їх не зірвав, і так червоніли вони на безлистих гілках. Дивовижна яблуня у гострому морозі! ..

Побачила — Остап, побігла додому.

Рвучко відкрила двері, канделябр порушився, кришталі зашелестіли, хитнулися і декілька з них упало на підлогу. Почула їхній шепіт: — Утікай!

Уранці збирал Остап кришталини й дивувався, як вони могли впасті. Уляна мовчала.

**

В замисленні йшло Різдво.

Глянула Уляна крізь вікно: — Боже, як близько вкритий памороззю пролетів птах — певно велика студінь іде!

Несподівано надлетіла громовиця, узимку страшніша, як вліті. Кидала громами, розсипала градом, заковувала все кригою.

Але Уляна не бачила блискавиць і не лякав її грім. Вона стояла біля канделябра, тихесенько з ним говорила і сміялась.

Одного вечора, коли Остап залишився вдома, Уляна одягнулась і зібралась виходити.

Остап став біля дверей і запитав: — Ти куди?

Щоб приховати збентеження, відповіла силувано спокійним тоном: — Хочу пройтися.

— У такий холод і так пізно — сама?

— Холод не такий великий, і люди не тільки вдвійку або гуртом ходять.

Увесь час була Уляна ніби в півні — як поміж тонкими барвистими відслонами. Часами тільки прокидалася, коли приходив Остап. А так, коли його не було, вбиралась у різні сукні і говорила сама до себе або до Марії, що їй увижала. Але завжди була напоготові, що може надійти Остап. Звичайно вспівала упоратись, хіба оце сьогодні якраз прибирала зі столу тарілку із солодощами, коли він увійшов. Подивився на стіл, на її сукню: — Чи ти когось приймала?

— Кого?

Очі її підвелися на канделябр, і вона немов вчула слова: — скоріше, замикай вікно!

Рвучко повернулася, замкнула вікно і ледь зашарілася. І тоді вже рішучо: — Тут нікого не було, Остапе.

— Та ж у твоїй руці тарілка, а на столі друга...

І враз заманулося їй відкрити трохи правди: — Це я так часами, як тебе немас, забавляюсь, ніби гості приходять.

Завважив у її руці віяльце.

— Це звідки?

— Знайшла на піддашші серед старих речей і хотіла зіграти ролю, ніби я — маркіза. Як давній спогад.

З підозрою подивився і кинув: — Добре, що вмієш розважити себе.

— А як Ольга приймала, гостинно?

— Еге. — Сказавши правду, він не мав уже що розказувати про Ольгу. Її товариство, її похвали почали його втомлювати. Ніколи на отих гостюваннях не був він вільний, старанно вимірював і обмірковував свої слова. Там його уважали за генія, і він таку роль мусів грати.

Пішов у сусідню кімнату, а Уляна усміхалась і шепотіла, що й цим разом їй удалося його обманути. Злегка кивнула канделяброві.

**

Щоранку, коли від'їздив Остап на працю, Уляна входила до вітальні й припрошуvalа когось до столу. Найчастіше увижалась їй подруга Марія, і вона казала: — Маріс, добре, що прийшла. Остап без мене не може обйтися, каже, що якби не ця ненависна праця, він увесь час був біля мене.

Підходила до дзеркала: — Бачиш, Маріс, я не так то дуже вже змінилась, хібащо літньої осмаги немас, поблідла. Але яка недобра хмурість у моїх очах...

І немов Марія: — Наче світанок без сонця очі твої, Уляно.
Із саду дивився сніг.

— Прощавай, Маріс, мені здається, чую кроки Остапа. —
І враз зверталася обличчям до дверей, за якими нікого не було:
— Остапе, це ти? — І на устах усміх спілою вишнею. З-під стелі
від канделябра йшла наче тонка сопранова пісня — скрипкою на
найвищих тонах. Уляна заслухувалася: — Хвилину, Остапе, хай
ще трохи послухаю, а тоді вже поїдемо обое й не повернемось.
Бачиш, валіза вже готова. Почекай, тільки розкажу казку, як
то було із самого початку, коли ми стали говорити з канделяб-
ром... — Остапе, чому так дивишся на мене?

— Ти гарна...

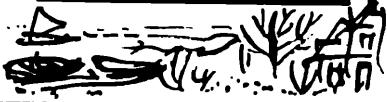
— Я?... — Підвела очі і як у безмежжях сонця заполоска-
лося її обличчя. А потім обгорнули її ніяковість та здивування.
— Хіба це я? Що я тут роблю, холодно стає, треба вдягнутися.
— І швидко починала говорити, наче боялася, що хвилина ще
і вона залишиться сама, що довкруги спорожніє і кудись поді-
неться створена нею казка. — Остапе, не гнівайся, ще хвилину
почекай, я із своїм старим другом попрощатися хочу. — Зади-
вилася на стелю. — Скажи щонебудь, я зараз мушу йти... —
Ловила вухом найменший відголос.

Аж враз уся стрепенулась як від смертельної стріли. — І
куди це я збираюся йти із своєї хати? Невже піду самотою, лед-
ве проживши рік з Остапом? Де подінуся? — ще раз глянула
на канделябр, чекаючи на відповідь, але вже не з покорою і не
з благанням, але гострим і владним зором. Та канделябр не об-
звивався. З відкритого вікна віяло холодом. Гойдалась гостра й
німа тиша. Їй стало зовсім ясно, що вже від канделябра вона
ніяких слів не почус.

Одягнула куртку, завинулася в хустку і сіла.

Навпроти, в кутку, стояла неприбрана ялинка, вчора при-
ніс її Остап. Біля вікон пухнастим звірком причаївся присмерк.
Не бачила, як на темному небі блиснула зірка. Безпорадно же-
лодніла, дивилася кудись перед себе і хотіла, щоб її мати пора-
дила, що їй тепер робити. Затріпоталася думка і сіла... Уляна
мусіла її прийняти — ій таки треба з цього дому вийти, байдуже
— куди і чи на злу, чи на добру долю. Підвелася, підійшла до
шкафи і вийняла із коробки сріблясту ґірлянду. Обвинула її діво-
чим рухом довкруги волосся, а потім почепила на ялинці і гірко
усміхнулася: — Хіба я вмію щонебудь робити — я не Ольга...

ДЕРЕВІНА

Терпко пахнув ялівець, спроквола випростовувалась мімоза, струшуючи зі своїх стебел цілоденну спеку.

На дерев'яних пристанках, кудою в'їжджають невеликі судна, метушилися хлопчаки. Це ті, що ще вчора ховалися за спідницєю матері, а сьогодні вже втікали від неї й шукали чогось іншого. Бігали, ганялися за хвилями, відкривали з ліхтариків світла на воду і ловили крабів. Потім жорстоко їх убивали. Але, властиво, тут ні при чому жорстокість, бо вони її ще не знали. Вони любили тільки вологі вечори, море, і над усе ловлю крабів.

Біля них спинилася дівчина. Байдуже, що небо, що простір, — слухала, як перегукувались хлопчаки. Їхні голоси зривались у небо тонкими дискантами, а потім нагло, гейби зістругані нохником, обривисто спадали. Від цього у неї обличчя займалось безжурністю.

Відкривався місяць...

Хлопці замовкли, похилилися над водою, закинули сітки і чекали.

І враз утишу, як із напруженої тятиви — крохи. Лункі, настирливі. Дівчина думала, що замовкнуть, та вони глухим відгомоном неслись по дерев'яному помості. І голос чийсь — здавалось, знайомий... Він не вгавав, домагався, близчав, немов дивовижно-ненависна істота.

Обернула йому назустріч обличчя: — Дядьку Михайлє, це ви?

— Скрізь шукав тебе...

— Хіба я не буду завтра у вас? Незабаром ми повинні готовуватися до концерту. Але чому ви тут якраз сьогодні?

Нічого не відповів, але й не відходив. Гостро біля нього крутнувся голос хлопчика — він здригнувся і кивнув на скелю:

— Сядьмо на хвилину, хочу з тобою поговорити, а тут гамір.
Завагалася, хотіла була поспитати — чому? — але послухала й пішла за ним.

Місяць забарився на хвилину, і стало зовсім темно.

Дядько Михайло спочатку мовчав, аж потім: — Я знов, що ти тут будеш сама, бо ти так, як я... Може тому якраз і прийшов.

Над водою сполоснулись білі мевині крила. Підійнявся місяць, підійнялися й меви й понесли з собою світляну іскристу мережу — місячний холодний спів.

Дівчина чекала. Сперлася обличчям на руки і замислилась. У вологості і вечорі ставала сіллю і морем. Забула, що поруч неї дядько Михайло, і краплини неспокою помалу скочувались і зникали.

Тільки що голос його подужав її мислі і приневолив слухати.

— Я мовчав довгими місяцями й не хотів уже ні з ким про це говорити. Але з дня на день розросталася рана на моїй душі і далі росте й дужчає, і позбавитись її ніяк не можна. Вже стільки літ, як Маріяни немає, а я забути не можу... Ти розумієш, вона дочка моя...

Тоді нажилився до неї: — Я просто виговоритися прийшов, щоб ліки знайти, щоб жити якось...

І враз близько перед ним обличчя дівчини: ясний розріз очей і в кожній рисочці — прозорість, може тому, що в неї уже давно не було матері, а може тому, що їй хліба не надто — самі злидні, а вона — молода...

— Як же ти, Христино, до Маріяни подібна, тільки що ти живеш... — Ніби полин збирав: і докір у голосі, і заздрість пекуча й терпка.

Що більше дядько Михайло вдивлявся в обличчя Христини, то більше бачив її подібність до Маріяни. Його очі раптом прокинулися і розблісли, як тонка поволока льоду під палючим жаром сонця, а тоді загорілись гарячково, і зривалися у них світла і гасли. А тоді зайнялися гарячковим полум'ям, і так зосталися. І він уже знов, що хоче не тільки про все її розповісти, як думав спочатку, але й здійснити божевільний плян. Та чим більше він про нього думав, тим менше вагався. Христина напевно погодиться, у неї ж — нікого й нічого.

Вона бачила блідість його обличчя, гострий блиск очей ічула його швидке дихання. І її напала тривога. У дядька не було звичайного щоденного холоду, з ним щось діялося.

— Дядьку, ходімо вже.

— Ще ні. Я хочу тебе запитати...

— Дядьку, не питай і не розказуй нічого, добре так, як тепер...

Але він поклав руку їй на плече і його уста жалібно й твердо стиснулися. А потім: — Ти бачила колинебудь, як хтось помирав?

Вона відвернулася. Очі її широко розкрилися і уп'ялились високо в зорі... — Бачила...

А потім, згадавши, поволі і з смутком: — Навіть бачила, як мати вмирала, тільки не в останню хвилину. Знали, що їй кінець і мене забрали. Казали, що кликала мене, але боялись, що я захворію. Але й так усього не пригадую, надто давно було.

— Нічого немає надто давнього. — Подивився гостро, проймаючи, а очі жевріли і якась думка затасна була.

Підійнялась хвиля — звідтіля впали, розприснулись краплини у дрібні криштали й терпко поцілували її щоки. Пройшов нею дріж, але закутатись не було в що.

Дядько Михайло побачив, що вона тремтить, і сказав: — Ще тільки хвилину. Хотів би розповісти, щоб ти зрозуміла і помогла. — І, поки вона відповіла: — Я ніколи ще не був такий певний, як тепер, що ти єдина можеш усе зробити. — Очі його, бездонні в благанні, горіли гарячково і з них воскресала щойно народжена мисль. Обличчя його у світлі місяця — самотній острів...

— Я єдина вам можу помогти? Як?

Послухай. Пригадую той час, коли захворіла Маріяна і коли я супроводив її у смерть. І аж тепер мені ясно, чому я сьогодні сюди йшов і чого вона приостанку хотіла від мене, тільки вже не могла сказати. Розумієш?.. Мушу це зробити, щоб заспокоїлася й не терпіла. Тоді, таки на самому початку, тільки привезли її до шпиталю, страшенно злякалась, скоплювалася з ліжка і просилася: „Дозвольте, любі мої, вийти ще тепер, коли час, пізніше ніколи вже не вспію”. Пробувала бігти, але замкнули її у залізні штажетки і вона билася об них, благала, щоб пустили, і кричала: „Нелюди, пустіть!” І вже тоді свідомість у неї зникла, розтанула. День-у-день боролася розплачливо, як риба у неводі — ловила повітря і наостанку таки не вловила його... запізнилася. Ще перед тим казала: „Батьку, пам'ятай, коли побачиш, що свідомість уже тратиться в мене — буди, за все у світі буди, хоча б тобі здавалось, що я вже не хочу”. І тому я ще кілька хвилин, щоб спонукати її жити, питався: „Маріяно, скажи — хто я?” Вона втомлено ворушила пошерхлими устами,

силкувалася відповісти, а тоді розпачливо схитнула головою і ніби з докором, востаннє свідомо поглянула на мене. Пробувала скопити повітря, але вже не встигла...

Обличчя дядька Михайла і хмари — те саме...

— Тільки на гріб її ніколи не ходжу, бо там її немає, вона залишилася біля мене і чекає, щоб перевтілиться у когось іншого...

І неспокійно й дивно стало Христині. Вона подумала, що розпач його вхопив і він не знає, що каже.

А дядько Михайло ніби забув, що Христина тут, і так замовк, що море, і небо, і хвилі — усе зникло, тільки біль один...

Побіля них пройшло двоє молодих людей. У них були тugo сплетені долоні і обличчя черкались одне об одне. Їм назустріч ішло життя, в них струменіла й зароджувалася любов. Пройшли, як пахощі матіоли на світанку.

За ними простягнула руку Христина, але враз стрепенулася. У типу ввірвався шепт дядька Михайла:

— Спочатку я приходив сюди тільки для розмови і розради, а тепер хочу забрати тебе зі собою. Речі свої можеш принести і завтра, може їх тобі й не треба буде... Христино, ми й так родичі. Чого нам осібно бути, заопікуюся тобою і житимеш вільніше. Тільки одна умова: мусиш стати на місце Маріяни.

— Стати на її місце? Я тебе не розумію...

— Побачиш, коли поживемо. Не вийде — залишиш мене.

— Жили ми досі окремо, дядьку, важко мені було, але я була вільна, а тепер починати по-іншому...

— Шукаю помочі у тебе, Христино. Я знаю, тільки ти зможеш продовжити існування Маріяни, тільки ти... — І раптом голос його урвався.

**

А їй важко було жити самій, і замолода була, щоб знати, кудою йти. І хоч не розуміла добре, чого він від неї хоче, єдине слово — струснуло її сильніше. І пішла за ним.

За ними об скелі билися хвилі, надходила бо північ і вітер зміняв свій розгін у сильніший і тугий.

Зразу впровадив її у кімнату Маріяни. На столі її знімка: дівчина із звитком ясних кіс і з великими, тужливими, сумовитими очима. Але із далини і твердість у них.

— Христино, від сьогодні тут житимеш. Кімната вигідна, простора, тільки умова: все мусить залишитися по-старому, зовсім так, як вона залишила. Це означатиме для мене, що вона

у цій кімнаті... Добре приглянеться її знімці, її зачіска звичайна, приста, старається замінити свою на цей самий лад.

По обличчю Христини злопотіла крилами тінь. Вона хитнулася, подалась назад, до дверей.

— Може це все тобі дивне, але сподіваюся, що поволі звикнеш. Яка різниця тобі?.. Налевно кожна дівчина захотіла б бути моєю дочкою. Але я вибрал тебе, бо у вас двох велика по-дібність. Ще залиши своє ім'я, але в усьому іншому забудь про себе. Може колись перезвежешся на Маріяну, але тепер ще час...

На обличчі у нього відблискувала заграва пожеж, а очі дивились кудись поза кімнату і темніли.

Христина мовчала, у неї здригалися уста, і вона ставала такою білою, аж світло йшло від неї по кімнаті.

— Лекції надалі братимеш у мене, як і колись. Дбати за все буду я. І думати нічого тобі не треба. Лише праці у тебе буде більше, мусиш наздогнати Маріяну і завершити все, що вона прагнула сяягнути.

Уже біля дверей — докинув: — І барви в уборах закинь яскраві. У неї все було темносинє, чорне, сіре.

Христині здавалось, що її поволі опускають у бездонний студений колодязь, де її світла немає і тепла... Пригадувала Маріяну — холодну, гордовиту, без приязні до будь-кого. Як їй такою бути? І скрестила руки аж на плечах, ніби загорнути себе хотіла.

Він завважив її вагання: — Хоч як хочу, щоб ти залишилася, але не затримую, зі своєї волі можеш відійти... — Та в його голосі прозвучав такий холод, ніби у сонячний літній день на вікнах упала приморозь...

Підійшла до вікна і глянула: — А у вас жадних квітів — чому?

— Маріяна не любила квітів, тільки трави, дерева і кущі, щоб захоронитись від інших і плакати свій власний світ.

— Алеж я, дядьку, ні від кого ховатись не хочу...

— Ще передумаєш. Але я певний, що ти поволі у Маріяні знайдеш себе і нікуди звідціля вже не захочеш вийти.

Христина вже нічого не відповіла, дивилася, як у саду лягали тіні від дерев.

— Тоді я вже піду, Христино. Спи спокійно.

Добре, що не називав уже її Маріяною.

Щаслива, що залишилася сама. На стіні портрет Маріяни. Звідтіля очі її дивилися не то з насмішкою не то співчутливо.

І враз стукіт у двері — знов дядько Михайло: — Вибач, я забув, що у тебе немає нічного одягу. Усе знайдеш в шухлядах Маріяни, вона твого росту. Тепер усе вже твоє.

Важко було переодягатись у чуже — це вона набирала вже на себе перший згусток барви чужої людини. Усе ж переодяглалася, погасила лампу і з полегшею зідхнула. Але у місячному свіtlі зі стіни дивилася на неї Маріяна. І тепер завважила, що у руках у неї сніпок колосся. Чому це так — звідкіля сніпок колосся? Може малляр хотів зазначити її працьовитість? Повернулася до стіни.

**

Другого дня дядько Михайло, увійшовши до кімнати, зауважив:

— Я тебе вчора прохав залишити усі речі незмінно. — Тут уже було не благання, а наказ.

Вона знала, що коли зосталася по своїй волі, то мусить сприймати все, що до неї прийде, і слухатись.

— Я тільки переглядала книжку. А потім трохи пересунула портрет, він надто в свіtlі, шкода його, може зблянуть. — Це вперше полукавила, але — не вдалось.

— Тільки трохи пересунула, щоб не зблянув? ..

І знову в неї думка: вернутись до себе.

У саду мовчки дерева — вони, як Маріяна.

Перед вечором вони сіли до фортепіано.

— Забудь про свої руки, Христине. Пригадуєш Маріяни? Вони м'яко і заокруглено лягали на клавіятуру. А в тебе засильний, надто різкий, майже чоловічий удар.

Пробувала, привчалася — під руками ніби кусні льоду.

— На виступ будемо розучувати Шумана і Дебюсса.

— Чому не Баха? Чому не погнатися швидким, бурхливим струменем? Чому в Гріга не взяти його крил, щоб летіти аж на верхи? Або, як уже вони не подобаються вам, тоді „Мазепу“ Ліста.

— Гріга і Ліста, навіть Баха будемо грати, але не на твій виступ. Бо там гратиш не ти, а Маріяна. Треба щось ніжне й спокійне... Ти повинна тепер завжди пам'ятати, що не ти, а вона завершує свою почату працю.

— Дядьку, коли вона не закінчила її, чому я? ..

— Вона хотіла, але не змогла ...

— Ні... Я, мабуть, цього не зможу.

У всьому вона згідна і може наслідувати Маріяну, але тут... Її гра, — це ж вона сама. І без її гри вона — ніщо, зношено лахміття. Який сенс тоді жити? Як смутно і як жаль: неначе у її вікно в сонячний, прозорий день, налітали і скрещувалися крилами чорні птахи, лопотіли і своїми тінями гасили сонце. І відкривалася правда, що вже ніколи не буде ані дня, ані світла.

Старалася. Терпіла їй різьбила себе у Маріяну. Але інколи вдаряла в клявіятуру швидко, сильно і владно.

Він переривав, заспокоював, казав, щоб починала спочатку:

— Переможи себе і забудь.

— Навіщо перемагати? — Хотіли розсипатися слізози, та душа її твердла, тужавіла і поволі вона таки змінювала себе.

— Христино, даремна журя вся твоя. Маріана — незвичайна дівчина. і я навчу тебе нею бути. Незабаром прийде хвилина, коли ти будеш готова вже зовсім її заступити, і тим самим вона оживе.

— А я?..

— Чи мусиш бути ти? Чи це аж так важливо, коли перед тобою висока їй шляхетна ціль? Ти сама і так не дійдеш ні до чого.

Маліла. Кудись бистрим потоком зникало її справжнє і істотне. Та коли дядько казав, що це неважливо, може воно їй так. Бо їй справді, хто вона — і перед тим, і тепер. Корилася, відчувала, немов її прибрано в світлу діядему, що кипить гострими вогнями, але важку та холодну і не їй призначену.

Сонце лише вряди-годи заглядало в кімнату, але зараз же розсипалося біля порога і зникало.

І бачила Христина, що ось-ось вона зовсім себе зломить і забуде. „Тим краще — думала — і менш болюче для мене”. Тому чимраз частіше розпитувала: — Дядьку, розкажіть щонебудь про життя Маріяни. Про її слова, вдачу, задуми. Мені потрібно пізнати її всю.

Згодом їй уже їй не так важко було. Забувала, хто вона, перемішувалася з Маріяною і виучувана роля ставала її дійсним буттям. Тільки єдине справжнє, що ще зосталося з неї, це було її ім'я, яке пригадувало їй когось іншого, призабутого, а то їй властиво уже мертвого.

Дядько годинами невтомно розказував їй про Маріяну. Він бачив тільки Маріану і стиха шепотів: — А бачиш, ти таки прийшла до мене. — І очі у нього — сливи восени. Часами тільки ще в них виблискувала жаринка неспокою, спалахувала, а потім погасала фіолетовим, ситим вдовіллям.

Теперішня Христинина зачіска, із рівним розділом посередині, надавала їй суворости а риси її обличчя якось видовжились. Вбиралася у темний одяг і він поволі став їй подобатися. Тільки раз стала перед дзеркалом, побачила себе і безмірно здивувалася. Гнівно наморцила брови, вийняла свою шкарлатну стрічку, задивилась на себе і злегенька усміхнулась. Стрічка опоясала її голову і загойдалась на волоссі свавільним вогником. Біля вуха грайливо просмикнувся кучерик... Враз стрепенулася, гейби зрадила когось. Як рані торкнулася, шарпнула стрічку і зірвала з волосся. Сухо й твердо стиснула уста і біль минувся.

Дядько Михайло часто заходив до неї в кімнату й радів: — А ти ѿ подушечки вишиваєш розкладаєш за таким ладом, як Маріяна. Оті з гуцульським узором близче до вікон... I вишиваєш. З тобою я ѿ забув сумувати. Спасиби.

Надійшов день її виступу. Перед тим вона ще довго приглядалася до фотографії Маріяни, дивилася у люстро, міряла свій погляд, чи не занадто тепла у ньому, проходжуvalась, пильно простежуючи свої рухи, заучувала усмішку, заспокоюvalа ходу. Була із себе вдоволена.

Вийняла суконку, як сизий світанок, і встремила у волосся білу гарденію — єдиний раз, коли Маріяна єдналася з квітами.

Дядько Михайло з великою довірою поглянув на неї і ледве чутно: — Ходімо, Маріяно!

Як дивно — це ім'я вже не викликало ніякого враження. Навіть відчула полегшу.

**

У концертovій залі, коли проходила помежи людьми, оберталися голови за нею, усіх торкав дріж і проносився шепіт гарячим вихром: — Це хто? Христина, чи... Маріяна? — I очей від неї відвести не могли, як у глибокому сні. А дядько Михайло йшов гордий і певний. Він вірив — прийшла Маріяна. Тільки очі у нього не були такі, як в усіх. Дивилися на людей і не бачили нікого.

Повсюди за ними шепіт: — Дивіться, навіть хода у неї та-ка плавка, як у Маріяни, і голову верхи несе, як колись вона...

Концерт почався „Арабескою” Шумана. Тоді всі вже зовсім перестали бачити Христину, були майже переконані, що це — якимсь чудом — Маріяна. I тому, що хотіли вірити — повірили...

А її рука заокруглювалася, торкалася клявіш ніжно, м'яко й свободно. У її грі, так, як і у Маріяни, відчувалось океанську

глибінь, і гаряче надхнення, і замкненість помежи собою і довкіллям.

Скінчила. Повінь оплесків. Схилилась холодно й незаймано. А потім —тиша... Хвилина відпруження... I всі уже чекали на „Сюйту” Дебюсі.

I враз Христина відчула, що ніяк не може покласти пальців на клявіятуру, — вони не клалися, а безпорадно, одчайно лягали. Не могла згадати ані однієї ноти, в голові чула шум і різні мелодії. В душі горіло шаленим припливом, але руки стигли й мертвіли.

Серед людей мовчазне вижидання... Усі одним віддихом, одним поглядом уперлися у неї. Заплющила на хвилину очі і стала грати якісь обірвані частини, а тоді переставала і знов верталася до початку. Здавалось, ще хвилина і руки зломляться і впадуть униз... Голова хилилась, як у страшній знемозі, підвідилася вгору, але руки... Не хотіли слухати.

Дядько Михайло дивився на Христину і шепотів: — Стривай, Маріяно, куди ти відходиш? Ще не все втрачено. Ще хвилина, і ти тут залишишся назавжди... — Він уперто дивився на Христину і мовчки, з усієї сили наказував їй...

I, на диво, раптом він уже бачив не Маріяну, а Христину. I думкою пронеслось: „Як я міг, хоча б на хвилину припустити, що це Маріяна? Таж у Христини плечі інакші, вони спадають униз, і обличчя у неї менше й округліше, нема в ньому подовгастих ліній, як у Маріяни. В ньому вогні, а в Маріяни обличчя спокійне і повне холоду”. I враз на нього Христини погляд — очей голубих, а не сірих. Як він не бачив їх досі?

Підвівся і очі у нього стали звичайні, не палахкотіли, тільки ще остало здивування підіймала у них крила.

З вимушеним усміхом, вклонившись публіці, ніби прохаючи вибачення, поволі підійшов до Христини і подав їй кілька акордів.

Вона, наче під ударом, прокинулася. Швидким поруком скинула білу гарденію з волосся і вже впевнено почала грати „Мазепу” Ліста.

Почерез залю кинулося замішання, почали шукати в програмках, але цього там не було.

**

Розгортається музика... Поволі підводяться, випростовуються у степу трави... Південний вітер розмикає очі і стежить і ді-

виться у далечінъ... На стебелинах береться позолотъ сонця... і нараз звідкілясь пролітає блискавиця, гасне сонце: у простір женеться табун неосідланих коней. На передньому — горілиць прив'язаний юнак... Женуться. Тупіт коней, сп'янілій чад пахощів степових і сурми... Хмари, здригнувшись, розбігаються, і голубо дивиться небо. Сполохано пригинаються трави, а коні біжать, біжать один за одним, іскрами... А там уже нічого, тільки тінь якась блукає в просторі... І трави, степ у заході сонця... Спокій перед ніччю.

**

На клявіятурі останніх акордів розсип — ітиша.

Христина зійшла вниз, взяла дядька Михайла за руку і вохи пішли до виходу. Щойно тоді вхопили їх довкруги оплески. Але вона вже не слухала, хотіла якнайскоріше вийти.

Надворі вихор поганяв снігом і кидав ним повсюди, розправляв дужі плечі мороз, втискався у вікна. Христина звільнено, широко відкривала очі і благословила прудкість сніговії.

Стужа міцнішала. Люди й птахи єдналися у журі за теплом. В душі дядька Михайла ставало тісно, але й словом прохопитись не міг, тільки родився докір собі... Жалю й гніву у ньому вже не було. Поволі з його душі підіймався спокій.

— Христино, вернися до мене, там нікого, хіба я сам... Колись я ще з Маріяною говорив... — А потім уже зовсім тихо: — Ще й скривдити тебе хотів, не знаючи...

Але вона тільки похитнула головою: — Не можу.

— Тепер буде інакше. І пізня пора — куди тобі?

— На старе місце. Ще коли я там жила, казала мені жінка, що завжди можу вернутись.

Подала йому руку: — На все добре, дядьку!

Він ще бачив, як на повороті вулиці розп'яла плащ і волосся розсипалось аж на комір. Розбіглися кучері у вітрі, рвалися у різні сторони, а вона йшла, не оглядаючись...

Перед нею колихався сніговійний світ, струшував білі пера, а що одне перо — краще від другого.

Вайлвуд Крест, серпень 1970 р.

На темній скелі розіп'ялася мева: ясними крилами униз.

І не відпогивала і не піднімалася до лету ...

Ясна мева —

*жахалась морських бездонних глибин
і її бентежила висогінь небес.*

Тому:

*вона не рішалась нікуди —
вона мертвеїла.*

Скотилося із сонця золоте квіття, ковзнуло по Андрієвих пальцях. Щось блимнуло в його душі й змертвіло: більш не відсвічувало ані глибин, ані поверхні.

Знову вперто почав Андрій: „На темній скелі розіп'ялася мева” ...

Нагло підвівся і з усієї сили жбурнув листком паперу. На мить його очі стали дивно сірі, а потім у них, як у визволенні, воскресла пригорща світл. Він подумав: чому б йому, як і іншим людям, не задивлятись на дерева і не милуватись ними тільки в думках, чому б не погрітись на сонці, не плисти річкою, не записуючи її краси, чому б не пестити дівочої коси і не мусіти зразу про те складати віршів.

Вийшов поза поріг пройтись, поговорити із своїми друзями просто й звичайно, не задумуючись над їхніми словами, щоб потім списувати їх на папері.

Глибокод впиваючись, зачерпнув повітря. Наче відсахнувся від усього давнього.

Коли йшов вулицею, перестрів його знайомий, шанобливо зняв капелюха: — Кудою?

— Отак собі без думки.

— Не забувайте про ваш вечір — чекаємо на нові твори.

— Чому вам чекати на мої твори? Ви краще посидьте часинку і напишіть самі...

Знайомий подивився на нього з непорозумінням, а то й трохи тривожно: — Як то?.. Вибачте, я нічого злого... Не раз питався вас. Це тільки заохота і подив вам. Але коли ви сьогодні себе зле почувасте, тоді...

— Звідкіля у вас таке враження? Навпаки, у мене якраз незвичайно гарне почуття — я вже кілька хвилин як зовсім вільний...

Знайомий уклонився і хотів був відійти, але Андрій вхопив його за рукав. І, хоч той злегка пручався, не випускав і заговорив: — Часинку для мене можете приділити, самі ж зачепили.

Знайомий затих, але з видимим напруженням перебіг своїми очима по Андрієвих.

— Перекажіть усім, щоб і вони трохи завдали собі труду і, замість іти на риболовлю чи на кухоль пива, спробували творити.

— Алеж ми не зумімо, не кожний народився поетом...

— Коли не народився, хай привчається...

— Хіба ваша творча праця не для нашої спільноти громади?

— Коли спільна громада, тоді й вам для неї щось треба творити, а то тільки на мене вичікуєте. Інколи ще й догана від вас прийде: „Не так, як треба, мусите краще”. А потім, щоб зовсім не знеохотити: „От, молодець, ніхто так не зуміє, як ви!”

Нарешті чолов'яга вирвався і з збентеженням: — Нічого, я зрозумів... Я перекажу... А тепер мушу поспішати.

Андрій засміявся — знайомий зник...

Він ще довго сміявся, аж слізози густо котиились по обличчю: — А то перелякав, може хоч раз змусив подумати!..

Глянув на годинник. Йому треба негайно на поїзд — геть звідсіля!

Купив квиток і поїхав. Переїхав кілька станцій і, не дивлячись — яка, висів. Тоді поволі, розшукав дім з написом „For rent”, винайняв його і там залишився.

Увечері, не халаючись, вийшов ген поза містечко на розлогі луки, ліг на траву — нічого не думав, втомлений — заснув, здорово і міцно, уперше за довгий час.

І так уже кожного дня ходив або понад річку, лягав біля теплих, розігрітих сонцем комишів і вдихав пахощі розцвілої землі, вгортався в неї, хотів зайти аж у саму її глиб, звідкіля випускає вона свіжі пагони життя... Іноді з комишів вибігав якийсь

звірок. Андрій стежив за ним, а коли звірок втікав, скоплювався, біг за ним навздогін і сміявся.

Світанками садив квіти. Плекав їх, нахилявся над кожною пелюсткою, аж лоскотала його щоку, і вмивався разом з нею студеною росою.

Був вільний і безтямно щасливий. А ранками, коли птахи розправляли крила до лету, вигукував: — Летіть, я з вами!

Наче захмелений ішов стежками і сміявся, як у радісному божевіллі.

Дрібними росинками — піт, смуглівістю сміх, а в руках помахи розгойданих дзвонів...

Коли ж густішав похмарний день — вбирався у його сіру намітку і закутувався у перламутровий спокій. Ловив подих притасник струмків краси, невидимих і прозорих — для нього тільки зриших.

А як летіли дощі, разом із землею спивав воду, слухав громовиці, із небес згортав блискавки, як порвані світляні струни, і розсипав у дерева...

**

І раптом однієї днини, такої, як усі інші, з Андрієм почало діятися щось йому не відоме.

Виходив ранками вітатися з квітами — вони не втратили барв, але вже його не цікавили. Не вмів уже з пристрастю назизувати соняшні промені і бігти наввипередки із вітром. Довкруги нього ще далі було полум'я, але він уже не горів з ним: воно його спалювало до жахливої спраги, а прохолоди — нізвідкіля... Навіть роси — і ті перестали розсипатись, а трави не приймали його як побратима.

Він ніяк не міг зрозуміти, шукав розв'язки, дивився у простір і надслухував — тиша... Тоді збагнув, що йому чогось бракує, якоїсь речі, що, просто, усе те пережите він мусить утривати, і то зараз — у цій же хвилині. У плащі знайшов клаптик паперу і писальце. Зрозумів, що від цього йому вже не втекти і, злегка усміхнувшись, почав писати:

На темній скелі розіп'ялася мева: ясними крилами уніз.

И не відпогиваала і не піднімалася до лету...

Ясна мева —

*жахалась морських бездонних глибин
і її бентежила еисогінь небес.*

Тому:

*она не рішалась нікуди —
она мертвіла.*

*Аж сколихнулося сонце і відкрило їй огі:
Бліск — гострий доторк кинджала...*

І вона —

*відгула біль і безмежне прагнення:
підняла крила й полетіла...*

Бо:

її призначення було — летіти.

Залишив усе. Поволі пішов на станцію і повернувся до свого містечка і до свого дому.

Його застав дзвінок. Підняв слухавку і почув голос знайомого: — Пробачте, ви пригадуєте, що сьогодні ваш вечір? Готові?

— Буду готовий! — і подивився на записані аркушки. — А колишню нашу зустріч — забудьте. Це був наслідок втоми і непорозуміння.

Відчув у душі шалений крутіж і побачив вогненні кола — свіжа наснага розкривала долоні.

Підійшов до вікна. Потойбіч вихор розсипав стежками воду. Йому здавалось, що із бездонних надр землі вибігають маленькі чоловічки і кидають у водяні вири вінки, кожний із інших квітів. І він мусить бігти за ними, кружляти разом до втоми і виловлювати один по одному, хоча б навіть ранилась душа. Бо у водах відбивалися зорі...

Відійшов від вікна і став писати.

Вайлвуд Крест, серпень 1970 р.

НЕМАЄ ПОВОРОТУ

Море: безконечні, сірі дюни, причали чайок і човнів, а поза скелями — дім у сталевих ланцюгах безустаннього пробою. Звідтіль вечорами летіла комусь назустріч одчайна мелодія флейти і знечев'я уривалась скляним, порожнім звуком, як у розбитих шибках слабодухий вітер. Восени у струменях сліз — безкраї шереги слотних днів; а коли літком сонце — його вогненний диск упирався в зіниці і не пестив, а палив аж до першої ласкаової тіні.

Щоб не кружляти даремно, завернімось у час, коли ще в місті, поміж деревами, чомусь довгенько заплуталася ніч. Скрізь було темно, тільки в одному домі бриніли, розгорялись світла. Довкола стола спинились Євген, Мирослава і їхня дочка Тая.

Відчувалось хвилювання, воно загострювалось і дужчало. Євген підвів очі і твердо й проникливо подивився на Мирославу. Змерехтіла тривога... Мирослава тісно сплела руки, і повні її уста зібгались у поблідлу риску. Чекала... Але він заховавсь у собі і нічого не сказав, тільки, ледь усміхнувшись, відвернувся і підійшов до вікна.

Ліловим квітом затужила мовчанка. І, здавалось, більш нікого немає у кімнаті, лише Євген: його широкі, твердо випростані плечі, сильний загин підборіддя і його чорне волосся у дрібні кучері, що лисніло і пронизувало кімнату холдним, голубавим світлом. Він... а все інше розходилося, зникало й затрачувало барву. Димок з його цигарки просочувався крізь вікно і єдиний тріпотів життям.

Відчинилися двері і в кімнату увійшла Катря — Таїна няня. Скільки її було літ — ніхто не знов, вона була завжди, і вона мала бути завжди... Її ще із своєї хати привіз Євген, і вона в його дитинстві опікувалася ним, а тепер Таєю. Тепер Катря

з докором глянула на всіх і запитала: „А ви чого до цієї пори? Ви — як знаєте, але Тая, вона ледве розплющує очі. Виглядає, що ви сьогодні вже зовсім забули про неї...”

Мирослава не відповідала, чекала, як звичайно, на Євгенове слово. Давно вже вспіла звикнути, що Тая скрізь з ними: неважно, яка пора. Євген казав, що вона мусить карбувати кожний прояв життя, кожну розмову, змалечку пізнавати навіть найболячіші речі; тільки так, казав, може витворитись у неї її власний, правильний погляд на життя, а спати їй треба стільки, скільки їй старшим.

Він нетерпеливо кивнув Катрі рукою.

Вже на дверях Тая зупинилась і, ніби прокинувшись, подивилася на Мирославу. Її очі допитливо заокруглились і хто-зна, чи не хотіла вона залишити Мирослави самої, чи перед сном ще хотіла пригорнутись до матері. Але Катря взяла її за руку і вони пішли.

В кімнату увірвався прудкий вітер і Мирославі заманулось напоїти ним Євгена, щоб хоч на коротку мить прийшов спокій, або причаклувати його хмелем міцного вина, щоб думки і все його буття перетворились на вогнистий кольоровий круг. Хай би він засміявся щиро й сердечно з усієї душі.

Відчувала, що вже віддавна довкола них койтесь щось невідоме й вороже, і тепер чекала на його слово.

І враз прохопилось у неї: — Євгене! — і завагалася.

— От, добре, що сама почала, а я й чекав... — Погасив цигарку і підійшов до неї. Очі його зустрілися з Мирославиними; не дуже то й великі, сірі, не особливі барвою, але їх барвистість проходила швидше за слова.

— Знаю, що мені треба було вже давно поговорити з тобою, але яуважав, що це неконечне. Спочатку ти, звичайно, не погоджуєшся, а пізніше, по якомусь часі, таки признаєш, що тільки я вмію влаштувати все якнайкраще. Тому вже все поладнане, я поговорив у себе на праці і мене перевели без найменшого труду на інше місце. Там я вже винайняв дім. Усе готове, журби тобі ніякої, і завтра вже зможемо виїхати.

— Завтра? Це хіба жарти! Так скоро. А речі? — Мирослава відчуvalа, як навколо неї замикаються сталеві, холодні перстені, один по одному... І як же це так, він навіть не поцікавився запитати, чи вона згідна, чи може так зразу все покинути, нікому не сказавши нічого. А приязнь, а люди?...

— Мирославо, навіщо таке питання, ти напевно будеш вдоволена, ми заживемо над морем, самі, тільки для себе, без зайвих чужих.

І тоді вона усміхнулась. Поволі, обережно, з незвичайною ніжністю.

— Євгене, знаю, що ти думаєш про нас і я вдячна тобі, але ж ти не думаєш завжди жити над морем? Ти певно хочеш, щоб ми відпочили кілька тижнів. І це дуже добра думка, бо й справді останнім часом забагато руху було і ми крихітку втомлені.

— Як мало ти ще мене знаєш. Ні, я хочу назавжди виїхати звідсіля і там жити тільки з вами.

Пригас її усміх і, як у квітів на берегах вечора, стулились її рамена і опали.

— Євгене, у мене друзі, і хіба ти забув, що вони влаштовують мені виставку образів. Як це я без слова подяки раптово виїду?

— Побачиш, що обійдуться вони без тебе, а ти без них. А ти й там малюватимеш... Хіба тільки й світу, що у нашому містечку?

— Але у нас Таїа, вона ж росте. Якраз тепер входить у роки, коли їй потрібно молодих біля себе. Ми ж на чужині і важко плекати її для нас, а там майже зовсім без людей, без свого гурту...

Євген мовчав, навіть не сердився за її слова, просто не хотів говорити.

— Ми, Євгене, разом ще зможемо вдергати себе. А так пройдемо, ніби ніколи нас і не було. Загинемо, як птахи, не знати коли й де...

— Мирославо, чи тобі новиною всі наші міжусобиці, наша суспільна бездарність, слабина, і тобі хочеться далі придивлятися тому всьому?

— Не так ще воно зле. І не придивлятись я хочу, а допомагати і жити з усіма тісно, разом, — це наш народ. Нічого легшого немає, як скласти руки і обернутися спиною.

І по хвилині, зідхнувши: — Та й друзі у нас добрі, зичливі, а самим у пустелі... — Здригнулася і в її голубих очах розвіялась останнє світло. Тільки ще шепнула і заховала у власний, глибокий куток: — Таїа, що я робитиму з Таєю?

— Так договоримось ми й до світанку, а перед дорогою треба відпочити. Ти знаєш, раз я рішився, ми поїдемо. Ти ще не

розумієш, як ми повинні були жити, і тут я мушу попровадити тебе.

— Я — і зупинилася. Слова — краплинами дощу, що раптово розсипалися і замовкли, не наситивши землю. Дійсно, хіба в неї сила вирішувати будь-що самій. Давно це забула. Пробігла гаряча хвиля образи, об саму глибинь зачепилася досада... Але відчувала, як поволі піддається і покірніє. Тільки неспокійно обмотувала довкруг мізинного пальця ясну пасмину волосся і оберігалася віями, щоб не пропустити й слезини — це кидало Євгена в гнів. Слова замкнулись, скам'яніли.

Другого дня вони таки виїхали, не попрощавшись ні з ким. Палітуру з фарбами Мирослава заховала помежі речі, знала, що цим разом надовго.

**

Час розтулював долоні і з них вилітали дні і роки. Поза скелями, оподаль усього життя, стояв їхній дім. Проміння маяка ковзалося по його шибках, і звітділя вечорами проривалась Таїна флейта і, затуживши, розбивалась на спинених хребтах морських хвиль.

Євген милувався самотою і був вдоволений, навіть злагіднів і менше сердився. Мирослава займалася домом, виконувала свою працю і байдужіла на все. А Таїя росла, як на глибокому дні рослина без смужечки світла, тонка, задумлива, із надміру дорослими очима і бузковим квіттям у них хилитання смутку і тільки хвилинним блиском — радість. Їй саме йшов шістнадцятий.

Спочатку Євген займався ними, вони ходили на зустрічі із безустанним шумом океану, задивлялись у безкраю просторінь неба. Іздили у далеке містечко до театру, вечорами, по праці, Євген читав вголос книжки, розповідав усікі новини з праці. Купували різний одяг. Але навіщо прибиратись, коли не виходили ні до кого. Часами Таїя зодягалась у свої краї суконки, піджодила до дзеркала, робила нову зачіску, усміхалась і говорила щось до себе... Але на тому й кінчалось... Їхнє життя поволі марніло, меркло ітратило барву. Євген з кожним днем більше поринав у свою працю і вже перестав цікавитися їхнім життям. Вони ж самі винні, хотів їм допомогти...

Мирослава тужила, згадувала своїх друзів і не бралася до малювання. Потім пробувала, але виходили якісь темні і болючі пейзажі, пройняті блідістю і завміранням.

Щоднини вона возила Таю до школи і звідтіля забирала додому. Тоді Таїні очі хмарились і затягались журливістю. І поміж нею і матірю виростала відстань. Правда, все ще була ввічлива, але щирість кудись зникала. Можливо, сердилась на маму за її слабину перед Євгеном. Цього не могла збагнути і вибачити, хоча як любила матір.

Іноді Мирослава неначе прокидалась із сну і докоряла дочці: — Я й записника твого більше не бачу і не переписуєшся ні з ким. Чому?

— Хіба це таке дивне, мамо? Своєї подруги я вже давно не бачила, і вона мені наче мертвa, поміж нами жадного зв'язку...

Тоді Мирослава, немов винна перед Тасю, знову кинулась до малювання. Мовляв, не так ще воно зле. Малювала чорнобілі, напружені хвилі, переливи, кружляння чайок у вітрі і єдиним барвистим відгоном — розсип мушель на піску. Потім садовила Таю і робила з неї портрети. І всі однаковісінні: — стиснені уста і очі розрізом туги й непорозуміння. Тая відверталась: — Хіба ж це я?

Євген часто дорікав Мирославі, що вона надто багато часу присвячує Таї і розніжнює її, а Таї треба вчитись. Не раз, крадъкома від Євгена, Мирослава заходила до Таїної кімнати, сідала біля її ліжка і розказувала наче казку про те, як люди живуть, гуртуються, шукають приязні, любові...

— Любов — це, коли ти шукаєш товариства однієї лише людини, коли тобі цікаво тільки з нею говорити, коли все інше побіч неї тратить барви, коли ти щаслива на саму згадку про неї і навіть ладна життя своє їй пожертвувати, коли... коли ти зумієш відректися свого щастя ради тієї другої людини, коли...

— Мамо, але кого я тут буду любити? — Море шуміло, Тая клала долоні на вуха і просилася: — Поїдьмо звідсіля, ненавижу море і самоту нашу, хочу людей, життя і хочу не перестати любити тебе й батька! А тут...

— Тає, тихше. Тепер нічого не вдієш, можливо колись...

— Мамо, коли б ти знала, як з отію сірістю чужісте ви для мене! Я інколи входжу в такий біль, що можу назавжди вас покинути, щоб тільки йти близче до людей...

Далі іздили до школи. Повертаючись додому, Тая ловила кожну деталь: от там дідусь гойдає хлопчика на колінах; тут молоді, як перша яр кленового листка, закохані так, що й рук не розірвеш, а недалечко дівчата читають листа і регочуть, розсипаються сміхом; і чоловік з возиком, поруч нього жінка, а їх-

не маля мажеться, плаче, тоді чоловік підхоплює його на плече і вони, щасливі, йдуть далі; або така найзвичайніша річ: у вітрі, на мотузах, порозвішувана білизна і вона для Таї — трепотом спільногого життя, руху.

Одного вечора прорвалося Таї: — Тату, як довго ще?

Мирослава затривожилася, хотіла була спинити дочку, але подумала: „Все одно вже”.

Євген, мов би не до нього, помовчав, а тоді: — Дайте читати, я втомлений працею.

І раптом Мирослава: — Ти казав, що завжди будеш з нами. А в тебе тільки праця і книжки...

Підвісся і спохмурнів так, що здавалось, ударить, накинеться лайкою, але нічого, передумував.

Мирослава зразу злякалася своїх слів, боялася, що вони ще дужче зігнуть їхню долю. Але тепер уже знала, що, як тільки змога, утече до людей простих, доброзичливих. І книжок їй не треба і читання отого осоружного.

На морі перекидалися хвилі, полоскали скелі, розкидали студінь і від прибою дім тремтів і блідло світло. Євген пройшовся неспокійно по кімнаті, у нього із здивування високо підвелися брови, а очі неспокійно пробігали від Таї до Мирослави: — Коли ви це все вспіли обдумати? Чого вам ще потрібно? Захотіли вертатися до міста, але там уже для вас нікого немає. І чи ти, Мирославо, забула, скільки гіркоти і зненависті поміж ними?

— Але ѿ любові, приязні, світла...

Євген поклав руки на доччині плечі: — Не слухай, мама втомлена, певно. Ми всі тут разом, а там...

Тоді Мирослава: — Разом, близько? — І як швидкий удар: — Хіба ти не завважуєш, як ми з кожним днем далі відходимо одне від одного? А Таї, ти забув про неї? Їй треба пізнавати людей. І краще їй зненависть, як ота мертвa байдужість.

Уперше Таї звела на батька гострий погляд: — Хай твої міркування правильні, хай там і недобре, але я мушу бачити людей, відрізняти добрих від злих. Хай навіть прийдеться страждати, але цілою душою, помежи людьми. Мені дивно, що тобі не залежить на тому, щоб я хотіла пізнавати людей із твого народу і залишилась їхньою. А тут хіба їх зустріну? Я тепер, тату, ніде і ніхто. А в порожнечі рости я не вмію... — Вона рвучко повернула голову і ясний струмінь волосся майнув їй по плечах помахом серпа.

— Даруй, Тає, але я не вірю в твої слова, це якась хвилева химера. Я стільки літ будував для вас усе...

— Не віриш, Євгене? — і Мирослава висунула шухляду: — Поглянь на мої образи — це привиди хворої людини. Де поділась моя творча снага, а ти ж обіцяв... — І враз у її очах, із самих глибин, з'явився краєчок світанку: — А якби ми тепер забралися звідсіля, ти кажеш — усе для нас...

Тая не дождалась уже слів. Відчинила двері, увійшла в сіни і простягнула руку по пальто.

— Куди ж ти увечері сама? — і Євген пішов за нею.

— Все одно. Хоча б і далеко прийшлося йти, але знайду людей і якось навчуся жити.

Але не пішла цього вечора Тая нікуди, таки Євген погодився, і вони за кілька днів виїхали у те саме місто, де мешкали кілька років.

Минуло не більше як півроку і Євген знову вирішив вертатися над море. Вияснював, що в місті він завжди перевтомлений, що тут завеликий рух і поспіх, і він розгублюється в праці, а це марноіравство отак собі розсипати дні.

І як перед смертельним боєм залягла в кімнаті мовчанка. На порозі — вони обидві ясні полум'яні свічі.

— Тоді, як не над морем, підшукаємо інше місце. Але не тут, де забагато людей.

— Для нас, Євгене, саме добре. — Спалажнули слова і затрималися.

— Бачу, що замало ще вас навчив, але спробую знову.

— Либонь, не спробуємо, батьку! — гострою, яскравою бліскавкою слова.

— Чи не друзі твої, Тає, добрі й ласкаві, підказали тобі лукавити зі мною? Я знаю, ти думаєш інакше, але хочеш посердити батька, що ти доросла й самостійна, що вибираєш уже собі сама, кудою йти. Але я не такий, як усі, і краще не затівай зі мною жадної гри. Тепер розійдемося спати, а вранці зустрінемося вже біля виходу з дому. Багаж наспіс за нами на наше нове мешкання. Я заздалегідь усе вже полагодив.

Ані слова, ані відруху. Послухали, повернулись і вийшли.

Крізь вікно линули молоді пахоці саду, місяць тонісінським ріжком спирався на хмарі. „Заповідаються погідні дні”, — подумав Євген і усміхнувся.

Але вже нічого не читав. Погасив лямпу, і в його думках усе кружляли їхні несподівані слова. Дивував їхній спротив.

Та й не хотілося йому ще спати. Вийшов, блукав по кімнатах, зайдов до їхньої — тиші. Засвітив світло — нікого. На ліжках застелені під сон постелі. Може в саду?

Кожний його крок гостро протинав тишу кімнат. Він світив світла і йшов далі, а потім уже не спішив, зупиняється, надслухував. Ступав нерівно, повільніше.

Коли виходив надвір, на порозі зустрів няню. Потихеньку співала, а обличчя у неї було таке безбарвне, як у клюмб під зиму.

— Катре, а де Мирослава?

Широко махнула рукавом: — Далеко пішла, і Тая також.

— Пішли? — І тоді вже твердіше і впевнено: — Нічого, вони зараз повернуться.

У Катрі очі — голубою сталлю. — Не треба їм вертатись, їм уже ніхто не накаже.

І враз очі її злагідніли, застелились ніжністю: — Не вернутися вони вже, Євгенику, і не треба, хай живуть по-своєму. Тільки жаль, що ми двоє, як оті старі дерева ...

**
*

Євген усе ж чекав. Даремно, ніхто їх уже більше не побачив; ніхто про них не говорив.

Ульстор Гайтс, липень 1969 р.

МІЙ СУСІД

Займаю місце біля вікна автобуса і розгортую книжку, щоб скоротити відстань між Нью Йорком й Ірвінгтоном.

Вже майже рушаємо, коли в останній хвилині вбігає молодий чоловік. Звертається увічливо, чи може сісти поруч, навіть вітається теплими словами „добриденъ”. Мою увагу звертають його очі — незвичайної волошкової барви; вони ніби упівсні, в якомусь маривному блуканні. Одяг на ньому вибагливий, елегантний, волосся не надто низько пострижене; воно вправді довгими темними пасмами, але не сягає аж до рамен. Він листкує книжки — не читає їх, тільки розкриває одну по одній, ледве торкаючись зором. А тоді переглядає записи і щось упівголос до себе говорить. Мабуть, повторює шкільне завдання. Падають книжки, розсипаються записи, він швидко підносить їх, але не читає. Забуваю про нього, вмощуюся вигідніше і заглиблююся у свою повість.

Навіть не відчуваю нестерпного колихання автобуса, перестаю розрізняти час і місце, зачитуюсь.

Раптом, наче здалекої відстані, чую голос, трохи знeterпеливлено підводжу очі — це мій сусід.

— Вибачте, я не хотів би вас турбувати, але можу?.. Маю різні питання, іх властиво безліч, я навіть не знаю, за яким порядком їх ставити...

Мене гостро турбує його товариство, я рада б пересісти, але не хочу вразити сусіда; він властиво нічого особливого не робить. Відповідаю: — Прошу, я слухаю.

Він показує мені свою книжку: — Бачите, я студент, і особливо зацікавлений проблемами наркотиків, вони не тільки мене незвичайно цікавлять, в мене бажання змагатися проти цієї нинішньої отрути і я хотів би рятувати несвідомих людей, якби...

Нараз мовкне і дивиться кудись поза мене у вікно, немов в отупінні. Мені стає його жаль. Хвилину чекаю, але, завваживши, що у нього до мене немає більше жадних слів, загортуюся в книжку. Та чомусь не читається. Підводжу очі й стежу за своїм сусідом. Нараз у його очах гнів... І коли він посягає рукою до кишень, мені здається, що він вийме звідтіля ножа або якесь інше знаряддя смерти, щоб мене ограбувати. Але в його руках... тільки олівець. Зідхаю і глузую зі свого страху. Він щось записує. Почерк якийсь дивний, літери розбігаються. Олівець виковзується йому з рук — голова опадає.

Враз він зривається й допитливо дивиться на мене: — Скажіть, чи бува я не заснув? Може я таки турбую вас, тоді...

— Ні, в жадному разі, будьте спокійні.

Запалую цигарку: — Я знову до вас, — його волошкові очі тепер нестерпно проникливі. — Чи ви трохи ознайомлені з наркотиками, з їхнім згубливим діянням, чи колинебудь бачили наркомана? Я хотів би дещо вам пояснити, щоб ви не опинились у приkrій ситуації, не знаю чи...

Спочатку в мені зривається спротив: чого цей молодий чоловік від мене хоче, чому не дає мені спокою? Але очі його зрошуються смутком: — Мені ніхто не хоче допомогти, може ви? Люди звичайно тільки засуджують. — Його благання майже дитяче. Він розгортає книжку, а тоді перебирає записи і говорить: — Бачите, маріхуана на початках не дуже шкідлива, але коли привзичається до неї, вас тягне до чогось міцнішого...

Мовчанка. Мені стає нестерпно від тієї мовчанки, і я кажу:
— Я слухаю.

— Ніхто напевно мені не повірить, але я вчуся, як триматися оподалік наркотиків. У мене безліч книжок, я приготовлю працю на цю тему, тільки... дуже втомлений... Читайте далі, я вже не буду вас непокоїти, не звертайте на мене уваги.

У нього тремтять руки і сірничок, що досі був у нього в руці, падає на підлогу. Він втомлено кладе голову на спинку протилежного сидження, жалісливо кривиться. Згодом риси його обличчя лагідніють у відпруженні, він навіть усміхається й засинає. Його обличчя набирає юності і заокруглюється. Тільки усе сіре, а під очима синяви кола.

Попіл з цигарки сиплеться на мій плащ. Але мені байдуже. Обертаюся до вікна, але не бачу нічого. Тоді знову дивлюся на свого сусіда. Його цигарка поблизу моєї руки і мені лячно, що вона ось-ось торкнеться мене.

Злегка сіпаю його: — Пане, може б ви погасили свою цигарку, можете спричинити пожежу.

Він скоплюється, спросоння не знає, що дістеться, а потім оправдується: — Який я неуважливий! Мені треба було зразу пересісти туди, де немає нікого...

Заспокоюю його: — Нічого, тільки уважайте...

Він тепер близький плачу, а очі, як у гарячці: — Скажіть, чи ви маєте сина, тоді б може зрозуміли... — Не слухає моєї відповіді й безрадно розводить руками: — Бачите, що можна на��оти. Я ж стільки читаю книжок, ясно бачу причини зла, але чи не запізно?

Повторюю із запитом: — Запізно?...

Він тоді гостро: — Мені ніхто не хоче допомогти, і ви ні... Звідусіль тільки порожні фрази: не можна, не треба! — Його голос переходить у крик, падає ніби обвинувачення у мою сторону. Я бессило мовчу.

До нас повертають голови люди і дивляться на мене співчутливими поглядами. Але вони помилляються...

Він за хвилину знову покірніє, очі заводяться сном і шепотом просовгуються слова: — І навіщо вам мої проблеми? Проте, я не можу зарадити своїм словам, я зовсім вичерпаний.

Нараз він встає, підводить руку і дзвонить. Автобус іде ще кілька хвилин, тоді водій поволі його зупиняє. Мені здається, я повинна встати, піти за ним, але куди?.. І що мені тоді робити? — залишаюся на місці.

До мене зацікавлено звертаються люди: — Чого він від вас хотів?

Мовчанкою збуваю запити і гірко усміхаюся.

Ще хвилина і автобус рушає. На зупинці залишається непорушно самотній чоловік.

На моєму плаці попіл з цигарки і спогад про трагічно-болячі очі людини, в якої ще горить бажання, але вже немає сил себе врятувати.

Відчуваю нестерпне колихання автобуса і — порожнечу. Не читаю книжки. У мені ворушиться безліч питань, але я неспроможна їх розв'язати.

Ірвінгтон, січень 1971

У ТЕЛЕФОНІЧНІЙ БУДКІ

Довкола безмежна сірість. День зодягнувся в оливкової барви військову шинелю. З низьких хмар сипляться густі краплі дощу і розбризкуються на хіднику.

У телефонічну будку вбігає, з розгону розчиняючи двері, дівчина. На ній жовтий светер і сині джинси. Коротко підстрижене волосся бунтівними пасминами звивається на шиї. Очі сині-сині, і в них нестримний рух. В одній руці невеличке портмоне, а в другій оксамитний берет. Вона вкидає до автомата монету, накручує число телефону і, нетерпивлячись, чекає. Знову вкидає монету, накручує число — ніякої відповіді. І вона, у тій тісній будці рвучко обернувшись, відчиняє двері і кличе до проходжого:

— Гей, містер, котра година?

Прохожий поволі розстібає пальто і, не кваплячись, виймає з нагрудної кишени ручний годинник. — Бачите, зіпсувся браслет і ...

— Я питало котра година! — притупуючи ногою, домагається дівчина.

— Вибачте, — ніяковіс прохожий. — Година ... година дванадцята.

Дівчина гукає „дякую” і вертається до телефону. Ще раз з бренькотом в автомат вскачує монета, ще раз невелика дівоча рука накручує число. Відповіді ніякої. І дівчина з пересердя бурмоче: — Як же це так? Таж Бетті повинна бути вдома, вона завжди в цій порі вдома. І я мушу їй про все розказати! — Кідає портмоне на полицю біля телефонічного автомата і спирається плечем на стінку будки. Її очі сповнюються слізами, кирпятий носик опускається вниз, а уста скривлюються, немов у малої дитини, яка збирається плакати.

Потім вона відкриває двері будки і підставляє долоню під дощ. Чекає, мабуть, зовсім забула на що. Очі її не зупиняються на прохожих; вони немов приблідлі айстри в осінньому сонці... А там знову, наче її щось знечев'я торкається, вона стріпє коротко підстриженим волоссям, аж воно, гойднувшись, зблискуює синявим відгомоном, і ще раз прожогом вривається до будки.

Цим разом, коли дівчина підіймає слухавку, брови її підводяться вгору і не тільки уста, а все її обличчя сміється: — Бетті, це ти? Як чудово, що це ти, Бетті! Як добре, що ти існуєш на світі, Бетті! Тут Сузі. О, я тобі мушу щось сказати. Гей, але чи мене чуєш, бо тут авта?... — і вона вже не говорить, а кричить: — От, слухай, що я тобі скажу. Ранком мама послала мене за булками. Купила я булки, вийшла з крамниці і раптово, наче з-під землі — вгадай, кого я побачила? — Пітера! Ми малошо не зударилися. І уяви собі, — тут голос дівчини тримтить — він стояв і пильно дивився на мене. Я також стояла і ані слова. Стояв і дивився, дивився... А я собі подумала, що це певно тому, що я була розтріпана і, як виходила з дому, жадної краси на себе не навела. Почала поспіхом поправляти волосся. Думаю: „От, біда моя!” — і відчуваю, що страшенно червонію.

— І тоді, Бетті, він широко усміхнувся і очі його якось дивно проясніли. Бетті, ти знаєш, що я була в ньому залюблена від шкільної лавки... Він взяв мене за руку і сказав: — Невже це ти, Сузі? Як же я тебе раніше не бачив? Я все думав, що ти такий собі дівчур, а ти чарівна і ти — дівчина. Направду чудова, принадна дівчина!

— А я стою і мовчу.

І далі Сузі вже просто співає в слухавку, і очі її променяють. — Ти знаєш, Бетті, що він мені сказав? Сказав, що мене любить. Я завжди на це чекала, але він не звертав на мене жадної уваги. Я просто не вірю, Бетті. Він умовився зі мною на зустріч. Ми підемо до театру, а потім може до ресторану. Але мені все одно, куди, тільки, щоб з ним, тільки, щоб ще раз сказав, що любить мене!

— Ах, Бетті, у мене вже немає дрібних і нас зараз розлучать. Запиши число автомата і зараз же подзвони.

Хвилина тиші. Дзвонить телефон.

— Бетті, порадь мені, яку сукню врати, я не хочу джинсів. Я маю таку червону сукню у чорні квіти і на шию почеплю золотий ланцюжок. І що ще мені зробити? Бетті, голубко, порадь, я сьогодні мушу виглядати інакше, бо я вже не дівчур, я — ... дівчина, його дівчина. — А потім вона вже нічого не говорить,

тільки слухає, що говорить приятелька. І знову не витримує і, ледве перехоплюючи віддих, вигукує: — Бетті, я ще маю голубу сукенку, що ти на це? Сузі мусить сьогодні бути гарна.

А там замовкає, дивиться крізь скляні двері будки надвір і вже поволі, притишеним голосом, говорить: — Бетті, ти знаєш, тут та-кий дощ, а я зовсім його не бачу — тільки сонце і голубе небо! — Мовчить хвилинку, а тоді: — Бетті, хочеш, я тобі подарую того малого слоника, що стоїть у мене на бюрку? Я його тримала „на щастя”, але мені вже його не треба... Бетті, Боже, яка я щаслива! — І дівчина проривається радісним плачем, виймає хусточку, витирає очі, кирпатий носик і розгублено усміхається: — Неваже ж я щаслива? — І ще тихіше, ніби винувато, каже в служавку: — Будь здорована, Бетті...

Виходить з будки поволі, ніби отягаючись. І де поділись гострі, розмашисті хлоп’ячі кроки? Не зважаючи на дощ, вона йде граціозно, як втілена жіночість; вона підводить голову і її обличчя заквітчується усмішкою. А очі далеко, далеко...

Проїздить авто й водій вигукує: — Гей, ви краще уважайте, молода леді, бо забіжите у смерть! — Але вона нічого не чує, нікого не бачить...

Джерзі Ситі, 25-го жовтня 1974 р.

ДЖМЕЛИНИЙ СПІВ

Здавалось — від самих початків вони завжди були двоє: Наталена і Лука.

Ще з малечку раннім ранком Лука підходив до відкритого вікна і кликав: — Нато, прокинься, я вже полуниць для тебе приніс. Найкращі вибирає. Глянь!

Вона притильном ставала біля вікна: — Дай!

— А ходи сюди, до мене, тоді дам.

Наталена перехилялась, щоб забрати в нього полуниці, а Лука відходив далі й далі у сад і вабив: — А ходи ближче! — І так Наталена виходила з дому, і вони йшли, самі не знаючи куди.

Спочатку її розшукували, не знали, куди поділася. Але потім якось Наталенин батько сказав батькові Луки:

— І знов твій гульвіса потягнув мою дочку, і бредуть вони хто-зна куди і вдома не посидять.

— А коли тобі було стільки років, тоді... сидів? — Це Наталенина мати.

— Ні, не сидів.

— Тож не гуди! — І вже сміялася.

Батько розгладжував вуса і заглядав у невеличке кухонне дзеркальце. Це діялось рідко, він уникав глядіти в дзеркало, йому тоді ставало ніякovo за себе, що отака потуга чоловіча, як він, дивиться на себе, наче якась краля.

Часами Наталенина мати перестерігала Луку й Наталену: — Гей, вам там водно йти з кошеликами, чи впорожні. Підіть у город і назбираїте з кущів агресту й порічок, конфітуру робитиму.

Брали кошелики і йшли. По дорозі була велика калюжа. Наталена вскачувала туди з розгону, і сміх всуміш з водою розсипався кругом. Бризки води скроплювали штани Луки. — А

це тобі за те, що спати не даш! — І тікала, а він — навздогін. Реготались, качалися в травах, аж поки не згадували про порожні кошелики. Ще не назирали, а вже Луці ставало скучно: — Вже доволі. Краще ходімо й подивимося, чи риба сьогодні буде.

Ната спочатку відмовлялась: — Мати казали...

Але Лука вже тягнув її: — Це мати так, щоб ми не ледарювали. Але там цікавіше. Ну!? — І Наталена погоджувалася.

І уже не йшли, а бігли. Їхні руки зустрічалися, у волоссі заплутувалися листки із арестових кущів, на устах яскріла порічкова червінь. За ними понад водою — ластівки.

І десь уже зникали Лука й Наталена, перетворювались на срібло вод, на шелест верболозів. Хovalися, ловили рибу або лягали у траву і, задивившись у небо, відпочивали й говорили щонебудь. Лука казав: — А бачиш, Нато, як багато риби, і добре тут, правда? Завтра сюди прийдемо?

— Тільки не дуже рано, на світанку холодно і спати хочеться...

І вона пригадувала світанкову прозорість, плюскіт риби і добре руки сонця — з кожнісінькою хвилиною ласкавіші...

Коли йшли дощі, заставалися вдома. Спочатку окремо — нудились. А потім догадались сходитися. Ліпили з глини птахів, різні дивні створіння, а далі пробували різьбити і потижу підспівували — це з радості. Не бачили в цьому нічого кумедного. Аж раз зайшла мати Луки: — Та як же це так, упоряд різьбити й співати?..

Здивовані перестали. Але враз ніби смутно стало.

Поволі росли, більшали, не спостерігаючи часу.

Над річкою, поміж кущами, загляділи якось джмелів. — Диви но, Лучко, які вони мохнаті усі й золотаві, і оксамитові — м'якенікі. Якби не боялася — торкнула б одного, але чула, що вони кусаються. І хovalа руки.

А потім: — А ти не вловив би мені одного, щоб зблизька поглянути?

— Ні, боюсь.

— Лучко, чуєш, як вони дзумлять? Ні, вони співають, і так урочисто й радісно, наче в церковному хорі. Здається, якраз з їхніх крил родиться літо, смугляве і жагуче. Бачиш, тепер рознімають крила, і все ясніє у бурштин. — Поклала його руки собі на груди: — Чуєш, це відгомоном їм — мое серце. Боюся їх, але й люблю, вони — літо. Вдома не кажи ні кому, сміятимуть-

ся, як із нашого співу тоді... — Забули про все і побігли, тримаючись за руки.

Аж якось по дорозі перейняв їх друг Луки: — Ех, та куди ви у такому розгоні, забули, що дорослими стаєте, ще й за руки побралися, зовсім наче закохані, — жартівливо пригрозив ім пальцем.

Наталена україн здивувалась, подивилася на Луку, а той очі забрав, немов винуватий. Тоді зашарілась вона, забрала руку, збентежено якось засміялась і, не попрощаючись, побігла від них геть.

Згодом по-іншому пішло. Хотіли б усе завернути, жаль... але вже не змогли. Побачили, що вирошли.

Потім довго не бачились. Наталенина мати померла і Наталена нікуди не виходила. Горнулася до батька, але він не міг їй ні в чому помочи. Дівчина йшла в самоту, клала біля себе своє горе, роздивлялася на нього і тужила... Вдивлялась у кожний світанок, ніби вже ніколи не мало бути сонця.

Як колись, хтось застукав у шибку. Відкрила — Лука.

— Не хотів через хату йти, боявся — зустріну батька. А він не хоче тепер гостей бачити. — І ясний жмут волосся зсуниувся на брову. — Наталено, забула мене?

— Ні.

— Тоді чому до мене ані словечка не перекажеш — ми не чужі. А я й не знаю, чи можна і чи треба тобі...

Мовчала. То сплітала, то розплітала косу, усміхаючись...

— Наталено, підемо завтра на луки?

— Чому? — І її очі звузилися, наче чогось злякалась, а потім широко відкрилися, тільки у захист понад ними ще хитнулись вії...

— Учора там був, риби повно, але без тебе — зло. А ти тільки сидітимеш і кошелик подаватимеш. І більше нічого мені не треба.

**

Зустрінулись на світанку. Не знали, що за ними вже назирі ішла любов, хоча вони її не шукали і не просили, щоб прийшла.

Наталена звернулася до Луки: — Порадь мені, Лучко...

— Кажи.

— Я у батька спітала б, але він усе на мене подивиться і каже: — Ти така до матері своєї подібна, — і в очах жаль і втікає до іншої кімнати і вже його немає. А мені треба з кимось поговорити.

— Питай! — В очах Луки навернулось таке тепло, що ще дужче розлиснілись трави, і начебто стало ще ясніше.

— Скажи мені, — питала вона, — чи ми тільки отут — і показала на себе і на нього — чи також у цій річці, і в нивах, і в усьому просторі?

— Ми, Нато, скрізь. Навіть в інших людях ми їхньою частинкою, а вони — нашою. Бо усе — Бог. Це відчуваємо в часі й інколи дивуємося, як же ж це так, що ми це вже колись бачили і переживали.

— А я думала, що це тільки зі мною так. Тепер мені легше. Тільки я хочу бути лише собою, а не кимось чужим.

Лука захвилювався, жбурнув камінцем у річку і сполосив рибу. — Не турбуйся, Нато, не треба. Глянь!

Над водою неслися русалки, на крила забирали небо. Натаlena і Лука поклалися понад річкою у траві і більше нічого вже не говорили. Не думали про те, що вони удвоки тільки ...

Аж прийшов полудень. Спека гостро черкнула по землі розжареним серпом, і день розтопився в оранжевий м'якуш. Тільки врядигоди надбігав легенький вітерець, чіплявся Наталених кучерів, наливав на долоні і розсипав ясними стеблинами.

Лука дивився на неї, і в нього в грудях воскресала, струменіла нова радість ...

**

Якось ненароком Натаlena простягнула руку долонею вгору, щоб зачерпнути блакиті. І враз Луці захотілося торкнутися її руки. І він швидко, щоб не раздуматись, вловив її. Рука її затріпотіла збентежено. Лука тепер відчував її вже як свою, і щось незвичайно ніжне ворухнулось у його душі і вже не погасало ...

Спочатку вони не дивилися одне на одного, боялисся і соромилися. А далі надійшла тиша, і урочисто та лагідно, фіялковими очима, глянула їм у вічі любов. Високо вгорі не вгавав птах, торкаючись своїми крильцями їхніх сердець. Відкривалося, йшло світло, росло й розходилося крутіжними кругами й дзвеніло ...

Зелені трави розіскрились у сонці, і квіти цвіли й поверталися личками до них ...

І раптом у смугліявий полудень увірвався вітер, несучи прохолоду. На городах дзвеніла коса і хилила трави, а косар наливався сонцем.

Лука і Натаlena пристанули і звернулися одне до одного, як квіти, що мусять зараз же розцвісти. І очей їхніх не було, тільки величезні світла і безмежна сила, що йшла із самого кореня, з

душі, тягнула вирами і синіла бузковим квітом. І радости ще не було і сліз — ні... Тільки крихітка здивування й болю, і разом дрібними дзвониками сміх.

І знову над рікою синіми крильми зустрілися дві русалки.

Лука обійняв Наталену і пильно глянув; з неба зірвалася зоря і припала до нього... Дивився на Наталену і бачив, як уста її повнішають, заокруглюються, і вже такі близькі, тільки брати. Коли схилився понад нею — шарпнув ним гострий струмінь споchatку полум'ям, а потім легко й ніжно. І щось несказанно добре і любе оволоділо ними.

Наталена-дівчина; потоки ясного волосся, усмішка звабливим ельфиним співом і розkvіт її — їйому назустріч.

Простелив їй на траві блюзу.

**

Струменів полуценъ. Згусток насиченого солоду клався у кожну стебелину. Звіддалік чутно було металічне дзижчання, воно зближалося піснею радости і життя, безкрайого в його відтінях, в його іскряних глибинах.

— Луко — джмелі співають!

— Не жаль тобі, Нато?

Мовчанка. А потім її рука поволі відгорнула волосся з його чола. — Луко, я ж казала, джмелі співають...

— Вони, Наталено, нам співають.

Злегенька усміхнулася і схилила їйому голову на плече.

— Люблю тебе, Наталено!

— Хіба? — I очі її із зелених стали брунатними жолудями.

А по дорозі, як уже верталися: — Ти бачиш, Лучко, хтось сюдою також ходив і ромени звідсіля прибрав.

— Хай їйому там...

— О, ні — це важливо! — сказала Наталена. — Тепер тобі все одно, але, уяви собі, колись оцей самий чолов'яга, тепер нам невідомий, у потойбічному житті не буде байдужий...

— Нато, що тобі, чому ти про це?

— Тому, що ще більше якраз тепер хочеться, щоб усе просстягнулося у вічність і ніколи не закінчувалось. Уяви собі, що колись, там, усі будемо близькими. Не тільки ми обос. Навіть отой, що на розі продає квіги, чи хоча б пекарева жінка, що розрослась до широчених розмірів, що захлинається і мало не вдавлюється як єсть, і тепер це огидливо... I чи не страшно, що ми таку велику юрбу мусимо колись спізнати. А я цього, Луко,

не хочу, навіщо мені торкатися чиєсь чужої душі, і тих, що добро творили, і тих, що вбивали, добрих і поганих, і до осоружності тобі колись байдужих. І вже не буде одношерстої, сірої юрби, а кожний у ній окремий і відмінний, і цікавий, як ми тепер обос...

Зблідла, а він тільки посміхнувся: — І чого нам тепер про це думати? Тепер хочу тільки торкатися тебе, цілувати або говорити про приємні, добре речі, хоча б навіть про нас.

Ішли, а за ними гналися хмари.

Удома, щоб захопити промені місяця, сіла Наталена на підвіконня, а їй Лука: — Ти у місяці гарна, як гордий лебідь. І волосся твоє — срібні пера...

Всміхалася, лагідніла й горнулася. Були однією барвою, одним відчуванням, служком, співом і пахощами весняних трав.

**

Ната тепер часто заходила до його дому, і вони за давнім звичаєм разом різьбили. Батьки не звертали на них уваги, бо все так було. А часами приходила до них ще й надія, що може Наталена і Лука колись поберуться.

Та от прийшло несподіване.

Якраз кінчили різьбити дівчину. — Нато, їй ще косичку, і все.

— Ні, їй бракує ще стрічки — вона ж дівчина, — поволі різьбила, вплітала стрічку.

А потім Лука: — Гей, Нато, чому ота наша дівчина мас бути сумною. От, ти не сумна...

— Ні, хочу на її обличчі смуток...

Лука нетерпеливо: — Навіщо, хай вона сміється.

Наталені це вже надокучило, і вона насупилася. Вона ж слухалась завжди його, а тут...

Тоді Лука: — Чого це я й справді пристав, хай ота дівчина буде, яка ти хочеш.

І їхні очі вперше розминулися.

**

Осінь кинула першим багровим листом. Якраз зайшло сонце і присмерк узув усе в сірі сап'янці. Лука і Наталена верталися додому.

— Лучко, я люблю сонце, а коли стає так, як тепер, мені чомусь боязко — барв ніяких... Здається, хтось обвиває наші очі хустиною, і ми ніколи вже не побачимо світла...

— Чому так, Нато? Хіба сонце аж таке гарне? У сонці все

гостре, палюче, а треба трохи тіней і лагідности, і затишку. Від сонця втомитись можна. Зрештою, тому Господь нам дав темряву і сон.

— Ти не розумієш, Лучко. — Замовкла і не дуже вже поспішала з розмовою, йшла і потиху собі думала. І Лука вражено мовчав.

Коли виходили з хати, часами ще співали, але їхній спів уже не споювався.

А там Наталена зумисне: — Лучко, я думала, що в тебе очі голубі, а вони сірі, такі менше подобаються. Може й не закожалася б... — ніби пожартувала і засміялася.

Лука не відповів нічого і сковав це, як зневагу. І від цього у його душі зосталось щось важке.

Вибралися на прогулянку. Лука хотів був піти левадами понад річку, але Наталена відмовилася: — Надокучило все туди ходити, підемо лісом.

На те Лука: — Колись не було скучно...

— Hi, — затиснула уста, і на обличчя наплила туга велика і журя... І коли він не здавався, сказала: — Тоді підемо окремо. — І, вже одвернувшись від нього, пішла, але потім таки вернулася, і пішли вони разом на луки, і навіть сміялись. Тільки що сміх їхній тепер уже розкочувався, не міг і навіть не плигав, але рвався й загибав у тиші.

Верболози набиралися осінніх сліз...

І якось уже не хотілося завжди бути разом. Лука шукав друзів, Наталена частенько залишалася вдома або кудись ходила сама. Часами, умовившись з Лукою зустрітись, приходила пізно. Він гнівався, а вона йому: — Чого чекав, було йти самому, куди завгодно, я могла й зовсім не прийти... — Зневажливо підводила брову і, хоча може й не хотіла аж так сказати, бунтувалася.

Жаль їм було обом, ловили свої почування, як у сіті воду — вони кудись пропливали, і годі було їх задержати. Примикали очі, не дивилися одне на одного і шукали самоти, як поранені птахи.

— Чому? — раз вголос запитав Лука.

— Це — не ми... — похитала Наталена голову. Лука був їй ще любий, але, на своє здивування, вона вже не шукала його погляду, не тримтіла під доторком його уст, чимраз частіше нетерпеливо випручуваючись з його обіймів.

Лука ще пробував: — Наталено, пригадуєш джмелів у наш гарячий полудень? Ти казала, що вони співають.

Відвернула голову: — Це мусіло бути хіба дуже давно...
Я ніколи не чула більшої нісенітниці...

Віддалювалися одне від одного, як у сильному вітрі дві рідні гілки...

Хоча голубили ще своє кохання і задержували його, воно вже не хотіло повернутись. Непрошене прийшло, простягнуло понад ними павині крила, а потім, поволі згортуючи їх, відійшло, не залишивши нічого. І найбільше допікав їм жаль тому, що вдіяти було нічого...

Лука заховався переляканим струсем і хоча все бачив і все зрозумів, соромився у цьому признатися навіть перед собою.

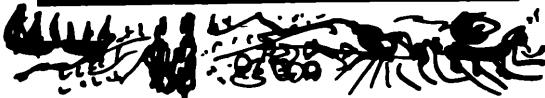
Перша рішилася Наталена. Не приходила їй слова не передавала. Лука чекав... Сизіли мряки осінні, студились трави, а вона усе не йшла.

Лука ще не вірив, але торкнувся трави — сіріла, глянув на небо — одвернулося у хмари, підійшов до квітів — вони замкнулись.

Над ним пролетів джміль — німий без пісні. Либонь, йому восени не співати, можливо, його спів був тільки раз у гарячий полудень. А може правда їй те, що казала Наталена: — Це тобі, Лучко, тільки вчулося, джмелі ніколи не співають... — Його всього стрепенуло відгомоном тепла, і перед ним промайнуло обличчя Наталени; на початках відкрите щастям, а приостанку — схвилюване і в журі.

Простояв ще кілька хвилин і пішов у напрямі високого горбка, де найдужче розгорталися вітри, росли й розцвітали палкі анемони.

ЕТЮД ПРО ЛЮБОВ

Приганяється вітер і закликає сонце: воно сьогодні працьовите, і кожному — у рівній пайочці — тепло.

Гнат і Галина — мальви дві. Стрункі, чорнобриві, із душею розхиленою вгору. Напуваються блакитами, ходять по саду від дерева до дерева: отут потрусять яблунею, там у пригорщі наберуть вишень, і немов бринянять понад квітами. Живуть, радіють і чимраз дужче опоясуються кожною думкою, подуманою разом, кожним усміхом, поєднаним вдвійку.

— Ой, довго, Гнате, я вже тут — у дома напевно чекають. Може побіжу, а потім зустрінемося знову?

— Ни, Галинко, стривай, а хто ж тоді буде зі мною?

— Хіба зле самому? — крихітку лукавить Галина з-під прижмурених вій. — Коли справді хочеш, щоб я зосталася, зробімо так: уловиш мене, ще трохи залишуся, а як ні... — Не чекаючи відповіді, біжить і сміється, озираючись поза себе. Розжлюпується її сміх ген аж поза сад.

— А коли спіймаю?

— Спробуй, побачимо!

Біжать.

Вона — прудко і звинно, майже не торкаючись травинок, коси — переткани стрічкою.

Він — вогнем бистрим. Зрівнюється з нею, от уже рука торкається її, зараз спіймає. Вона напружує всі сили, не хоче здатися, але Гнат уже поруч, обіймає, ще й передразнюється: — А тепер розплету коси, щоб мати сварила і розпитувала, де була. Це — тобі, щоб з мене не глузувала і запам'ятала, що я не інші.

І враз Гнат дивується, чому Галина вже не пручастіє й не втікає, стойть, дивиться у вічі, ще й по-доброму усміхається. Тільки потім потроху хмуриТЬ брови і підводить їх, немов таки чогось

ще не розуміє та її розгадує. Не йде. Хоче так стояти, щоб і Гнат близько і руки його...

Поруч горячі маки, сплітаються у косички ромахи, дзвоники і чорнобривці.

— Розплітай, розплітай, Гнатику, коси, опісля заплітатимеш.

— Хай і буду, — з її рук сковзуться в'юном, розсипається волосся по її плечах, і кожна пасмінка — золотом щедра.

Галина обзывається перша: — Чого так дивишся? Пригадав, що сьогодні треба йти? Може завтра?... — Бентежиться, здається — поза спину хтось несподівано сипнув сніжком...

— Забудь, Галино, потім...

А вона дивиться просто у вічі і питает: — Гнате, а може я тобі вже не та, що була?

— Ні, тільки гарна ти, аж лячно. Хіба можливо, щоб тільки одному таке щастя?

Галина не каже нічого. Кладе на її плече руку — вона у мережаному рукаві, що розгортається білим квітом.

Дивляється одне на одного, і тягне їх як у бездонний крутіж, годі від нього відірватися. Доспіває прагнення... Сиплеється, летить до них любов, що пахне черемховим квітом...

На хвилину Галина відводить очі, а потім залишає їх знову при Гнатових, інакше не може. Тільки мовчачі далі ніяково, здається, щось станеться, і вже не завернеш. Тому вона швидко говорить: — Чи з тобою часами, Гнате, бувас так, що й мислити нічого не хочеш, лиш закутатись у трави і в зеленому бути і в ромахах ясних...

Вона босоніж наступає на стеблині і м'яко пригибає їх до землі.

А Гнат нічого — не зводить з Галини очей.

— Гнате, мені чомусь лячно. Тепер усі кудись розбігаються, часами їх забирають насилу, а сьогодні ввечері під'їдуть поїзди і скільки їх там поїде всіх, та її ти зголосився. Але ти передумаш, правда? Або я заховаю тебе, і ніхто не знатиме...

— Журо ти моя... — Бере її в обійми і шепоче: — Ти тепер у сонці — весною яблуня, розквітла і тепла...

— А ти, Гнате, як... — змовкає і шукає, щоб сказати, — ... а ти як прудкий потік, і бистрінь їїого — не вловиш...

Гнат горне, забирає її, надихану пахощами трав і вітрів, розквітлу. Водить рукою, пестить обличчя, воно — персикова гладінь. Тоді ще дужче бере її в обійми і твердо цілус, а там уже ніжніше, довго не покидаючи уст.

Ледве відривається Галина. — страшно воно якось, Гнате...

— Страшно? — питав Гнат і усміхався ласково.

Очі їхні перестріваються соняшниковими світлами, і Галина вже й собі сміється, на хвилину кладе голову Гнатові на плече, а тоді прихиляється до нього і цілую. І відчуває, що відтепер уже інакше, вона вже Гнатова Галина, і гаряче червоніють її щоки.

Дівочість її — білим сніжком, як у синіх річках...

Високо кличуть жайворонки. Небо лінійки прищулює очі і не дає вітрові себе збудити.

Галина пригадує щось, хмариться і, злегка повертаючи до Гната голову, каже: — Чому боюся... скажи, обіцяй, не підеш?

— Не хотів би тепер іти.

Піруетом у темному — мовчанка.

— Ходи, посидимо трохи, Галинко.

Сідають, загорнені у ніжність, а поруч — любов: не відступає, оберігає їх.

І враз на повороті дороги, навпроти сонця — Гнатова мати. Вона — чорний тюльпан: жалісний, гострий, а вокруг — полу-м'який захід.

З непорозумінням Галина: — Мати твоя, чому вона там? Не дивімось туди. Може... не побачить.

Стрепенувся Гнат: — А я на мить призабув, але мати не забула і чекає, щоб попрощатися.

— А наше весілля, Гнатику, не чекає? — Спочатку тихо і покірно, а тоді випростується Галина і дивиться пильно на Гната.

— Галинко, чому ти?... Ми двоє добре пам'ятали, тільки прикидалися, відсували з думок, щоб щастя повнішим було...

Гнатова мати надходить близче. Вона маленька, майже крихітна і вся в чорному. Два роки тому, як помер Гнатів батько — не помер, а радше зник і тепер може на Сибіру, ніхто не знає. Від того часу вже й нова влада, але життя однакове...

Мати підходить, і її долоні відкриті, немов хоче ті слова, ще поки впадуть, голубами випустити.

— Сину, хіба забув, сьогодні твоя черга. Як усі йдуть, я й тебе не триматиму.

Гнат і Галина підводяться, хотіли б ще заховати останки співучої радості, та вона пропливає хутко, як крізь пальці — струмені води.

— Чому Гнат повинен іти? Це чуже військо і теперішні володарі нам не приятелі! — різко Галина.

— Правда твоя, Галино, — сумно зводиться материн голос.

— Володарі і військо чужі, але Гнат зможе помститись за батька, а може вдасться йому і вибавити його з Сибіру. Певно, що оті, що зайняли наші землі і закликають тепер до війська, також наші вороги, але вони дають нам зброю, і на останку ми повернемо її проти них.

Мати стойть ще декілька хвилин, чекає, дивиться на Гната, здається, з її уст ось-ось зірветься скарга. Але тільки закриває очі, немов від когось оберігається. Потім рвучко пригортава Гната і, не змигнувши зором, допитливо дивиться йому у вічі: — Ти, сину, виріс уже і сам можеш рішити, але я кажу — треба.

Гнат хилить голову і відвертається від Галини.

Мати відступає від Гната, нахиляється, цілує Галину: — Ти найбідніша будеш. У тобі тепер вся скорбота і твоя, і моя... — Знизує плечима: — Але піти Гнатові — треба.

І, не оглянувшись, іде. Не чутно її кроків. Чорний тюльпан в'яле і зникає.

Ластівкою низько понад землею — журя...

По гілці вгору дряпается маленька кузка, рознімає крила і летить. За нею довго — слідом — Гнат.

— А ти казав, що сьогодні не підеш, щоб...

— Казав, але сама бачиш, Галино.

— Бачу? — І в повітрі гейби випущена стріла тріпочеться і завмирає.

— Батька й інших залишити не можна. Правда, безпечно їм тепер... бо нікуди їм вже далі іхати, хіба у смерть... Тоді — як, скажи!

— Я знаю, але мені усе вже байдуже, окрім одного...

Заходить сонце. Цвіркун цвірінькає і замовкає. Під горбком моріг чешеться об вітер.

— Галино!

— Хіба що? — неспокійно Галина.

— Забула, як скрізь лунала настирливо старшого брата мова, силоміць упхалася помежи нас...

— Ні, не забула. Але тебе, Гнатику, таки не віддам, що ж тоді я сама?

Гнат мовчить. Разом із присмерком очі його — холод... Поволі з-поміж хмарин витрущується місяць і гойдається біля нього. І диво: у місячному світлі Гнатова рука затискається, як на зброй...

І Гнат ще говорить, кожне його слово переконливе, напучнявіле рішучістю.

Галина не хоче слухати його, не хоче прислухатися до себе,

вона судорожно оберігає своє щастя і від всього відвертається, хай і правда... — Не перечу, ти навіть повинен, але хай завтра, сьогодні ми стрінули нашу любов...

І вона швидко все передумує: вони же зараз підуть кудине-будь, головне — заховатись і не попадатися на вічі. Все ж таки воно якось ніякovo тільки глядачами бути.

У місяці — Гнатове обличчя різьбиться у сріblo, гострішає, і кожна риса — ціпкий дереворит, тільки ще уста розхиляються м'яко і лагідно, але очі вже тугою вимірюють далечінь.

— Чого ти, Гнате, на зорі дивишся, кого шукаєш?

— Ні, я бачу дорогу, зовсім близько звідсіля, а там невелика станція, і за кілька хвилин пристане поїзд. І навіть, якби я туди не прийшов, вони обійтуться без мене. Тільки мати не простить і країна моя, і потім навіть ти відсажнешся від мене.

— Ти обіцяв, а тепер знов... Хіба дразнитись хочеш. А я тебе не віддам, бо хто мені тебе поверне?

Кладе голову на його плече і благально: — Ти ж казав, що тут мос місце.

— Правда, Галинко, і завжди буде твое. — Поволі заплітає їй икоси. — Таки треба, щоб не гнівалась. — Сплетені обвиває довкруги долоні; вони пахнуть вечірнім холодком.

Очи їхні прислонюються віями, щоб думок не вгадувати. Здається, блиснула слізоза, але її не пізнати, вона в глибинах...

— Галино, твое волосся...

— Яке воно, Гнате?

— Кожна волосинка — перші наші зустрічі.

— Гнатику, а тепер вже більш нічого, ти казав...

— Так...

І тут, ніби цокіт чобіт на льоду і перегони задиханих мисливських собак: розгойдується повітря, тишу четвертує свист паротяга, розхитує садом, як у повінь, і розломлює надвое далину. Зближається потяг, а з ним час.

В ясності Гнатове обличчя береться спижевим відливом. У Галини ж — здрібніле воно, зажурене і відумерле в скорботі.

Гнат встас, прислухається і поводить плечима, ніби вже у швидкій ході. Ніч розмахується, кидає і влучає в дерево чорними списами.

— Іди вже, Гнате. — І в покорі клонить Галина голову.

Розганяються зорі і вдаряються об трави.

І знову: — Іди вже, Гнате, бо пізно, не здогониш. А я вже біля матері твоєї чекатиму...

У мережаному рукаві її рука ще простягається ясним квітом, але вже згорненим у біль.

І, немов восени, з дерева зривається лист і летить Гнатовим слідом на дорогу.

Ірвінгтон, людий 1969 р.

БОЖИЙ ЧОЛОВІК

Автобус гнався по шосе поміж горбами Пенсильванії. Наблизились до шахтарського містечка Шамокину. З кожним черговим закрутом дороги Анна чимраз менше завважувала зелені і квітів. Тепер уже тільки тут і там просмикувались низькі кущі, росла, немов вчепившись у землю, якась деревина. Назустріч наче б пливли чорні вугільні насипи. На однім з пагорбів замаячів залязний хрест. Тут, як пізніше розказали Анні, згинуло колись в копальні багато українців, що приїхали з рідної землі шукати щастя.

Містечко Шамокин було геть внизу і його будівлі з червоної цегли нагадували картки в імпресіоністичному стилі. Вийшовши на головну вулицю, побачили церкву, ратушу, кілька крамниць і скрутили на вузьку дорогу, де обабіч, на чорних скелях скаржились майже висохлі струмочки води. Тут колись гомонів, розливався водоспад.

І ось автобусова станція. Вийшовши з автобуса, Анна розглянулася і зразу завважила двох чоловіків і жінку, що видимо когось чекали.

Підійшовши до них, вона поспітала: — Чи ви, може, чекаєте на Анну Паливодій? Жінка відповіла: — Так. А це ви? Ми побачили вас ще з далеку, але ніяк нам не приходило на думку, що ви це та вчителька, яка сьогодні має приїхати. Ви такі молоденькі, а ми думали, що це буде хтось старший... З дітворою нині важко собі давати раду і... — раптово замовкла.

— А де ваш багаж — поспітив один з чоловіків.

— А ось він, — і Анна показала на невеличку валізу і течку.

Здвигнули плечима і запросили Анну до авта.

В'їхали в бічну вуличку і зашилися у наче гай. Довкола кущі, дерева, квіти і — дімки.

Авто зупинилось. Жінка взяла Анну за руку і сказала, вка-

зуючи на невеликий дімок, зарослий диким виноградом: — А це ваша садиба. Тут ви будете жити.

— Увесь дімок для мене?

— Вам тільки здається, що він великий, там лише чотири кімнати і веранда. Його залишила після смерти одна жінка з нашої громади, що тут увесь час самотньо жила. Вмираючи, вона записала дімок тим українським вчителям, що приїздитимуть сюди. В її тестаменті сказано: „Хай учителі тут живуть і навчать українських дітей, щоб вони своєї мови не забували та ѿцурались ї...”

— І сусідство коло вас добре, зараз в другій хаті живе Божий чоловік.

Анна в здивуванні звела брови: — Божий чоловік? ..

Так його звуть віддавна: А по правді він Захар Несторук, колишній шахтар. Народжений вже тут, а його батьки приїхали з-поза океану. А Божим чоловіком його назвали тому, що він ліпший від усіх інших. Він аби кому добре було, а про себе ані гадки. Він і в церкві і в хорі й до людей завжди з добрим словом. А потім додала: Він піклується квітами і любить їх, але не так, як усі люди, бо для нього квіти — живі істоти. Він нікого не повчає, як треба жити, бо каже, оте вміння кожен повинен собі сам здобути й тоді в такої людини більша сила ...

Анна задумалася і м'яка усмішка сковзнулась по її обличчю.

— А от, послухайте. Тільки приїхали нові поселенці в Америку, а він зразу побіг до них. Розпитував їх і просив: „Розкажіть про нашу рідну землю, бож ви недавно звідтіля приїхали, там народилися і виростали. А до мови мосі надто не прислухайтесь, бо нікому було мене її навчити. Батьки від світанку до ночі працювали, як не в шахті, то у хаті. А потім, коли трапилося нещастя і мій батько окалічів, потрохи мені дещо розказував, а мати, коли я допитувався, щоб спекатися мене, казала: „Он яблуко, візьми його собі та йди поміж дітвorum й грайся. А може там хтось із старших буде і розкаже тобі, бо мені гірко пригадувати, та ї невчена я” ...

Аж одного разу мати моя сіла коло мене, тісно мене обійняла і так мовчки просиділи ми кілька хвилин. А потім стала розказувати:

„Що найбільше пам'ятаю, бачу немов сьогодні, то цілі лани волошок і маків. Ще молоденькою дівчиною, коли йшла я в поле жати, зривала волошку і вкладала її в косу. А це бувало на світанку, і вона свіжа була від росяного холоду. Працювали ми, а вгорі нам жайворонки співали, та ї ми з ними в одному

хорі гомоніли пісень. А вечорами збиралися ми всі й жартували й сміялись, щасливі безжурним дівуванням. Пригадую, що моя маті вічно журилась і нарікала, що в хаті хліба немає, а я тоді про це не думала, бо було мені в журі — безжурно . . .”

— Божий чоловік, — розповідала далі жінка, — казав новим поселенцям: „Я завжди хотів вчитися, та грошей не було. Батьки не могли мене багато навчити, але у церкву водили й казали, що їхня і моя батьківщина не тут, а вона поза морями. Але й цей клаптик землі, на якому я народився, я також шанувати і любити повинен. Інколи, пригадую, всі підуть спати, а я беру книжку і сам вчуся читати. Але що то за наука? Тому ви мені розкажіть про нашу землю, щоб я її як на долоні бачив”.

— Часто Божий чоловік заходив до священика, подовгу з ним говорив і за його порадою скуповував різні книжки, мапи України, передплачував газети. А потім казав людям: „Бачите, я вже знаю, що на Поділлі великі лани пшениці, на південь високі гори Карпати, на Гуцульщині бистра ріка Черемош, а на Поліссі озера й води”. Коли хтось подарував йому світлини з України, зберіг їх як найбільші цінності.

Але тут чоловік встряв у розмову: — Вибачте пані, що ми вас затримали, вам уже пора відпочити. Незабаром ви самі побачите Божого чоловіка.

Анна, розпрощавшись, відімкнула переданим їй ключем двері й увійшла в дім — вдоволена, що над нею дах, навколо стіни, спокій і затишок.

Меблі були простенькі, завіси з перкалю, але забагато різних фігуриночок і всілякої дешевизни. Проте, Анна не думала тут нічого змінити; покійна так влаштувала кімнату й колись вона була для неї життям, радістю та миром.

Закрався присмерк і допитливо глянув темносірими очима на Анну. Вона підійшла до вікна, хотіла була зісунути завіси й засвітити лампу, і враз у вікні за сусідньою огорожею побачила чоловіка у фланелевій в ясносині смужки сорочці з рукавами, закоченими по лікті. Погляд його йшов кудись у далечіні, і була в ньому туга і шукання чогось світло-сляного . . .

Анна зніяковіла і швидко запнула завіси.

Засвітивши лампу, пішла до кухні, щоб дещо собі прилагодити на вечерю, але завернула звідтіля, відчувши в кімнаті чиєсь присутність. Але в кімнаті не було нікого.

Засинаючи, думкою поверталася до Божого чоловіка, що ніколи не бачивши своєї країни, хотів якнайбільше про неї дізнатися, хотів якомога зблизитися до неї. Яким дивом, думала вона,

появилось це прагнення в нього? А потім прийшов юн і дбайливо заплющив їй очі.

Вона навіть не чула, як над домом проносилась громовиця, не бачила, як на темному небі зав'язувались вогняно-срібні стрічки і як дощ та вітер кидались на шиби, згинали кущі і дерева.

**

Коли прокинулася, кімната ясніла світлом і крізь завіси струменіло сліпуче сонце. Анна їх розгорнула, і звідтіля подивився на неї зелений світ, вогкий ще від дощу — спрагнений життя.

— „Був дощ?” — подумала вона і здивувалася. Взяла жучка, що потойбіч вікна борюкався в малій калюжі води, і поклала його, щоб обсушився. А потім пішла одягатись. Була неділя, і в неї зродилося бажання вийти в город, оглянути все, що оточуватиме її від сьогодні. Хутко відкрила двері й вийшла, не вдягнувши взуття — босоніж хотіла пройтися по траві, холодний ще від дощу.

Завважила сусіда, що, пригнувшись над кущем троянди, випростував його і підв'язував стрічкою. Наче відчувши, що хтось дивиться на нього, підвів голову. Він був невисокого росту, худощавий, з сивим волоссям, але його очі були немов два голубі озерцята із трепетом юні.

Сусід, привітливо всміхаючись Анні, сказав: — Доброго ранку! Хай Бог поспле вам гарний і погідний день. — А потім зовсім просто, немов зналися вже від років: — Зажодьте, допоможіть мені підв'язати троянду. В мене сьогодні чогось руки тремтять, а ви молоді, і впораємось разом краще.

Анна відчинила хвіртку й підійшла до нього: — Тільки даруйте, що я босоніж, не знала, що в цій порі когось зустріну.

— То й що ж, що босоніж, це здорово. — I вже двоє заходилися приводити кущ до ладу.

А потім сусід подав їй троянду ніжнорожевої барви і сказав: — У вашому городі немає троянд, не було кому коло них заходить, а так щоднини я вам даруватиму їх, щоб і ви могли милуватися їхньою красою.

В Анниних руках загойдалася, запишалась троянда. — Боже, яке у вас багатство, яка розмаїтість квітів, які барви! Ви певно їх дуже пильно доглядаєте.

— Не зовсім. Певно, трохи праці є коло них, але я квіти люблю і тому вони такі буйні. — А потім взяв Анну за руку і

сказав: — Це ще ранок і у вас може є якесь зайняття, тому вибачте мені, коли не в пору... Хотів би, щоб ви зі мною пішли до моєї хати, ви ж людина освічена й могли б мені в дечому допомогти і порадити.

Анна погодилася, тільки пішла зодягнути взуття. А він уже чекав біля порога на неї і, взявши під руку, завів до кімнати. — Тут я працюю і здебільша пересиджу. А от від учора в мене залишились недокінчені паперові квіти. На престіл до церкви я звичайно несу живі, з городу, а ці продаю в крамниці й потім допомагаю кому потрібно.

Анна підійшла ближче і нахилилась над квітами: — Невже вони справді штучні? Таких я ще з роду не бачила: ромени — зовсім великі, менші й манюсенькі.

Коло стола стояла лава. — Таж вам тут невигідно працювати, спина болітиме.

— У нас на селах в Україні так було, завжди тільки лава.

На стіні висіла велика мапа України. На ній коло кожного більшого міста були заткнені чи маленький листочок, чи колосок пшеници, чи пелюстка мальви або соняшника. А там, де були Львів і Київ, видніли мініятюрний святий Юр, свята Софія, синьо-жовті прaporці і тризубці. Анна допитливо глянула на сусіда: — Що це все означає?

— Львів і Київ я позначив так для того, щоб кожен знов, що вони українські столиці, а інші познаки — це сліди моєї майбутньої мандрівки по Україні, це мій шлях, кудою я піду до села, до Варяжа, звідкіля мої батьки. У Карпатах сосни, тому туди хвойнку вткнув, а в моєму селі пшеничний колосок, бо там Поділля і там великі лани пшеници. Туди я і вибираюся... А запросив я вас ще й тому, що в мене сьогодні дві радісні новини.

Божий чоловік обтер лаву хусточкою, як давній звичай велить, і запросив Анну: — Сідайте в мірі. — А відтак сам сів.

По другому боці кімнати Анна побачила поліці з книжками: — І все це ваші?

— А чи ї ж би? Вправді, трохи важко було мені, шахтареві, їх скуповувати, але як без книжки жити. Та й ті, що пишуть, хочуть, щоб їх читали. — Він трохи помовчав: — А тепер я вам розкажу про свої новини. Вже дуже давно вислав був оповістку до газети, що розшукую земляків, бо вся моя родина вже на тому світі. І ще просив, коли хтось знає про моє село чи про тамошніх людей — хай напишe. Минуло багато днів, рік — нічого. Махнув рукою, як завжди, коли бачу, що немає ради. А от вчо-

ра дивлюся до поштової скриньки, а там — лист. Відкриваю...
Але краще ви прочитайте вголос.

— Ні. Читайте ви, я послухаю.

І він почав читати рівно, гладко, тільки його щоки зарожевілись і голос бринів хвилюванням:

„Дорогі Захаре Несторук! Ми хоча вам не земляки, а з-під Харкова, але, прочитавши вашу оповістку в газеті, подумали, що нам цікаво було б довідатись про ваше село, а ви розповіли б про своє. Тож і порішили відгукнутись. Рідні в нас тут немає, приятелів теж, в містечку тільки горстка українців, але й ті живуть окремо. І моя жінка та й я хотіли б дуже з вами переписуватись. А, зокрема, прочитавши Вашу адресу, ми завважили, що живемо недалеко від Вас, то й зустрітись змогли б колись, щоб поговорити. Моя жінка і я будемо дуже радіти, коли до нас напишете. Українські люди — Вадим і Рая”.

— Бачите, Анно, в мене подвійна радість, бо цей лист тільки підтверджив, що моя віра в людей не нікудиша. Я вірю, що коли в когось є тільки крихітка бажання — кожен годен один одного зрозуміти...

Анна, зідхнувши, сказала: — Добре було б, щоб усі люди були такі, як ви...

— Бачу, що про себе мені вже даремно вам, Анно, розказувати, бо напевно вже поспішили всіччини наговорити вам ті, що вчора вас привезли. Проте, найважливішого ще не могли вони сказати, бо не знали — це вперше я заховався від усіх, зі своєю радістю... — і після тих слів здавалось ожила вся кімната, аж хрестики, що бігли полтавським взором на завісах, спалахнули радістю.

Побачивши, що Анна задивилася на вишивані завіски, усміхнувся: — Кажуть, що то жіноча робота, а це ж я сам їх вишивав. Боже, як я над ними напрацювався, не раз і до пізньої ночі, а викінчував на світанку. — А тоді вже вголос розсміявся: — Та, що з вами, Анно, ви дивитесь на мене як на якесь чудо. А в мене в шухляді і серветки, вишивані таким же взором як завіски, та й бачите біля святого образа вишиваний рушник моєї роботи. Так треба, щоб українські звичаї не перевелися.

— А в мене, — Анна зам'ялася, — лише кілька вишиваних робіток і взір не такий як ваш. Не дуже вмію я вишивати.

— Нічого, Анно. Як тільки схочете, приходьте і будемо разом вишивати. Ви мені будете розказувати про те, що в школі було, що в газетах пишуть, а хрестики самі кластимуться на полотенце... Проте, не про це, я, Анно, хотів говорити. Це було

вже давненько. Прийшло якось мені на гадку: „А що, як би мені поїхати на Україну і побачити ту землю, що по ній ходила мати моя ще молодою дівчиною, щоб пізнати тамошніх людей”... Від цього часу призбиравав я гроші на подорож і ось уже маю документи. — Бисунув шухляду і показав пашпорт і візу.

— Гляньте на мою світлину, я тут вправді як генгстер, але кому це шкодить. Повезу ще з собою і дарунки тим людям, що їх ніколи не бачив. Ось гляньте, що я накупив.

Пішов з Анною до сусідньої кімнати, відчинив шафу й виймив валізу. А там і хустки у барвисті квіти й намиста і костюми та сукні. — Це дівчатам і хлопцям подарую, щоб ще більше вродливі були. І платівки везу, щоб знали, що й тут співаємо ми свою рідною мовою. — Променів від щастя.

Коли прощалися, Божий чоловік сказав: — Як ви думаете — поїду в Україну? Важко було б мені тепер вмерти, не бачивши її... Провів Анну до її хати. Там стояв гурт дівчат, хлопців і кілька старших людей. Побачивши Анну, переглянулись поміж собою й почали співати. І почула Анна в пісні своє ім'я і слова привітання. Розгубилася, не сподіваючись такої зустрічі.

Вийшло наперед мале дівча, подала Анні китицю яскраво-жовтих півоній і сказало: — Ми до вас, щоб ви знали, що тішимося, що пані хочуть нас вчити. Бо ми живемо далеко від міста і ніхто до нас не хоче приїхати. — Стало навпиньки і поцілувало Анну.

Хотіла була Анна запросити до себе в хату, щоб пригостити, але вони відмовились, мовляв, у них проба церковного хору, і священик чекає.

Вони відійшли, а Божий чоловік сказав: — Працьовиті ті наші дівчата, спочатку знали лише кілька українських слів, а тепер уже потрохи й говорять. А найбільше вчаться нашої мови співаючи, бо люблять пісню. І горілка їх не чіпляється, і не курять, і про наркотики хіба те знають, що з газет чи з телевізорів. Добрі вони й скромні, ще місто не торкнулося їх лихою рукою...

**

Анні в школі не було важко. Учні були слухняні, хотіли вчитися і коли мали свої дитячі проблеми, то йшли до неї за порадою. А пополуднями вона сідала на кам'яній лавочці з Божим чоловіком під шумливо-говірливу липу і там вони говорили й читали.

Частенько заходив до неї Божий чоловік — то миску сливи приносив, то яблук, бо в нього невеликий сад був, а інколи прос-

то зелену гілочку клав на столі, приговорюючи: — Щоб маїла вашу хату, Анно, і радувала її . . .

А раз відчнилися двері і він мовчки став на порозі, обережно притримуючи біля грудей невеликий пакет. Розгорнув, а там смарагдова хустина у золотогарячі квіти — такі чарівні і розкішні, начебто їх щойно зірвано: — Нате, Анно, і не гнівайтесь, що з таким подарунком прийшов до вас. Але ця хустина — найкраща в мене, і я думав її повезти дівчині, що перша привітає мене в Україні. Цю дівчину я вимріяв собі таку, як Оксана в Шевченка . . . А ви ж такі чарівні й милі, хоча коси у вас немає, але нікому іншому як тільки вам вона належиться. — Побачив, що Анна не бере хустини, стойть мовчки край стола, і поспітив: — Щось не так я зробив? Анно, серце мое, та ж ви як дочка мені.

**

Ще тільки один день залишився до від'їзду Анниного сусіда. Він прийшов попросити її, щоб доглядала його городу. І виправдувався: — Багато клопоту тепер уже не будете мати, бо там уже в мене самі чорнобривці та хризантеми, а решта сама деревина й кущі. Хіба що приморозки прийшли б, тоді троянди треба обгорнути, щоб не змерзли. Я вам покажу, як це зробити. І ще одне: напевно приходитимуть листи від Вадима і Раї, прочитуйте їх і відписуйте їм.

Надійшов кінець листопада. Земля ствердла від холоду і стала неласкава. Із самого ранку злетіли з неба кілька сніжинок, прогулялись по садах і щезли.

Бранці Анні до школи приніс листоноша телеграму, щоб негайно їхала додому, бо захворів батько. Метнулась відвідати свого сусіду. Обійняла його на прощання і пішла.

Довелося перебути її коло батька кілька тижнів, аж поки він поволі видужав.

Коли в'їздила в містечко, була та сама пора дня — пополуднє, як і тоді, коли вперше сюди приїждала. Тільки що на кущах сріблився іній і гілки трептіли від холоду. В сусідовому городі хризантеми ще жили, але були вже дуже нещасні. Зчорнілий барвінок безпорадно горнувся до огорожі. „А як же Божий чоловік? Він напевно вже поїхав”, — майнуло думкою в неї.

Не входила до своєї хати, пошукала в торбинці ключика, що їй залишив Божий чоловік, щоб могла ввійти, коли їй буде потрібно, і відкрила двері. Перейшла сіни, відкрила другі двері і . . . спинилася. Там, коло вікна стояв він, не ворушився і наче б став менший, ледве тінь . . .

— Доброго пополудня вам, сусідо! Вибачте, що не постукала, думала, що ви вже далеко, в Україні...

Але він не повернувся, стояв, немов би було байдуже, що вона приїхала. І враз завважила вона його праву руку, що безсило звисала вздовж стану.

Тоді поволі обернувся він від неї, наче якийсь преважкий тягар волік за собою. В ліву руку взяв ціпок, що був припертий до вікна...

Кинула оком на мапу України, де він позначив свою майбутню мандрівку, а там вже нічого, сухі листочки, прапорці та хвоїнки в безладді лежали на столі...

Підійшов до неї. І вона побачила, що його праве око менше від лівого, і в ньому не видно й сліду життя. І обличчя з правого боку скривилося в жалісливу гримасу, коли він почав говорити, плутаючи слова:

— Бачите, Анно, параліч прийшов... Сьогодні я зі шпиталю... — Пожилив голову, немов на щось чекав.

Анна торкнулась його плеча, шукаючи слів, проте вони всі були бліді, ніби виполоскані з життя... Він злегка підвів руку:

— Не треба, Анно, нічого говорити. Такий я вже в Україну не поїду. Бо хто мене скоче, хто привітає.

Анна витерла хусточкою лаву, взяла його під руку, і вони обос сіли.

— Ви ще видужасте. Будемо чекати і вірити.

Чимраз дужче сутеніло. Спроквола, наче білій благословений сон, на землю, на дерева густим квітом злітали сніжинки.

Божий чоловік з трудом підвівся, підійшов до столу і сперся на нього рукою.

— Будемо вірити, Анно, ю чекати, Бог милостивий... І коли не я, тоді ви туди поїдете, а коли повернетесь, розказуватимете про мою країну, про мое село...

Анна ще трохи посиділа і вийшла, тихенько примикаючи за собою двері.

Бринів перлистою ясністю сніг, брався мороз. — Як там в Україні тепер? — зідхнула й повільною ходою пішла додому. А ще ж так недавно вона йшла цією стежкою босоніж...

Ірвінгтон, 12-го жовтня 1974 року

ДЖЕННІ, ВЕРНИСЯ !...

Дженні! — кликало чиєсь контральто, а у відповідь йому не вщухав, гомонів, зливався в унісон хор цикад...

Над землею у синяви безмежність заглибилося небо, у сонці русявили, по-дівочому обнявши гілками, тополі, прозтягались у вітер полум'яні канни і пречисто холодні лілеї. Неподалік клюмб нудьгував басейн, ніхто бож у ньому не купався, тільки літній чоловік, мабуть хтось із обслуги, розкладав лежаки і розкривав понад столиками яскраві парасолі.

Ніжноранкова пора босоніж бродила росяними стежками саду...

Наче яснокремовий пастель, на горбку пишалася вілла і в струменях сонця на веранді всміхались оксамитові братки і левкої, а біля повали, довкола лямп, химерними мереживами обвивались тропічні, дивовижні рослини.

Не кожного доля пестить, не кожному хоче догоditи, але, видимо, на довгий час за своїх улюблениців вибрала Джека Томпсона, його дружину Христину і їхню одиначку Дженні. Приїхавши з Англії, архітект Томпсон за власним пляном побудував біля Бостону віллу. Поміж своїми приятелями він був знаний з одного постійного дотепу, що в нього дві найкращі в світі красуні, одна за одну краща: дружина і дочка. Але що йому вдіяти, коли в нього часу для них не вистачає, бож вічно зайнятий великим підприємством, в роз'їздах — то по цілій Америці, то по Європі, а вдома — гість. І коли приїздив додому, а Христина і Дженні його радісно вітали, він жартував: „Ваша радість доказує тільки одне, що мені постійно треба швендятись по світі. Бо скажіть так самі: чи вітали б ви мене так, коли б завжди сидів я у дома?!”

**

Христина ще лежала в ліжку. Вчора допізна гостювали в неї знайомі і їй забагло ще трохи поліньюхувати. Та дарма — крізь щілину в портьєрах закралося сонце і, наче перехиливши келих із золотим вином, бризкало в обличчя Христини промінням. Вона відкрила свої чорні із темносинім відблиском очі і, дивлячись у вікно, навколо пальця, за звичкою, намотувала темномідяним перснем волосся. Тоді побачила біля себе сніданок, що кожного ранку чекав на неї біля ліжка на дерев'яній таці. Позіхнувши, налила в горнятко каву, а все інше відсунула набік. Вона думала про Дженні. „Що з нею? Не та вона, як колись, особливо останнім часом. Часто кудись сама женеться автом, нікого не зашкрушує, не включає навіть патефона. От вийде надвір, поблукас стежками, а щоб поговорити — ніколи, а коли її щонебудь запитає, стрепенеться, наче з глибочезної задуми, скаже кілька слів і замовкне”. З Дженні Христина ніколи не мала великих турбот, ні у віці її дозрівання, ні пізніше, коли її однолітки ходили по вулицях з довгим, немитим волоссям. Це в неї не прийнялося. Навряд чи коли і цікавилася якимось хлопцем, здебільша іх всіх трактувала по-товариськи, а коли й промайнув бувало в її очах залізний вогник, то не на довго. „Що ж за причина могла б тепер бути? — запитала себе Христина. — Мушу з нею поговорити”.

Христина встала з ліжка і, відкривши двері, вигукнула: — Дженні, Дженні!

Ніхто не відповів, чутно було тільки монотонне дзижчання цикад і голоси обслуги, яка поралася внизу. Тоді накинула поверх нічної сорочки барвистий халат і пішла шукати дочку. Але в цілому домі її ніде не було.

Христина повернулася до своєї кімнати і почала одягатися — повільно, спокійно — нікуди їй було поспішати. Тільки що з її думок не сходила Дженні. Тому вирішила поїхати до міста і перейтися по крамницях, може там її зустріне. Однаке, роздумала, надворі була нестерпна спека.

**

Дні у Христини проходили майже незмінно. Зчаста перед півднем вона виїздила до міста, заходила до каварні, стрічаючи там знайомих. Повернувшись, купалася в басейні, а потім, поклавшись на лежак, набиралася соняшної краси. А там вже обід, телефон, запросини на теніс чи підвечірок. Бувало цілими днями

читала книжки, а відтак пересиджуvalа коло телевізора, але й те ій надокучило. Ще взимку залюбки з'їздила по схилах горбів на лещатах, ходила на забави, грава в бриджа у себе вдома чи знайомих. А як зовсім не було що робити, чепурилася, переодягалася з одної сукні в другу, ходячи від дзеркала до дзеркала. Тоді їй ставало жаль, що в цій хвилині не може її побачити Джек. Зачіска в неї була така, що, глянувши на неї, Джек звичайно казав: „Чи справді можливо, щоб така красуня була моєю дружиною?” Спочатку Христині було тужно, а потім помалу почала звикати до такого життя. Він любив їх обидві, засипав подарунками і у вільний час завжди перебував з ними, але спокійного домашнього життя йому не вистачало: любив рух, нових людей, навіть подобалось йому полагоджувати справи не дуже присміні і скомпліковані.

„Незабаром Джек повинен повернутися з Англії, — роздумувала Христина. — Цим разом він буде там недовго, бо поїхав не в справах підприємства, але тільки відвідати матір, яка захворіла”.

„Піду покупатися в басейні” — вирішила, як раптом почула чиєсь бистрі кроки. Впізнавши, що це Керін — пожаліла, що кудинебудь не вибралася з дому. Керін не була злою жінкою, тільки залюбки позувала, намагаючись всім подобатись. Вона була самотня і частенько, хоча вже у немолодому віці, закохувалася і завжди нещасливо — і тоді треба було вислухати всі її розповіді, сповнені перебільшеної еротики.

І ось Керін уже стояла на порозі, водячи довкола очима і високо підіймаючи брови: — Доброго тобі ранку, Христино — дужм'яного і вроčистого, небесного і найщирішого! А надворі та-кі паоощі, вдихаеш їх і хочеться жити, хочеться кохати і дивитися в чиєсь сині очі... — і, не закінчивши речення, заспівала якусь сантиментальну пісню...

Керін зовсім не слухала Христини, і її слова плили буйним потоком і про нове кохання і про нові знахідки в психології і про її канарка... Різні враження пролітали по її обличчю — здивовання, смутку, радості і все швидко і раптово...

Коли Керін відійшла, Христина попросила у покоївки пігулки проти болю голови, а також звернула їй увагу, хай вона завжди її попереджає, коли вже здалеку побачить Керін...

Христина сіла у фотель і почала переглядати журнали. Враз почула сильний шум авта, виглянула у вікно і побачила, що це Дженні. Іхала вона занадто швидко, і ледве у великому розгоні зупинила авто, аж заскрготіли гамульці. Дженні навіть не

замкнула дверей в авті і залишила його по середині дороги.

Христина почула, як Дженні рвучко відкрила входові двері і як бігла вгору сходами. Христина по її кроках розпізнала, що з дочкою щось негаразд, і її охопило хвилювання.

Стукіт у двері, і перед нею стала Дженні. Медово-брунатне волосся прилягало до її голови, наче блискучий шолом. Тепер воно від швидкого бігу розсипалось з правого боку чола шовковою хмаркою. А очі, точнісінько Христині, не то в збентеженні, не то в здивованні дивилися на матір.

— Мамо, ти так дивишся на мене, немов перед тобою не я, а інша особа. І напевно я буду чимраз більше віддалятися від тебе, коли ти мені всього не виясниш. Ти, може, дещо завважила, мамо. Я вже давно збираюся поговорити з тобою, а сьогодні таки вирішила, що не треба зволікати. — На хвилину замовкла, тільки в її очах згущувалась темінь. — Мамо, я таки зразу тебе поспитаю. Знаю, що мій батько англієць, але... хто ти, мамо?

Христина похолола, шукаючи відповіді. Але що ж їй відповісти?

— Мамо, — в голосі Дженні прозвучала нетерпеливість, — я чекаю!

Христина, немов прокидаючись з лихого сну, сказала: — Звідкіля це дивне питання в тебе? Хіба не однаково, ти — англійка.

— Ні, зовсім не однаково, мамо. Хіба ти мені не казала, що ми завжди повинні говорити одна одній правду, навіть хоча б ця правда була неприємна. Тому, прошу, відповідь мені зараз... — і очі Дженні проникливо зупинилися на матері.

— Хай буде, Дженні. Я тобі ніколи не сказала неправди, я тільки промовчала про своє минуле і заховала всі знімки з моого дитинства і молодості. Я не бачила ніякої потреби відкривати перед тобою світ, для тебе чужий і властиво непотрібний. Не думай, що це було тому, що я цуралася свого минулого, зовсім ні; воно залишилося заховане в глибині моєї душі. Я боялася, що, коли розповім тобі про нього — це внесе в твое життя роздвоєння. Я вважала, що з тією хвилиною, коли я вийду за твого батька заміж, я повинна прийняти його національність, мову, його традиції і спосіб його життя. Це саме зобов'язує і тебе. Він нас зодягає, піклується нами, посилає тебе до найкращих шкіл, впровадив нас поміж високу суспільну верству.

— Я тебе зовсім не розумію! — з обуренням сказала Дженні. Це так, наче б ми були якісь предмети, без власних думок, ідей, уподобань і прагнень. Мені здається, що цього всього батько і не

вимагає. Але ти знаєш, як назріло в мене це питання? Недавно в університеті моя вчителька англійської літератури, що напередодні дивилась на телевізорі на „Вишневий сад” Чехова, поспітала мене, що я думаю про цього письменника. Завваживши моє здивовання, вона сказала: „Ти — типово слов'янсько-російський тип і тому в мене склалося враження, що і ти росіянка. Тим більше, що я чула, що ти не народилася в Англії”. Тоді всі мої товарищи почали підсміхатись з „чистокровної англосаксонки”, як я сама про себе заявила, будучи горда зі свого походження. І від цього часу, жартуючи, звуть мене „Наташою”... Відтоді у мене начебто щось украдено, — зник, кудись подівся мій духовий спокій... Бож я виростала зі свідомістю, що я англійка і я... хочу нею залишитися.

— Дженні, голубко, заспокойся, зараз тобі все виясню. Я — українка. Під час Другої світової війни я опинилася в Англії. Тому, що в мене вже було деяке знання англійської мови, мене прийняли до бібліотеки, де зустрів мене твій батько. І, не зважаючи на спротив його батьків, на загрозу позбавити спадщини, він зі мною одружився. Він завжди мені казав, що віднайшов в мені те, чого не мають англійські жінки. Однаке, його батьки, вважаючи, що твій батько — жертва хвилинного засліплення, не могли мене стерпіти, і через те часто траплялись поміж нами суперечки. Твоєму батькові було жаль мене, він боявся, що це може внести розлад у наше подружнє життя, і ми виїхали до Америки.

Благаючи, Христина попросила: — Дженні, прошу, забудь усі дрібниці! Все наше товариство складається з англійців і, коли вони довідаються про моє походження, можуть вийти неприємності. І так, на початках, коли ми сюди приїхали, приятелі твого батька звертали увагу на мій акцент, але він їм пояснив, що мої батьки швидко померли і я виростала у своїх своїків у Німеччині. Вони повірили, тим більше, що належать до другого й третього покоління народженого в Америці. От, і кінець моїй казці, кирпатий носику — зажартувала Христина, бажаючи розвіяти прикрій настрій дочки.

Залягла мовчанка. Дженні стала розглядати розкішні меблі у кімнаті, образи, і враз її погляд зупинився на гарних, плеканих руках матері, на руках, що пестили її, і на устах, закросніх болісною зморшкою. І в душі її назрівав жаль і до матері, і до себе. Навіщо їй було пізнати правду? „Забудь про все, Дженні”, — мовчки вона сказала до себе. Однаке якась сила підштовхнула

ї до іншого питання: — Мамо, а як по-українськи ти повинна б називати мене?

Сумно усміхнулася Христина: — У мене є єдина сестра, вона живе, але на Сибіру. І в її пам'ять я назвала тебе Дженні — Іванкою. В Україні і тут я нікого не маю. Був ще брат, але він пішов відбивати нашу країну від большевиків. А потім я дістала вістку, що їхню партизанську криївку в горах відкрили і там біля неї його розстріляли. Може тому я й не хочу бути з моїм народом, бо в нього вічне горе і страждання, і спокою ніколи немає — тільки боротьба. Хотіла від цього всього тебе зберегти.

Дженні почала вагатися, а може таки справді треба було... I вона змінила тему розмови: — Мамо, чого властиво ми в таку гарну днину сидимо в кімнаті? Ходімо на басейн.

І пішли, але у Дженні в душі щось шарпало, хотіло дістатися назовні...

**

Проминуло кілька днів, Дженні вже ні про що матір не запитувала. Сиділа з нею тільки за їжею, а скінчивши обід чи вечерю, хутко вставала від столу і поспішала кудись, немов їй вдома не вистачало повітря. У ній начебто пригасла вся гордість, яка виплекалася в її душі, коли вивчала історію Англії, коли вітала королеву... свого народу, коли читала поезії Теннісона, Байрона, чи Елліота. Все те немов би пропало, залишилась тільки тінь, що наволікалася фіолетовою смugoю болю.

Якось після лекції англійської літератури підійшов до неї її товариш Віні і з легкою усмішкою запитав: — Гей, Наташо, чи ти таки довідалася, що по прямій лінії походиш від королеви Єлизавети, чи твоя мати росіянка? Не можу зрозуміти, чому ти так гостро відсахнулася від запиту пані Грейсон. От, мій батько італієць і я гордий з цього. А ти доконче хочеш бути англійкою і поводишся тепер так, немов тобі хтось скіпетр забрав. Запам'ятай: без уваги на те, якої ти національності, для нас ти завжди та сама Дженні.

Дівчина відчула, що на її обличчя напливає рум'янець і зніяковіла ще дужче.

По вікнах ковзнулися краплини дощу, потермосив ними вітер і холоднувата сірість ввійшла в кімнату. Дженні позбирала свої книжки і, ніби кваплячись, на ходу відповіла: — Певно, що довідалася, а ти з невеличкої справи робиш Бог зна що... Одначе, моя мати не є ніяка росіянка, моя мати — українка!

— Ну, не сердься, це я сказав тільки так собі, для жарту

і Наташою вже ніколи тебе не буду називати. Ти певно не знаєш, але на нашому курсі вчиться ще одна українка, звуть її Марійка. Коли хочеш, я тебе з нею познайомлю. Про українців я знаю менше, як про росіян . . .

— Чому мені з Марійкою знайомитись? Мені тільки дивно, що ти мало знаєш про українців! — з досадою кинула Дженні і її самій стало дивно, що її так розсердила неувага до українців, хіба ж вона сама про них багато знає?.. І властиво, чому її було признаватися, якої національності її маті?

**

Приїхав Джек Томпсон. Він вмить розворушив своїми дотепами і сміхом Христину і Дженні, навіть обслуга жвавіше рухалася.

— Гей, дівчата, признавайтесь, тужили за мною? Зовсім погоджуюся з вами, що ніякої вам користі з такого бурлаки, як я. Але ви самі знаєте: побуду трохи з вами і знову мене манить у світ. І все ж ви для мене дві найдорожчі на світі особи. — І дивився на них своїми сіро-голубими очима, а з них променювала іскряна ніжність, розсвітлювала його обличчя. А тоді, уважніше приглянувшись до „дівчат”, Джек запитав: — Кривду хтось вам учинив?! Давайте в цій хвилині цього пройдисвіта, хай я його розітру на макове зерно! — і він роблено люто блиснув очима.

— А може я, дівчата, заблукав до чиєсь чужої хати?..

— Тату . . .

Дженні, не тепер! — І Христина з благанням поглянула на дочку.

— Христино, якщо Дженні хоче мені щось сказати, не стримуй її. — Він присунув до себе фотель і сказав: — Я вже сиджу і слухаю. — Сперся на спинку фотеля і провів долонею по своєму ясному, злегка припорошеному сивиною волоссі.

Христина хотіла була вийти, але Джек поруход руки затримав її: — Христино, ми ніколи не мали ніяких таємниць і, якщо треба було, всі справи вирішували разом. — А тоді звернувся до Дженні: — Тепер, мое дівчатко, скажи, яка в тебе турбота? Я певний, що це якась дрібниця. А може... закохалася? У твоєму віці це навіть потрібно і я вірю, що досі не один гульвіса закручував тобою свою голову.

— Ні, тату, це зовсім не те, — заперечливо хитнула головою Дженні і стала оповідати. Голос її тремтів і рвався.

Джек спокійно її вислухав, а потім глянув на Христину ласково і начебто сумно, немов прохаючи в неї вибачення.

— Твоя мати, — спокійно сказав він, звертаючись до Дженні — найкраща людина в світі і ти завжди про це пам'ятай! Вправді, я ніколи не вимагав від неї, щоб вона перед тобою або перед твоїми знайомими крилася із своїм походженням. Це була її вільна воля, але за це я її вдячний, бо це забрало від мене багато клопотів, зокрема, якщо йдеться про мої зв'язки в товаристві. І мої батьки, побачивши, що їхня внучка належить до їхньої роду, прихильно тепер до нас ставляться. Звичайно, я радий, що ти належиш до моого народу. Не забувай, що ми, англійці, стара нація, яка гордиться своєю багатою культурою.

Христина підійшла до нього і поклала йому руки на плечі. Всі замовкли. Дженні відчувала, що з нею дістється щось дивне. В ній наростиав... бунт. Певно, її батько чудова людина. Але мати, чому мати мовчить, чому вона з такою ж гордістю не скаже про свій народ, чому не признається, що принаймні в глибині своєї душі залишилася українкою і горда з цього? „Невже ж існує аж така сила любові до іншої людини, така велика вдячність, що ти забуваєш своїх рідних, землю, звідки ти походиш? Чи навіть найбільша любов дає тобі право заховувати від дитини правду, до якого народу вона належить”? — з гіркістю роздумувала Дженні. Вона гаряче любила свою матір, але тепер не могла її ніяк зрозуміти. Їй здавалося, що якась невидима сила забрала від неї матір.

Джек встав з фотеля, взяв Дженні за руку і жартівливо сказав: — Чи ти моя дочка, чи ні? Ясно, що ти розумна голівка і мусила над цим усім застановитися. Але тепер покинь. Хай, як то кажуть, коні думають, бо у них великі голови... І повів її до дзеркала: — Глянь, на кого ти більше похожа. На жаль, до мене — і волосся в тебе таке ж ясне, як було у моїх батьків, і навіть очі, хоч брунатні і більш скожі на материні, але викрій у них мій. Навіщо здалися тобі ті українці? Досі нам було добре без них і далі без них житимемо... Навіщо собі такими дрібницями голівку забивати? А от краще сядь біля мене і я тобі розповім про твого діда і бабусю, яких я відвідав в Англії. Хочеш? Закінчиш школу і виберемося туди. Вони тебе безмірно люблять і чекають на тебе. Або таке навіть, Дженні: якою мовою ти говориш, відколи народилася?

— Англійською, — тихо відповіла Дженні, не подумавши, що в цій хвилині ця мова вже перестає бути для неї рідною.

І знову за кілька тижнів Джек від'їхав, а з ним кудись підішлися останки безжурної радості. Поки ще він був вдома, зумів

так повести розмову й зайняти Дженні, що вже не приходили думки про її походження.

Від'їжджаючи, Джек ще сказав до Христини і Дженні: — Пам'ятайте, дівчата, щоб я більше не заставав вас таких, як переполохані змоклі кури. А ти, Дженні, не забувай, що із закінченням університетських студій я хочу бачити не тільки твій диплом, але й біля тебе якогось гарного хлопця. Окей?

**

Пролітав сніжок. В минулих роках Дженні ловила його в долоні і казала до Христини: „Мамо, глянь, які білі метелики злітають на мої руки. Дати тобі їх?” — Та не цього року. Вона струснула в передпокої сніг із свого хутряного коміра і її брунатні очі ще дужче потемніли. Сіла біля матері на веранді і взялася читати книжку. А потім таки не витримала удаваної байдужості і поспіталася: — Скажи, мамо, в тебе є якісь знайомі українці?

Була в мене товаришка Наталка в Бостоні. Спочатку ми переписувалися, але потім я перестала писати до неї. Про що ж писати, коли я з нею вже нічого спільногого не знаходила? Зрештою, чому нам про це говорити? Вона живе у старій, занедбаній кам'янниці, і я не думаю, що ти захотіла б туди піти. Тим більше, що вона у моєму віці, і що цікавого може тобі розповісти?

Нічого не сказала матері Дженні. Кожна думка про Україну і українців викликала у неї вже не тривогу, а нехіть. Бо від того часу, коли довідалася, що її мати не англійка, завжди в душі її третмів болючий неспокій і кудись поділася весняна без журність. Іноді у всьому винуватила свою матір. Але ці роздумування швидко від неї відходили, вона знала, що її мати тут ні при чому. Добре, довідалася про своє походження, ну й що з цього? Чому має щось змінитись, чому не має залишитися все по-старому? Та ж це виключно залежить від неї, власне від... неї.

Завіяло снігом. Тополі осяйними, стрункими силуетами височіли близько неба. На вікнах веранди мережались морозяні квіти. Пролітав вітер, розсипав сніг по кущах та деревах.

Дженні завжди в цій порі прогулювалась на лещатах — тепер вона нікуди не вибиралась, вийшовши бо між людьми, почувала себе чужою. Однієї днини, сидячи на канапі, тісно пригорнулася до матері і попросила: — Мамо, я доти не матиму спокою, доки не погодишся відвідати зі мною свою товаришку в Бостоні.

Як могла відпекувалась від цього Христина. Мовляв, їй те-

пер ніяково відвідати Наталку, якщо вона не відписала на кілька її листів. До цього ще й в останньому листі Наталка просила: „Я знаю, що в тебе немає для мене часу, в тебе інші друзі, але хоча б кілька слів напиши, бо не маю нікого”. І як ій тепер туди їхати? Однаке, встоятись проханням Дженні було важко.

**

Бостон, одне з найбільш оригінальних американських міст, у нього свій окремішній стиль — високі кам'яниці, побудовані в дусі європейської архітектури. Хідники чисті, вулиці вузькі і деякі з них спинаються високо вгору. Наталка мешкала не в середмісті, а в Кембріджі, італійській дільниці.

Із здивованням дивилися замурзані діти, як на їхню вулицю заїхала елегантна лімузина. Зупинилась біля кам'яниці ч. 656. На розі була таверна, в якій в день чи вночі постійно світилися світла, а зараз побіч була невеличка крамниця з меблями. На стінах з червонавої цегли примостиився сніг. Хтось прожилив вікно і звідтіля донеслися звуки модерної мелодії.

Шофер відкрив двері лімузини. Христина доручила їйому вернутися за кілька годин, подавши телефон своєї товаришки.

В кам'яниці не було доброї вентиляції, і можна було відгадати, що хто варить на обід. Вінди не було, і тому довелося мандрувати сходами аж на сьомий поверх.

— Ще не жалієш, що сюди приїхала?

— Мамо, ти думаєш, що я скрізь їжджу віндою? Зрештою, я хотіла сюди приїхати і можу тобі тільки подякувати, що ти погодилася.

Постукали в двері. Відчинила дуже висока літня жінка. Вона радше була чоловічої костистої будови і сиваве її волосся було тісно зчесане у вузол. Тільки її очі незвичайної краси — великі і сірі, обведені темними густими віямами, привітливо всміхались. Вона була зодягнена в попелясту шовкову сукню, на плечах у неї був шаль. У кімнаті було холоднаво.

Наталка, хвилину приглянувшись до гостей, сказала: — Навіть, якби тебе сьогодні не очікувала, зразу впізнала б. Видно, що живеш у розкоші і в щасті, бо ледве змінилася, тільки коси немає, а пішна вона в тебе була. І яка красуня твоя дочка, варто для неї піdnайти якогось доброго українського хлопця. В тебе, Христино, нове прізвище Томпсон, і мушу призначатися, що коли б я не знала, що ти колись була Христина Княгиницька з Буковини, нове прізвище тобі личить.

Оте „Христинко” ніжно торкнулося Христини, і вона усміхнулася. І її усмішка була така гарна, що Дженні на неї аж зашивилася, наче її ніколи не бачила.

А потім Наталка і Христина щось говорили отісю для Дженні чудернацькою мовою. І вона спостерегла на материних очах сльози...

Об їхні ноги потерся, замуркотів рудий кіт. — А от малошо не забула моого єдиного співмешканця представити. Це — кіт Мурко, знайшла я цього волоцюгу змерзлого і покинутого на вулиці і до себе прийняла, так що час від часу маю з ким поговорити. Але з мене... добра господиня — говорю й говорю, а ви на порозі чекаєте. — І Наталка, підійшовши ближче, обох їх пригорнула. Для Дженні мова господині дому летіла швидким і незрозумілим струмком. А втім, це була її ідея приїхати на відвідини. Тому старалася наволітки на себе приязну усмішку.

У невеликій кімнаті біля вікна звисали завіски, вишивані в буковинські темні взори. На стінах багацько образів і полички з книжками.

Наталка, побачивши, що Дженні із зацікавленням розглядає її образи і книжки, звернулася до неї англійською мовою: — Може тебе дивує, що в мене так багато картин і книжок, а кімнати тільки дві, і то скромненькі. Я вправді й далі працюю у фабриці окулярів, день-у-день виконуючи одну і цю ж саму працю. Гроші не вспіла багато відкладати, бо заробітки невеликі, але всі заощадження вкладаю у найбільші мені скарби — картини українських мистців і твори письменників. Якщо б я померла, навіть не маю кому цього всього залишити. Але покищо мене Бог милує здоров'ям. Та вже й не така самотня, як про це тобі писала. Це було на початках, тепер познаходила деяких буковинських земляків, познайомилася з іншими українцями...

Наталка хотіла була приготувати обід, але Христина відмовилася: — Ми в тебе не будемо довго гостювати, шкода часу заходиться. Але якщо подаси каву — будемо раді.

Поки Наталка поралася в кухні, Дженні півголосом сказала Христині: — Вибач, мамо, що я сюди тебе потягнула. Надворі проясніло і ти могла б вибратися на лещатах із своїми знайомими. Більше тебе не проситиму, це — останній раз. А втім, пані Наталка дуже симпатична.

— Дженні, тобі немає чого прохати вибачення. Може ти здивуєшся, бож, як сама знаєш, я нерадо сюди їхала. Одначе, мені тут присміно і я відчуваю, наче біля мене твориться щось нове...

Зрештою, скажи, чим цікавіша Керін з її позуванням і виливами еротичних почувань... Та ж мені голова болить від її балаканини.

Наталка накрила вишиваним обруском стіл, налила в чашки каву, поклала рогалики і сказала: — Пригадуєш, Христинко, такі рогалики завжди пекла моя маті і ти їх любила.

— Вибач, Дженні, — звернулася до неї Наталка — Ми розмовляємо мовою тобі незрозумілою, але в цій мові ми обидві виростали й інакшою мені було б важко говорити з давньою подругою. Тільки чому ти, Христино, своєї дочки мови української не навчила? — впали докірливі Наталчині слова.

Заболіло мовчанкою... Христині гордо зломились уста і вона сухо відповіла: — Дженні зовсім не потрібно знати українську мову. Вона... англійка. Це — бажання моє і моого чоловіка.

Розмова вже не в'язалася, повіяло холодом.

Зателефонував шофер, Христина відповіла, щоб приїхав за півгодини.

Дженні побачила на стіні фотографію військового старшини і спитала Наталку: — Це ваш чоловік?

— Ні, це мій брат Богдан. Довідалася, що він у Франції. Вдома ми мусіли жити дуже скромно, бо мій батько був українець і румуни видавали йому тільки половину належної платні. Маті доробляла шиттям. Прийшов час і мені було потрібно гроші на студії. Богдан тоді був при війську і завдяки його здібностям його хотіли підвищити в ранзі. Навіть моєму батькові були ладні „подарувати” його українське походження, кажучи, що будуть видавати повну платню під... невеличкою умовою, що мій брат змінить своє прізвище на румунське. Йому дали тиждень до надуми, однаке вдома він про це нічого не згадував. Якось ми всі після обіду ще сиділи за столом, відчуваючи, що Богдан про щось нам хоче сказати. І він почав розповідати, що румунська влада приобіцяла підвищити йому рангу — і цим самим я мала б змогу вступити до університету, якщо він змінить своє прізвище. У братових очах було стільки болю, коли він сказав слів: „Вибачте мені, але я відмовився змінити своє прізвище”... Замовк, і зір його зупинився на батькові.

Пригадую, як батько похилив голову на долоні, а потім випростався і, поглянувши на моого брата ясними-ясними очима, як бувають озера, коли їх торкається світанок, сказав: „Добре ти зробив, сину”.

— А одружена я ніколи не була: Мій наречений не вспів виємігрувати. Він був у Дивізії, якийсь час ми думали, що він

згинув під Бродами, але дістали вістку, що живе. Большевики заслали його на Колиму на десять років, звідтіля він повернувся до Галичини, але, працюючи в копальні, пошкодив собі очі і тепер з дня на день втрачає зір. Пише до мене листи, в яких кожне словечко позначене болем і тugoю. Він там, а я тут, і ледве чи колись ми побачимося. Але для нас не існує жадної віддалі. І чи це не дивне — одного разу під час бомбардування в Англії бомба упала на наш будинок, і пропали всі мої фотографії. Але поміж румовищами залишилась знімка Мирослава, моого нареченого, зовсім непошкоджена, і підпис: „Де ми не були б, ми завжди разом”. — Її голос задрживав, заломився, і вона замовкла.

Наталка запросила Дженні оглянути картини, пояснюючи, хто їх намалював. Прізвища авторів Дженні нічого не говорили, але деякі картини їй дуже подобалися, зокрема один дереворит. На ньому була дівчина, що начебто виростала з папороті, немов мітичний квіт.

Наталка зняла зі стіни дереворит і сказала: — Візьми собі його на спогад. Мені цей дереворит привезли недавно з України.

Підійшли ще до полички з книжками і Дженні завважила, що там були твори різних світових авторів.

— Книжки мені дають незвичайну насолоду, Дженні. Я тобі хочу дати українську книжку з поясненнями по-англійськи.

Дженні хотіла була сказати, що вона зовсім не зацікавлена у вивченні української мови, але потім таки взяла. А Наталка додала ще історію України, новелі Василя Стефаника, збірку поезій В. Симоненка „Гранітні обеліски” і „Більмо” Осадчого — твори перекладені на англійську мову. Дженні прийняла ці книжки ввічливо, але дещо холодно подякувавши. Хіба ж вона могла сказати, що українська мова для неї дивна і неприємна.

Подорожі Дженні пригадувала бідне устаткування Наталчного помешкання, і в її душі зроджувався жаль: „Таж наша прибиральниця має кращу кімнату”. А потім сама на себе розсердилася за свій „перебільшений сантименталізм”... Проте, як не намагалася думати про щось інше, за нею неслися Наталчині слова про її брата, про її нареченого — хвилювали, несли неспокій...

В авті Христина сказала: — Я так не хотіла їхати до Наталки, але мушу признатися, що давно такого милого пополуднія вже не мала...

Проте, коли вони приїхали додому, вона, немов вагаючись,

сказала Дженні: — Тобі, одначе, раджу забути про все, що говорила Наталка. Воно тобі непотрібне і... невигідне.

— Мамо, — стрепенулась Дженні, — твоя приятелька дуже мила і розумна людина, і я думаю, що тобі цікаво з нею зустрічатися, бо для тебе вона твоє минуле — дитинство, молодість. А для мене це не означає нічого... А тепер, вибач, хочу піти з Люїзою на тенісовий корт. Дякую тобі за все! — Крутнулася і хотіла була йти, але на самому порозі мало не збила її з ніг Керін — в її новій перуці, в її дивовижної і нерозгаданої барвінськравому костюмі. Вона вигукувала немов у екстазі: — Поздоровляю вас з чарівним, оксамитовим днем! З вітерцем, який шепоче про... кохання.

Дженні пригадала Наталку й подумала: „Як це моя мати може дружити з Керін. Хіба тут може бути якесь порівняння...”

**

Минали дні. Зима ще наростала снігами, але тепла долоня сонця вже поволі вигортала зі землі қущі і квіти. Дженні рідко-коли бувала вдома, все кудись ішла, щоб чимось зайнятися. У шафі, в кутку, лежав закинутий дереворит. Лежали й подаровані Наталкою книжки.

Аж одного дня прийшла прибиральниця і звернулася до Дженні: — Як добре, що я вас застала. Я хочу в шафі зробити порядок, але там лежать якісь пакети. Може б їх кудись забрати, щоб не лежали разом з одягом?

Дженні мовчки підійшла до шафи і вийняла з пакетів книжки і дереворит.

Прибиральниця, поглянувши на образ, вигукнула: — Яке гарне лице в цій дівчині!

— Правда, гарне, — потиху, немов у чомусь признаючись, сказала Дженні.

— Може б його повісити на стіні?

Дженні знайшла цвяшок і повісила образ зараз біля її улюбленої картини французького маляра Сезанна.

Прибиральниця вийшла, а Дженні стала вдивлятися у кожну рисочку дівочого обличчя, у кожний листок папороті, у стебла, що м'якими лініями обгортали тіло дівчини. Чудувалася і красі самого твору, і власному захопленню. А потім обурилася на себе: „Що ж такого незвичайного в цьому деревориті, щоб аж так йому приглядатися”. Але образу таки не здійняла...

Проминуло ще кілька днів і Дженні завважила, що вона, поки заснути, завжди мусить глянути на дереворит з дівчиною і на папороть, що обгортас її. А там стала читати книжки, що їх дістала від Наталки. Наперед історію України, а потім новелі Стефаника, одну за одною. Їй незвичайно сподобався Стефаник, його тонка психологія, любов до землі і українського селянина, просто містичне знання його душі і кольоритна передача всіх процесів з його життя. Вона порівнювала його до Стейнбека і до висловів його гіркого смутку, як він описував нужду мешканців півдня Америки. А все ж таки найбільше враження на неї зробили твори Симоненка і Осадчого. Її захоплював героїзм українських людей, її полонювала їхня мужність і спротив в обличчі неправди, зла і потоптання людських прав. „У них є неймовірна сила, вони знають, чого хочуть і вони вміють боротися” — думала Дженні. Але, як часто стрепенувшись, з пересердям відкладала ці книжки, немов щось заборонене і нечисте, як щось, що палило її полум'ям, але згодом знову поверталася до них.

Зайшла раз до її кімнати Христина і здивувалась: — Така прекрасна погода, весна ледь-ледь що на порозі, а ти тут книжки читаєш. Як бачу — це історія України...

На щоках Дженні розквітла заграва: — Читання цих книжок зовсім не означає, що вони для мене являють якусь особливу вартість, от просто екзотика... Але її вони поволі починають мені надокучати.

Однаке, прочитала всі ті книжки й почала читати їх знову від початку. А там призадумалася: „Чому мені властиво не навчитися української мови і читати ці твори в оригіналі? Ще одна мова не завадить...” Спочатку вчилася з того підручника, що дала їй Наталка, а потім пішла до матері: — Мамо, чому мені вчитися тільки з книжки, коли ти мені можеш допомогти? Наперед потроху ми будемо вивчати слова, а потім говорити. Я думаю, що це піде мені легко, тим більше, що я скінчила курси російської мови.

— Чому до тебе така думка прийшла? Це для мене заповажна справа, і так тільки для твоєї химери я не хотіла б...

Поза вікнами на темних жвилях пливла ніч, веслували зорі, і місяць на сріблистому човнику перевозив її на весняну прогуллянку. Крізь відхилене вікно доносилася запашність конвалій.

— Чи можу ще про щось просити тебе, мамо? Я хочу, щоб

ти запросила до нас свою товаришку Наталку. Я хочу знову її побачити, щоб перевірити свої почування. Добре, мамо?

Христина призадумалася, а потім, немов крила птаха, поміж бровами з'явилася у неї зморшка.

— Мамо, я не думаю, що батько не хотів би, щоб до тебе навідалася твоя товаришка.

**

І Наталка приїхала. Зодягнена в ту ж саму попелястого коліору шовкову сукню. Волосся, як минулого разу, зав'язане на шій тугим вузлом, а в руках — стрункі лілові косарики. Сказала, що і книжки має для Дженні...

Милуючись косариками, Дженні сказала: — Ці квіти — це мої улюблені, але вибачте, коли попрошу вас, пані Наталко, більше книжок мені не приносити, у нас їх безліч.

— Певно, що у вас досить книжок, але не таких...

Побачила розкішні меблі, кімнати, вистелені килимами, картини і стало їй прикро. Бо ніщо інше тільки саме ці достатки забрали Христину і Дженні від іхньої країни. Хоча як намагалася приглушити свої почування, відчувала, що вони обидві вже не можуть бути її близькі.

І раптово, Наталці здавалося, що Дженні звертається до неї по-українськи:

— Прошу забрати місця, пані Наталко. — Вправді, це був точний переклад з англійського і вимова нагадувала англійську, але це вже був... початок.

— Дженні, ти вивчаєш нашу мову, відколи?

— Я вчуся з вашої книжки і моя мама потрохи говорить зі мною по-українськи. Спочатку вона думала, що це моя примка, але коли переконалася... „А хіба я в цьому переконана?” — майнуло питання у Дженні.

Вона вже ввесь час під час відвідин Наталки говорила по-українськи, мішаючи обидві мови. Наталка забула, що ще хвилину перед тим думала, що їй тут немає чого бути і, сівши на канапі, розмовляла з Христиною і Дженні.

Христина принесла свої знімки ще з дитинства і з молодості. Пояснювала Дженні: — це твій дідо Віктор Княгницький, він був священиком. Поруч нього твоя бабуня Анна, вона у довгій сукні, обведеній фальбанками, і в широкому літньому капелюсі. І в руках в неї парасоля, це на те, щоб від сонця не загоріти. Обоє стоять біля фастона. Подивися, який в діда кумедний циліндер. Чи бачиш, який в нас був гарний дім з верандою, а

довкола нього в'ється дикий виноград і внизу настурції. А тут ми зі сестрою Іванкою на гойдалці, вона в темносиньому гранатовому мундурку. А тут всі учні з моєї кляси, і ти тут, Наталичко.

Христина немов ожила, а слова пливли, пливли не зупиняючись, наче розсвітлені полум'ям. А очі її розблісли, нагадуючи темні ягоди, скупані росою. І в цій хвилині у Дженні зринула думка, що завжди хотіла б бачити свою матір такою — до безмежжя радісною із сколихом молодості.

Аж враз стрепенулася Христина. Швидким рухом згорнула всі знімки, зблідла і очі в неї стали тверді і матові. — На сьогодні доволі! А ти, Дженні, як захочеш, можеш їх ще раз сама переглянути, без мене. — Шарпнула дзвоником і, коли прийшла покоївка, сухо їй кинула: — Прошу принести чай і тістечка!

Не допомогли прохання Дженні, вона зараз взяла фотографії і віднесла їх до своєї кімнати. Повернулася ще більше холодною і далекою.

**

Наталка недовго гостювала, потрохи старалася втягнути в розмову Дженні, але та на половині речення замовкла.

Підвела. Ніхто не запрошуував її залишитися. Вже біля дверей сказала:

— Пригадуєте, я оповідала вам про моого нареченого Мирослава. Я йому передала кілька разів ліки, і зір йому поволі вертається. Навіть почерк у нього поправився. — І розпромінена додала: — Тепер вже не скуповую образів, книжок, все відкладаю на ліки. Бо хіба є більше щастя, як допомагати тому, хто найближчий? ..

Хвилину всі мовчали, аж промовила Дженні: — Я маю трохи ощадностей — дозвольте ї мені допомогти.

Мить, і на обличчі Наталки не залишилось і сліду радости, вона випросталася і гостро сказала: — Вибач, Дженні, але я хочу Мирославові допомагати сама, мені на те вистачає грошей.

Вийшовши, Наталка була лиха на себе за свою надмірну гордість, за недобрі слова. Таж Дженні тільки з добрым словом звернулася до неї.

**

— Ну і як цим разом тобі сподобалася Наталка? — спитала Христина Дженні.

— Надзвичайно зарозуміла і нечемна, але добре, що в неї

ці риси проявилися, не маю жадних ілюзій. Можеш бути спокійна, мамо, бо я повертаюсь до свого дальшого життя.

— Не маєш чого жалувати, Дженні. Нам з нею не по дорозі. Може підемо пройтись? — І, обійнявши дочку, Христина з нею вийшла в сад.

**

Дженні, збунтувавшись, відкинула від себе думки про своє походження. Повернулася до свого товариства, запрошуvalа друзів додому або з ними кудись вибиралася. Вдома перебувала не часто, вимовляючись, що їй тепер потрібно довше просиджувати в бібліотеці. Тим часом вона просто боялася бути вдома. — Христина надто нагадувала їй недавній конфлікт. Ще читала книжки, але не українські. Однак, ще наїчалася потрохи української мови, бо завважила, що це, однак, радувало її матір.

Джек, побачивши, що Дженні не повертається до українських тем, був видимо вдоволений і раз ій сказав: — Я знов, що всі ці нісенітниці проминуть, бож ти моя дочка і думаєш як всі англійці раціонально. — А потім, усміхнувшись і попестивши її по волоссу, додав: — У моєму бюрі працює дуже гарна людина, молодий чоловік, він щойно приїхав з Англії. Хочеш, запросимо його на вечерю?

Але Дженні заперечливо хитнула головою: — Ще не сьогодні, тату. Зрештою, я кожного дня бачуся з молодими людьми.

**

Прощуміла весна. Дощі і сонце зодягали землю, наче молоду перед весіллям — і вона розцвітала і рясніла барвами і тризвожила духмяними пахощами...

Дженні закінчила університет. Вона стояла біля університетського будинку, а довкола неї зібралися з китицями квітів. Стояла розгублена, задумана, бо з її думки не сходило одне прізвище, що нагадувало українське.

І вона, раптово залишивши приятелів, підійшла до тієї дівчини з українським прізвищем і поспітала: — Ви українка?

— Так, я українка. Моя прабабуня приїхала з України, а мій дідусь ще й до сьогодні називає мене не Мері, а Марійка, і тут поміж товаришами — я Марійка. Лише моя маті називає мене Мері, але дідусь цього дуже не любить. Від свого дідуња і бабуні я навчилася української мови і завжди до них нею говорю. А свого дідуся я люблю найбільше. Та що це я так розговорилася...

Дженні якось зразу всією душою пристала до Марійки і навіть сказала їй щось ламаною українською мовою. І стали вони дружити.

А там Марійка прийшла до Дженні.

Звідкіля в тебе Стефаникові новелі? — А оце я бачу переклад Симоненка і Осадчого. Це незвичайні твори! У них страждання велики, поза межами людського болю, але ѹ нескоримість української людини...

— Маю не тільки ці книжки, — і замовила. І Марійка побачила, що краще її не розпитувати.

Одного разу Дженні сказала Марійці: — Ще ѿ досі не можу віднайти себе і зрозуміти, чому в мені раз-у-раз повертається бажання пізнати крайну, звідкіля походить моя маті.

— То чому тобі не піти за цим бажанням? — спитала Марійка. — Хіба щось у цьому є злого? Мій дідунько подарував мені повне видання творів Лесі Українки, я тобі позичу.

— Ні, рішучо відповіла Дженні, сердито стріпнувши пасминкою волосся, що набігло на її чоло. — Не читатиму, бо навіщо це мені придаться, ще дужче мулятиме душу. — І швидко перейшла на іншу тему.

Проте, коли відійшла Марійка, вона таки розгорнула книжку Осадчого і наново почала її читати, забувши, що до них на вечерю прийшли гості і вона має переодягнутись.

Вже й Христина заходила: — Дженні, та ж до нас гості прийшли, допитуються за тобою... Підійшла близче, побачила книжку — і по її обличчю промайнули не то смуток, не то радість.

До гостей не вийшла, зателефонувала до Марійки і слухала, як вона ѵї розповідала про Аллу Горську, Чорновола, Степанію Шабатуру, слухала як якусь надзвичайну пісню, що мимохіть кудись її проти волі забирає...

На другий день вранці зателефонувала Марійка. Її голос був радісний і схвилюваний, і Дженні здавалося, що вона бачить перед собою Марійчині зеленкаві, русалчині очі: — Сьогодні мене ввечері чекала несподіванка. Чи ти уявляєш собі, який мій дідунько добрий! Замість дарунку на мою градуацію, він обіцяв мені вислати в подорож по Україні. І я їду! Чи ти можеш собі уявити, яке в моого дідуня золоте серце! Та ж у нього грошей обмаль...

Посейбіч телефону залягла мовчанка. Дженні відчувала, що з від'їздом Марійки все посіріє і вона залишиться самотною.

— Гей, Дженні. Що сталося, чи ти там є?

— Я тут. Я думаю над тим, чи й мені з тобою не поїхати. Запитаю в батьків — коли дозволять — поїду.

Спочатку Джек противився, він сказав, що його батьки віддавна чекають на Дженні і будуть невдоволені, якщо він приде сам. А потім передумав і погодився.

Україна відкрилась для Дженні липневим сонцем, синявою Дніпра, Хрестатиком, Собором св. Софії, музеями, церквами і Каневом з могилою Тараса Шевченка, який схвилював її душу. Але вона ще боролася зі своїми почуваннями, не хотіла призвати, що Україна її притягає. На захоплення Марійки архітектурними пам'ятками Дженні відповідала холодом, запевняючи її, що вся Англія пишеться багатством мистецьких пам'яток, що тут немає аж чого так захоплюватися.

Спостерігала на вулицях людей. Їй було їх чомусь жаль. Щось однаковосірого позначалось в одязі прохожих, їхні очі були повиті втомою і неспокоєм, а то ѹ холодною неприступністю. Але при близьких зустрічах з ними Дженні вражала гостинність, прикрита стриманістю і обережністю.

Раз вони з Марійкою спинились біля крамниці, розглядаючись, куди їм пройти до свого готелю. Дженні завважила жінку з дівчинкою і поспітала, кудою їм пройти. Жінка пояснила, а дівчинка, засміявшись, сказала: — А чому ти так смішно говориш по-українськи?

Мати стала на дівчинку сварити, але Дженні її зупинила: — Це нічого, що вона так сказала, в мене справді трохи комедна мова, бо я з Америки.

Але дівчинка не здавалась: — До нас приїздили люди з Америки, навіть до нашої бабусі приїздila одна жінка, але вона говорила так, як ми. Ти українка?..

Мати, взявші дівчинку за руку, зразу її повела.

Дженні задумалася, чому вона справді так говорить. І вперше у неї з'явився жаль до матері, що не навчила її говорити по-українськи.

Поїхали до Львова, у Марійки там була родина, і вона майже не ходила нікуди по місті. Дженні пішла оглянути церкву св. Юра, а потім зайшла ще до кількох церков і так, блукаючи, опинилася на Львівському ринку.

День був холодний, вітряний. Нараз пішов дощ. Люди почали розбегатися. Залишилася тільки якась бабуся, розглядаючись довкола розгублено і кутаючись у споловілу волошкову хустину. Вона третіла, тримаючи кошичок з суніцями.

Дженні, не роздумуючи, купила у бабусі суніці, заплатила

і поспітала: — Та якже це ви на такому студеному дощі? Ви старенькі і в таку днину вам тільки вдома сидіти...

Бабуся заговорила: — Та що це ви... Мені жадної кривди не дістється. Я дуже щаслива, що можу сюди приходити. Я взагалі дуже... щаслива. Вправді, я сама, був в мене син, ще дуже молодий, але забрали його і він згинув під час війни. Советський уряд високо за це відзначає і я одержала за нього медаль. А що часом у мене немає грошей, то хіба це біда? Я завжди радісна, мені нічого більше не треба. — Почала усміхатися, але раптово з її очей потекли слізози. Вона стала виправдуватися: — Не дивіться, що я плачу, це, мабуть, старість...

Дженні попросила, щоб бабуся дала їй адресу, вона змогла б з Америки до неї написати, а може дещо й вислати.

Бабуся рішуче відмовилася: — Я ж кажу вам, що мені нічого непотрібно. Я вдоволена з усього. Спасибі вам. — Обтерла красечком хусточки слізози і, оглядаючись навколо, пішла. І на пожиленій спині понесла все своє горе і самотність.

Довго під дощем простояла Дженні. Вона не відчувала ні холоду, ні втоми, тільки перед своїми очима бачила бабусю — її усмішку і слізози. І раптово розридалася. А потім прийшов цілющий спокій, якого вона не відчувала вже довгий час.

Аж повертаючись з України, Дженні розповіла Марійці про свою зустріч з бабусею.

**

Вересневий вітерець залітав крізь вікна в кімнату, на крилах своїх гойдаючи соняшне проміння. Пахнули осінні квіти, називали туту чорнобривці. На веранді сиділи Джек, Христина і Дженні.

Задзвонив телефон. До нього підійшла Дженні і, почувши голос Марійки, зумисно голосно, але й урочисто сказала: — До тебе вже говорить Іванка, а не Дженні. Я хочу сьогодні зустрінутися з тобою і, якщо приймете мене до свого гурту, попробую працювати з вами для своєї другої Батьківщини. А потім, не так уж ділово, а з відтінком хвилювання і м'якості, вона докинула: „Марійко, я така рада, що йду до вас, така безмежно рада...

Христина, слухаючи, не здивувалася словам Дженні. Вона зразу, коли Дженні вернулася з України, завважила в ній зміну.

Джек сумно всміхнувся. Він очевидно нічого з тієї розмови не зрозумів, але почув, що Дженні розмовляла по-українськи. І побачив, що в їхньому домі не одне мусить змінитися.

Дженні завважила його сумну усмішку, підійшла до нього і сказала: — Тату, ти не дивуйся і не сумуй. По якомусь часі ти мене зрозумієш. Пригадуєш київську бабусю. Чи ти бачив колись жінку, що коли хоче ридати — мусить усміхатися. Тоді я зрозуміла... Англійському народові я непотрібна. Йому ніяка кривда не діється, він ситий і вільний...

Джек вислухав, похиливши голову, а потім сказав: — Колись моя батьківська гордість підказувала, що коли ти виростеш, то будеш належати виключно до моєї родини, а там вийдеш заміж за англійця і забудеться твій рід по матері. Сталося інакше, мабуть, у тебе моя вдача.

А потім підійшов до Дженні, обійняв її, немов цим хотів на завжди її придержати при собі, і лагідно, з особливою м'якістю сказав: — Дженні моя, подумай і вернися...

Але Дженні тільки заперечливо похитнула головою: — Тату, ти повинен мене зрозуміти. Я зовсім від тебе не відходжу, я й далі належу до тебе і твоєї родини, і до бабуні іздитиму, але по матері я належу до іншої країни, а тепер вона мене потребує. — I звернулася до Христини: — Я піду, мамо. — Пригорнула їх обох до себе і пішла.

Христина роздумувала і їй дивно і радісно було, що її дочка переросла її. А потім стиха, ніби трохи винувато, сказала до Джека: — Джеку, не хвилюйся, не треба, любий... Може у нас знову в нашому домі буде мир і спокій, бож Дженні зовсім не відійшла, вона ще далі з тобою.

Джек підвівся і обличчя у нього випогодилося і проясніло. — Христино, мені вже не сумно, я передумав, запитуючи себе, як поступив би на місці Дженні. I я переконаний, що вчинив би те ж саме, інакше, як і вона, ніколи не мав би спокою. Я гордий з неї. I буде так, як Дженні сказала — ти називатимеш її Іванкою, а я — Дженні. I зміни ніякої не буде. А проте, мушу признатися тобі: я не мав ніякого права притягати і тебе тільки до своєї країни. Тепер ти і Дженні будете йти своїми дорогами...

Заходило сонце... I зупинившись на порозі вілли Томпсонів, щедро розсипало ніжно-багряне золото. Гордо дивились тополі у височінь.

Джерзі Сіті, 11-го листопада, 1976.

ВЖЕ НЕ ТІ...

Ідучи з праці додому, Галина не бачила ні зустрічних, ні бруньок на деревах, ані сонця, що вже хилилось до землі. Метушилися її думки й непокоїли, як їй упоратися з домашніми орудками, як усе довести доладу. А потім і про те перестала думати, втомлена була.

Біля дому зводилися вгору яскраві тюльпани, тріпотіли у лагідному вітрі біляві нарцизи, але Галина їх не бачила. Вона тільки з досадою завважила, що у великого клена по недавній бурі обламались дві великі галузі. А це їй ще додаткова праця: доведеться когось покликати, щоб обрізав їх обкошлані краї.

По сходах мляво піднялася вгору і вступила у вітальню. А там на столику хтось розклад вишиваний рушник, різьблений альбом, подушечку в полтавські взори. Звідкіля все це взялось?

В кімнату ввійшла мати. Вона була схвилювана і біля її уст тепліла, закроювалась своєрідна рисочка. Це завжди бувало тоді, коли вона була зворушена чимось добрим і присмінним.

— Галинко, — сказала мати, — ти ніколи не подумала б, від кого ці дарунки. Чи ти знаєш, хто до нас приїхав, і то не з будь-якого краю? Марко був у нас! Він тільки на чотири тижні з України, а потім знову туди. Він дуже засумував, не заставши тебе вдома, а потім розіклав це все на столику і сказав: — „А це для сестрички, для Галини. Воно може їй і не потрібне, але це все, що ми мали. Скажіть їй ще, що рідні її не забули і просять, щоб вона їх не забувала”...

Галина поглянула на вишивки, і наче оновилася у неї душа, війнуло чимось свіжим і барвистим, як самі взори.

Ралтом задзвонив телефон. Галина глянула на матір: — Ще не вспіш переступити порогу, а вже комусь пильне діло. — І крутнула головою аж пасминки брунатного, блискучого волосся спали на чоло.

— А може це справді важлива справа, Галино, — сказала мати. — Та й ти ж сама інколи, ледве увійшовши в хату, до когось телефонуеш. Ти сьогодні наче перевтомлена, нарікаєш і вередуєш. А може мені взяти слухавку?

— Ні, я візьму.

В слухавку входить приемний голос: — Чи міг би я попросити Галину? Тут Марко.

Галина не може вимовити ні словечка. Як же це так: із такої далини приїхав, і тут його голос!

— Не треба нікого просити, це... я. — Йй стас прикро за таке сухе, ніби порожнє речення.

А звідтіля вже звучать сердечні, повні хвилюючої напруги слова: — Галино, я так хотів би тебе побачити, зараз... I тебе, і твоого чоловіка, і твоїх дітей. Цікаво мені, чи впізнаю тебе зразу.

— Марку, Марку, таж це скільки літ минуло... ще коли у мене були коси...

Але він не дає їй скінчити: — Скажи, бо я забув, який у тебе колір волосся. Мені здається, що воно було темнобрунатне, а очі сині, ні, радше голубі.

— Вони й тепер голубі, але вже не ті... щоб не розчарувався.

— А ще пригадую, що була ти прудка і худенька.

Галина сміється: — Прудка я ще й досі, звичайно, коли не втомлена. Але вже не худенька, бож не той уже вік...

— Що там вік, такі, як ти, багато не змінюються з часом. Зрештою, і в мене сивий волос, а вдача та сама, що і була, хоча зазнав багато болю і смутку.

На хвилинку западає мовчанка. Це Галина слухає Маркові слова, і в її думки роситься інший холодок...

— Чому ти нічого не кажеш, Галино? А колись ти сипала словами, як з рукава. Збирала нас біля себе — мене й моїх двох братчиків, як ми вже надто надокучали мамі, а твоїй тітці, і розповідала про різні чуда-дива. І ми в усе те вірили. І ти ніколи не плакала, коли хтось із нас боляче смикав тебе за косичку. Отак тільки слізинка і ти казала, пручаючись: „Нізащо в світі не заплачу, хоч і ріжте!” Звичайно, до цього не доходило, але ми на такі страшні слова випускали тебе. Ми любили тебе, а найбільше любив тебе наймолодший братік — Роман. Послала якось його мати назбирати квітів до вітальні, а він сказав: — „Навіщо вони нам здалися, то Галинка — квітка”. Ми дуже тоді сміялися, а мати його попестила по голові й сказала: — „Ти в мене,

Ромажо, не абиякий поет!" Ще й тепер, навесні, коли гуртом виходимо в лісок і дивимось на піdsnіжки, згадуємо тебе.

Галина оглядає свою кімнату, вибагливі речі, сад поза вікном, і з гіркістю відчуває, що отут їй рідна тільки мова, а усе інше не те... I знову вона, і Марко, і ті, що потойбіч океану — одно...

— Галинко, коли я тебе побачу? — нетерпеливиться голос.

— Тільки повернеться чоловік, і буду я вже в тебе і з тобою.

— I по-дитячому схлипuse. А потім питатиметься про адресу й ледь чутно каже: — Марку, а як я не така, якою ти мене запам'ятав, тоді не кажи вдома...

Ще кілька хвилин і приходить її чоловік. Нашвидку збиряються і йдуть. Галині здається, що хтось сильно обхопив її плечі — це минуле.

Надходить вечір, містечко чуже, вулиці темні, хіба тут і там з домів стеляться на бруку крила світел. Кружляють вулицями, питаютиметься, важко знайти жату, аж нарешті Галина каже чоловікові: — Бачиш, там біля дверей хтось стоїть? Я не помилилася, я певна, що Марко за нашим давнім звичаєм вийде зустрічати на порозі.

В темряві до авта підбігає людина, простягає руки, і Галина відчуває, як у неї сильно й щасливо б'ється серце, наче б торкнулося воно рідної землі.

— Задовго довелось чекати, — каже Марко. — Ходімо швидше в жату, хай побачу тебе і твого чоловіка. — I так вони йдуть, побравшись за руки, немов не пройшли роки, а отак повертаються вони з прогулінки, з ліска.

Увіходять в дім, Марко випускає Галини руку і дивиться пильно на неї, аж вона жмуриє очі, як від яскравого світла. — А я таки впізнав би тебе відразу, Галино, навіть на вулиці серед юрби. У тебе такі ж голубі очі, і нічого, що ти коси зрізала. Ти та сама Галина, хоч і не худорлява тепер, — усміхається він. — Тільки мені здається, що ти вища була.

— Мабуть, я з роками змаліла, — трохи сумовито Галина. I зразу ж по тому смеється: — А ти такий кирпоносий, як і був. Пригадуєш, як ми, жартуючи, питали тебе, чого кирпу гнеш?

Марко невеликий на зріст, але дебелої будови. Чорні, густі брови ростуть нерівними кущиками, надаючи його обличчю хвацькості і молодецької без журності.

Сдають за стіл. Господарі наливають вина, приносять закуску.

— А як же у вас вдома? — починає Галина. — Я знаю, тобі не вільно ні про що говорити, тільки про рідні.

— Батько, як знаєш, уже не живе. Все чогось сподівався, а як захворів, турбувався про нас, як ми залишимось самі, як даватимемо мати з нами раду. Болів дуже... А ми всі, як знаєш із наших листів, уже на своєму. В кожного з нас діти. Вони хочуть з нами інколи одверто поговорити про все, але то вже така неписана умова поміж нами — не говорити про все. І ми не заторкуємо в розмовах небезпечних речей. Може, коли виростуть. Хоч вони багато чого знають. Ще як бабуня жила, вона розповідала...

Марко виймає з кишеньки загорнені в газетний папір світлини. Окремо виймає світлину своєї матері і каже: — Мати дуже хворіють, а ми їй не можемо допомогти, бо ліків, які приписав лікар, годі дістали, та їй недуга вже задавнена. Пригадуєш, які у моєї матері чудові очі були — зелені, як смарагди, а тепер сірі стали, начебто по бурі висилилися...

Галина немов бачить перед собою тітку — високу зі сріблистим волоссям, здається щойно викупанім у місячному свіtlі, і її зелені русалчині очі, і усмішку повну журі. Так її в родині й прозвали — „Журлива”.

Галина розповідає Маркові про тутешнє життя, про різні неполадки, міжусобиці. А Марко перебиває: — І про це ми зачуваємо і жуrimось. Цим тільки slabнете, а нам треба допомоги і віри... У нас і на вулиці треба оберігатись, бо отак ніби ненароком над'їде авто і... кажуть ніхто не винен, необережність... Так легше, і вивозити не треба. Молодь говорить здебільша по-українськи, хіба московські заволоки стараються тягнути її на свій бік. Та навіщо мені про це тобі розповідати, Галино, напевно все ви знаєте, бо багато вже звідсіля приїздило до нас. — Замовкає і дивиться в вікно, ніби увижається йому там якесь грізне мариво...

Галина розуміє, що треба говорити про щось інше, про щось, що іх обгорне разом. — А як твоя дочка Ганнуся?

Зморшка усунулася з-поміж Маркових брів: — І'anniуся, вона в мою дружину Софійку вдалась — висока, може надто тендітна, спокійна, не така, як я.

Говорять, і від Марка знову віс сердечність і тепло. І з кожним його словом Галина бачить, як вони всі тут змінилися, ніби такі самі, але вже не ті: не такі безпосередні в розмові, не такі щирі, і усмішки не такі, як були. І вона боїться, щоб він не проглянув її всю наскрізь, щоб не розпізнав те, що їй боляче. І як

це так, що Марко, закований там у мовчанку, у вічний страх, не загубив себе?..

А він ще каже: — Я вже вспів походити скрізь, розглянув ваші будівлі й крамниці і надивуватись не міг, що в них таке багатство. Живете тут у добрі, повинні б бути безжурні. А мені вже казали, що у вас ніколи часу не вистачає і не сходитеся в гурті і не співаете. Чому? Чому не привчаєте дітей до української пісні вдома, як от ще твоя мати привчала, і ми співали разом? Ми працюємо, щоб перебути день, а вечорами зустрічаємося з ріднею, з приятелями, і коли літо чи весна — виходимо поза місто і там говоримо й співаємо ...

Галина хоче і не може розповісти Маркові, як то спочатку, коли приїхали на цю землю, прирікали всі вчити дітей і пісень співати і казок їм розказувати. Але летіли роки, кожний ухопився за працю, спинався по щаблях безконечної драбини все вище й вище, а приречене відкладав на завтра.

Уже зовсім пізно, треба розходитись.

Марко каже з притаєним жалем: — Добраніч, сестричко! — Дивиться на Галину, проводить рукою по її волоссю і додає, тепло усміхаючись. — Ти стурбована. Не треба, це нічого, це — час ...

Але Галина знає, що це юність охоплює з кожним днем людей, і багато-хто з них вже майже зовсім себе загубив.

ВІДДАЛИ СИНА

Я звикла стежити з вікна за кожним прохожим і розглядати найменшу рисочку його обличчя. Та сьогодні мені вже нема кого шукати. І начебто жаль і пустка.

В кімнаті нас двоє. Мій чоловік — Павло і я.

У вікна сонце: розгойдується і хоче почепити на нас бурштинове намисто.

Павло дивиться на свої руки і каже: — Які ж вони тепер, Олено, безсилі, а колись кріпко держали нас троє ...

— Так, Павле, давно це було ...

На мені раптом увесь згусток років, і від цього ще нижче опускаються плечі. Чи не дивно, від того часу, як востаннє був Максим разом з нами — я забула, як жити. А це були ... мої літа ...

На столі лист, на ньому марки і печатки. Як багато часу минуло, поки він дістався до нас. Знаємо його вже напам'ять, він кілька тижнів з нами, але ніхто його не прибирає звідсіля.

— Павле, я ніколи про це не говорила, але ...

— Але чи й тепер треба?

— Сьогодні вже так. Не відвертайся, ти мусиш бачити: по над річкою молоді верби, покалічені кулями ...

— Ще й роздерти буревісом ...

— Вони розчахнуті, і потріскана іхня кора холодніє у вітрі. А далі, помежи ними, міст, по самій середині розламаний надвое. Він начебто клякнув у воду, а ріка клекотить і хвилі піднімаються, як на розп'ятті руки ...

— І днина яка ж, Олено, сіра, байдужа. І там ми всі: великий натовп у глибокій долині біля води — мізерними цяточками на величезному полотнищі — тремтить, вичікує, а просторінь — аж дзвенить ... Нам нікуди звідсіля, хоч землю проривай. По-

тойбіч неспосіб — ріка не пускає. І в грудях кусочки льоду кришталинами беруться. Чекаємо.

— І тоді ти, Павле, береш мене і нашого Максима за руки, і ми міцно тримаємося разом. Він, ти і я.

— Йому, Олено, тоді щойно на одинадцятий пішло. Худенький такий, голівка білява, як на тонкій стебеліні, очі смутні й великі і не хочуть бачити людей, тільки нас, та сіріють, як ста вода по буревію, а нещодавно сині були. Налітає вітер, падають з мосту дошки і пливуть... Біля людей клунки, кругом нас — нічого. На обличчі юрби навіть розпачу немає, виструменів кудись, тільки страшенні втома.

На хвилину Павло замовкає і дивиться на руки. Тремтіння рознімає крила і зрушує ним усім...

А я знову — не можу мовчати: — І в одну мить з-поза горбка, з-помежі сосон, на танках і автаж — військові. Ідуть в долину, зближаються. На них сіросталеві уніформи. Зупиняються недалеко нас, дивляться на ріку і щось говорять. До них підходять наші люди, але не можуть зразу порозумітися, аж згодом. І тоді, Павле, відчуваю, як уперто дивишся ти на мене, а я не знаю, чого ти хочеш, і відвertaю голову.

А понад нами ані іскрини сонця...

До військових підходить чимраз більше людей. Військові пояснюють, що близько, зараз же за ними — партизани. І тоді виступає наперед один із них і розказує, що вони знають ще одну дорогу, не через ріку, але треба об'їхати трохи далі, автами вони повинні вспіти.

Юрба рушає, але військові її зупиняють, відганяють набік і кричать, що спершу пойдуть вони автами, вони ж, вояки, боронять свою батьківщину, а люди потім за ними. Зчиняється галас, лунають прокльони. Військові потиху радяться, і один з них заявляє, що вони можуть взяти кількох старших людей і декого із слабших.

В цій хвилині ніхто інший, як ти, розриває наші руки і йдеш. І долоні мої холодніють в осінні квіти. Говориш, тебе не слухають, може думають, що ти сам вибираєшся з ними поїхати. Нарешті один із них звертає увагу на тебе, і гостро летить слово: — Чого? — І воно — наказ до раба, а не питання.

Ти голосно і рішучо кажеш: — У мене син...

— Ви хіба не розумісте, у нас єдиний син, — ти обертаєшся і показуєш на мене.

— Що тут особливого, хіба тільки у вас діти?

І нескоримим, упертим благанням ті ж самі слова: — Я ж кажу, він у нас єдиний і малий ще, візьміть...

Максим оглядає військового і, побачивши на його шапці людський череп, кривиться, обертається до мене і третить. Ти його пригортася до себе, і він заспокоюється. А я тільки шепочу: — Швидше!

Поза нами люди, густий, нетерпеливий натовп, один біля одного кам'яними, щільними верствами, очі їхні загострюються у ненависть.

Ріка біжить, час обривається осіннім листом, і я тоді вже голосно гукаю: — Павле, швидше!

Просипається дощ, верби вмиваються краплинами, але в'януть. Де сонце?

А ти ще говориш: — Візьміть, він маленький, не займе багато місця, а потім зараз же залишите, у першій зустрічній хаті, хай чекає. Ми за вами прийдемо.

Бачу, як таки беруть нашого сина і садовлять на авто. А ти якийсь такий чудний, гейби ані крихіточки жалю, немов поклав нерідного, хай іде...

Це хвилина і військові сіросталевими в'юнами плигають у машини. Ще крики й колотнеча з деякими, що силою хочуть вмоститися біля них, гук моторів, і вони вирушають. А з ними напів Максим.

За ними ми. Я ладна бігти, але на повороті дороги авта зникають, і враз ніби урвалася пісня — ми самі.

Далеко не заходимо, надлітають літаки, сипляться кулеметні постріли, хтось падає на землю; зойк, обривається чиєсь життя коралиною з намиста... Біжимо в ліс, і в мене думка: „А що ті на автах, чи вспілі?...“ Ще кілька пострілів, і все замовкає. І тиша така в лісі, що здається — усе сон, що оце ми вийшли по ягоди. Поволі виходимо, я закриваю обличчя, щоб не дивитись на отих, що не дійшли і зосталися...

Довго нам довелось йти до містечка. Але в ньому не було, здається, ані одної людини. Усі втекли. Біжимо, шукаємо, стукаємо в кожну хату — нікого. Та ось на вулиці біля сходів старенький дідусь, говорить, що всім наказали вибиратися, а на нього тільки махнули рукою. А він і не хотів, чого рідної землі збуватися, йому і так уже недовго... Хлопчину малого бачив, стояв біля хати і рушитися не хотів, чекав. Та не могли залишити його самого і насилу повезли.

Не пригадую, Павле, що потім зі мною було, тільки темінь одна. А як пізніше підвела я голову, ти на мене якось дивно

глянув, і очі твої були як мертві. І сказав: — У тебе, Олено, коса уся вже сива і голова твоя... — І замовк. А в мене тоді голова так розпухла, що дідусь і ти боялися, що мене якась пошесть торкнулася. Поклали ви мене і я кілька днів не вставала, аж потім, як трохи набрала сил, підвелялася та й кажу: — Ходімо, Павле, швидше, десь Максим на нас чекас. — Але наші руки вже не держалися разом, ніби нечисті стали.

*I пішли ми у далеку і довгу мандрівку за сином нашим:
осінніми садами, де груші й яблука котились під ноги,
а людей не було;
по гострих, кам'яних стежках, по них босоніж наші серця;
кланялись гостроверхим містам і зруйнованим, сплюндрованим
селам, в хатинах іхніх шукали захисту для себе, може
й для сина;
напувались холодною водою з колодязів, на полях між
стернею шукали зерна;
пролітали літаки, а я рукою благословила їх, бо й там
гайсь сини.*

І так місяць за місяцем сплила війна, і ми вибралис аж поза океан: а чайже там він... Пересипались літа, а помежи ними жадної вістки і жадного нам життя.

Аж: тепер лист. Не від нього, не від Максима, а від родичів далеких наших, що він у Воркутську, писати не може, але й ми ні... І скажи мені, Павле, як же це так? Живе він, але немов би вже не наш, і не тільки бачити його, але й словечком з ним перекинутись не можна. У нас радість безмежна, бо він у живих, але й розпач, бо поїхати нібито можна, але бачитись — ні. Це так, ніби ми на все життя уже німими стали: слово у гортані, але вийти йому звідтіля годі.

— І знову бачу долину, міст розламаний надвос, клекотить ріка і хвилі підносяться, як на розп'ятті руки. А верби, хоч у краплинах води — в'януть.

Вайлвуд Крест, серпень 1969 р.

А ГОЛУБІНЬ ЗА НИМИ...

Спершу небо було синє-синє, а тоді зайніялося срібними дзвониками і на землю послався журавлиній гомін. Дзвеніло небо, прокидалась земля. Останньою натугою бриніли зорі і раптом, немов би з чисісъ долоні, виховзнувся меч — усе замовкло. Лише тugo вдаряли в трави краплини роси і тримтіли блідим спріблом.

Квіти спали, а зорі вже танули, йшли до Бога.

Вітер вийшов по сонце. Воно хвилину ще вагалося, а тоді обережно поглянуло на землю, і труснуло золотом. І все проясніло: величалися кущі й дерева, травинки вузенькими долонями зганяли з очей сон.

Яків твердо вперся руками у тин, гейби орав плугом, краплі поту лоскотали брови. Він шепотів і комусь докоряв: — А таки знову застукали, а я перехитрив, мовляв, не чую. Хай стукають, та у не мое вікно. Трос вже пішло, а Андрій не піде, не дам... — Руки ще дужче прилягли до тину, брови знялися буревісом.

З хати брунатним горіхом викотилася Софійка і пригорнулася до батька. — А хто хліба нам спече? Мати ж хвора...

Замислився Яків. Спитав: — А як вона там?

Софійка: — Сплять, — і докинула: — Та й квіти ще сплять, холоду вранішнього бояться. — І темним пригаром її руки на батькових.

— Ходім у хату.

По міцному сні у неба рожевіли щоки і бджоли вже починали працю.

Мати вже не спала.

Андрій порався біля печі, рядочком ставив плетені з лози кошелики і розливав у них темний заміс хліба. А зверху клав листочки.

На іконах усміхалися Пречиста і Син ІІ...

До Андрія підійшла Софійка. Уся її душа обвивалась біля братових кучерів, барвінкових його очей і дужих плечей. Тільки очі її темніли, як небо на сльоту. Вона хотіла щось сказати, ковтала слова, ворушила устами і... раптом глянула на Якова.

І в ту ж мить Яків відчув, ще хвилина, і в нього єдине, що залишиться, будуть хіба слова: — I в мене колись син був... — Яків заперечно хитнув Софійці головою і твердо кинув: — Hi! Заліди!

Софійка похилилася над столом і мовчала, як над ставком юна верба...

Не стало у неї обличчя, ані очей; струменіли слози, прозорою наволочкою затягнулись по щоках. Софійка встала, а потім похитнулась так якось убік, наче хтось її придергував, а тоді забувся і випустив із рук. І дивилася, дивилася, хоча очей в неї гейби вже й не було... Аж згодом затремтіла, ніби прокинулась і пішла. Відчинила двері, пристанула в сінях поза порогом, здавалось слова ще хотіла задержати біля себе... Й у струмки сліз, якби знекочу, приблукалося: — А до нас, Андрію, приходили, по тебе стукали... — А потім вернулася, вхопила кошелик, той, де найменша хлібина, і нерівним голосом промовила: — Мені вже не печі! — I побігла.

І Андрія наче вже не було...

А мати дивувалася і похитувала головою: — Як це так? Таж Софійці Андрій любіший за батька, за всіх...

Нікого вже не бралася праця. Тільки Андрій ще повиймав хлібини із жару, хай прохолонуть, а там... мовчали. Софійка повернулася аж перед вечором.

Небо було усе, як у грани. І жита переспівали. Ніхто не виходив, щоб зібрати їх...

Ще трохи перейшлося сонце понад полями, та й здивовано зупинилось. Нараз його оточили тісним гуртом хмари, накинулись, здавили у темряву. Сонце ще хотіло було прорватись і стрибнуло з усієї сили, а потім тихо поклалося пастелем на краєчок хмари, змерехкотіло і погасло.

Тиша і темінь спряглися водно. Вітер зірвав з дерева кілька листків і поніс у зловісну височінню. Ясним крилом майнула бліскавка і пролунав грім. А за ним густо залопотів дощ і загуркотіли княжі, владні громи з Бескида на Бескид... Легіли бліскавки і запалювали на водах летючі свічі...

І так усю ніч: буревійна, хижка темінь, бліскавиці і безупинні громи. Село затихло і люди принишкливі.

На самому світанку у вікні ще раз сяйнула блискавка і вдалив грім так близько, немов серце розчахнути хотів. В саду затремтіла липа, охнула і впала... Потім уже було тихо, і Андрій заснув.

Трави припали до землі й відпочивали...

А ранок прийшов у потоках сонця. Софійка німо й покірно горнулася до Андрія, і в очах її волошкою голубіла любов.

Андрій гладив її по волоссю і казав: — Хоча б ти щаслива була.

Потім зібрав речі і заходився запрягати коні. Вони повернули голови до Андрія і чекали, ворушачи вужами.

Андрій навіть не попрощається, глянув, замкнув у собі всіх, і тільки мовив: — Коли запитають, скажіть, що виїхав на друге село. Коні залиши біля Миколиної хати. Ганні перекажіть...

І тоді — гейби з грядки відірвався мак — Ганна.

У матері знялася надія: — Ачей тепер Андрій не піде...

Ганна поволі підходила, колихаючись легенько поміж травами, над чолом лисніли чорні коси, високо підіймалися груди і долоні були простягнені до Андрія. І усміх йому — яблуневим первістком.

А Яків: — Чей не піде...

Торкнулася Ганна Андрієвої руки — галузкою рідної смереки, струменем річки, запахом блакитного неба... — Ти вже не вернешся, Андрію.

— Може ні... — І його уста пересмикнулися болем. Рука зупинилася на Ганниних косах, а в очах ніжність, як на лозах весною перший тремкій пух. А потім, як блиск і удар серпа, черкнув їй назустріч. Підніс батіг, смикнув віжки, і коні потягнули воза.

При дорозі засинів біль...

Батько ще побіг, але наздогнати воза вже не міг. І руки його безсило опустились додолу. Материне обличчя — немов беззвукче ридання.

Тільки Софійка услід за ним: — Їдь швидше уже! — І обійняла Ганну.

Андрієві кучері у сонці ще горіли, рвались на вітрі, а тоді пропали за закрутом дороги.

Ганна кивнула до всіх головою і розтанула на стежці...

Кудись полями попростував Яків, кликав Софійку, та вона не пішла за ним, бо у дверях — мати. Поверх голови чорна хустина, руки міцно сплетені на грудях, а під очима темні тіні...

Софійка провела по чорній хустині рукою: — Мамо, він таки ще може вернуться...

На дереві стрепенувся птах, розправив крила і знявся в простори.

**

Біля Миколиної хати Андрій залишив коні. Там йому сказали: — Перейдеш леваду, річку, а тоді поміж високими шуварями у ліс. Там знайдеш наших.

З ним пішов якийсь лікар, звали його Вадимом.

Уже дозвівав полудень і сонце сліпим соняшником пливло понад лісом. Ішли мовчки, боялись прохопитися словом.

І враз почули вони короткий, вриваний шерех. Прилягли і слухали... Серця вгортали в землю, щоб бува хто не почув, як вони б'ються. І знов шерех легенький, як повів вітру. Загойдалися трави і заніміли. І зновтиша. Тільки високо-високо затримався птах, висилаючи на землю свою пісню. Андрій і Вадим підвелися і пішли.

Назустріч їм старезний млин. На лотоках зілля усякого почеплялось. Вздовж берега річки кружляли, плескалися нечутно прозорі русалки і ховалися хибкими тінами у комиші.

Андрій нахилився над річкою, щоб зачерпнути в долоню води і просвіжити уста. І у дзеркалі води побачив чийсь чужі обличчя.

Не встиг випростатись, а вже його скопили. Ще подумав, що це хтось із своїх жартує, хоче злякати. Але вже міцно в'язали йому руки. — Стой, а то застрелим! — І однострої свої, а от мова не рідна.

У Вадима безпорадно впала в траву пістоля. Їх оточило шестеро чужих людей. І їхні очі розривали, розшарпували душу.

І нараз рвонувся Вадим, скочив на одного з чужаків, повалив на землю і, крикнувши Андрієві: — Втікай! — кинувся поміж дерева. Але хтось ще притаївся в лісі і ніби чекав на нього, бо в цій же самій хвилині здригнулось повітря від пострілів. З гущавини винесли Вадимові чоботи...

Андрієві здавалось, що все те сон, і хтось зараз розбудить його. А в голові тріпотіла думка: „Ось отут зразу й мене уб'ють, і ніхто ніколи не довідається, як і де я згинув”.

А там і думка згасла...

Наказали йти. Перед Андрієм пішло троє із наїженими крісами, а поза ним — четверо. Увійшли в хащі, де лежав Вадим.

Як порожня горіхова лушпина, тільки руки, здавалось, ще жили — держали з усієї сили землю.

І знов в Андрія думка: — „Он там береза живе, а все ж і вона колись помре”.

Андрієві насунули на голову високу шапку з червоною зіркою і він зрозумів хитрість ворогів: перший постріл з лісу попаде йому від його власних друзів...

Прийшли до того самого місця, де з Ганною ходив він збирати свіжі й холодні суниці. У неї завжди був повний кошик, а він винувато дивився на свій порожній і просився: — Не гнівайся, усі з'їв. Такі запашні... — А Ганна супилася, а потім усміхалась і казала: — „Їж, вони добрі”...

І тепер оцей самий ліс, тільки гілки не оксамитові вже, а колючі й чужі. І Ганни немає...

По дорозі один з чужаків сказав: Чого возитись з ним, застрелimo зразу. — Але інші спротивилися: — Так не можна. Він ще дещо в штабі розкаже. Та й постріли відгомоном по лісі підуть...

Вжахнувся Андрій: — „А що, як не видерхть він і на допиті виговориться, викаже інших?...”

Вітру не було. Його обмивали глухі, здавлені кроки. Серце затихло, забігло в якийсь далекий куток... Тільки ледве чутно журливо стукотіло, ніби уже не його.

А ліс напрочуд яснів. Здавався високим, величним храмом, і там десь в кінці світляного шляху — Бог.

Поволі йшов Андрій далі, в нього загострились очі і стежили за стороною. Рішився вже втікати, коли щось його зупинило. В цій же самій хвилині перший з походу чоловік повернувся і глянув на нього пронизливими, густозеленими очима. Немов на долоню впали два холодні нефрити...

У Андрія за спину зомлівали руки, він пробував непомітно розтягнути шнур. Даремно.

Нараз усі спинились, радячись, кудою йти далі. Шапка Андрієві зсунулася на очі і він попросив її підсунути. Хтось підступив іззаду, підсунув. Андрій подивився вбік і побачив глибокий яр, зарослий хащами й закиданий старим деревом. Мить, і він зіп'яв усі свої сили й кинувся у провалля. Повз нього засвистіли кулі з автоматів, почулися крики і лайка. Він спотикався на каменях, перестрибував через кущі і летів на долонях самого Господа... А тоді впав на дно яру і вже більше нічого не бачив і не чув.

Опритомнів. Біля нього шуміла річка. По всьому тілі відчував пекучий біль.

Не пам'ятив, як довго лежав, коли почув чиєсь притаєні, обережні кроки. Підходили чимраз ближче, здавалося, ось зараз наступлять на нього. Рвонувся, хотів кинутись у воду, але не зміг воружнутися. Якийсь чоловік розхилив переплетене галуззя куща і Андрій пізнав того самого, що посылав його у ліс. А з ним стояли його товариши.

**

Андрія із розтрощеною ногою і зламаною рукою поволі й обережно несли немов хвору дитину. І принесли в землянку, де пролежав він три тижні.

І, коли він трохи одужав, привели Софійку.

Біля Андрієвих уст ясніла близна. Софійка заплакала і ледь торкнулася її рукою. А тоді стала швидко розповідати, що батько і мати його здоровили, що один з братів живе і навідувався недавно до хати, що... — рвалися й мішалися Софійчині слова.

Андрій запитав: — Це вже все, Софійко? А Ганна?

Сестра стривожено глянула на нього, взяла за руку, хвилину помовчала і твердо сказала: — Ганни вже немас.

Андрій не розпитував...

Десь понад землянкою веславав вітер. По деревах осінь розкидала смолоскипи. Сосни зорили в небо і неспокійно чекали...

І Софійка мусіла розповісти, бо Андрій чекав:

— На самій зорі прийшли по Ганну. Вхопили за руки, били, кричали, розпитували за всіх, а зокрема за тебе. А вона відповіла: — „Якщо б знала, де мій Андрій, я вже була б біля нього”. — Вивели її й звеліли показувати стежки до наших. Але вона зупинилася, показала на волосся і сказала: — Так не годиться йти. Дозвольте, хай сплету косу. Я ж дівчина. — Вони переглянулися, а найстарший з-поміж них вилаявся і сказав: — „Хай сплітає”...

Ганна сплела косу, але не зіп'яла її вгору, а опустила на грудях, як то буває назустріч судженому. За нею стояла її мати...

Андрій вийшов із землянки і дивився у сліпуче сонце, щоб побачити на ньому Ганну...

Коли Андрій уже міг ходити без палиці, йому сказали: — Тепер з тебе не вояк. Бери Софійку і пробирайся на Захід.

Ішли і не оглядалися. Кожна п'ядь рідної землі ранила ноги.

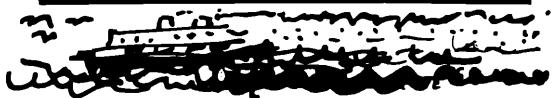
Ще раз, поки перейти останню межу, Андрій і Софійка пристанули й оглянулись. Високо понад ними докірливо заверталося у хмари небо.

Софійка прошепотіла: — А мати? — І закрила хусточкою очі. А потім поволі вклонилася землі, глибоко й низько. Розпрощалася та й пішла за Андрієм.

А голубінь за ними.

Ірвінгтон, лютій 1966 р.

ЗАГИБЕЛЬ ПТАХІВ

Щойно пролетіла бур'я, сітями дощу наловивши трав і квітів і безсердечно вбивши кілька дерев. Налякала блискавицями і враз затихла. Тільки легкий вітерець ще витрущував з дерев краплини переоспілого дощу.

Циноброю мерехтить осінь, вгортається від холоду під сонце. І виливається день запахущий, терпкавий, а в ньому — ягоди калини.

Смуглястими взорами зорять з-поміж трав чорнобривці і над ними стоять, немов стavnі трипільські глеки, тополі.

Борисові думки, як соняшники за сонцем, повертаються в мінуле, що ані трохи не стало чужим. „Тільки чому поруч років стільки жури?” — чи то дивується, чи то запитує Борис. І як же це так, що зовсім про яблуню забув, а кожного року їй годі було розцвісти без нього, без його уважливості. Зводить очі на хмари і згадує, як ще вдома малим розпитував: — „А Бог у небі?” — З натугою дивився й дивився, але нічого не міг вгледіти. Аж якось його батько засівав жито, і Борис: — „У тебе дужі руки, розгорни хмари, може побачимо Бога...” А батько поглянув на нього і прояснів: — „Не тривожся, сину, колись побачимо Його всі...” Батькові слова були такі впевнені, що Борис більше не допитувався, вірив, як не сумнівався і в силі батькових рук.

Це діялось ще тоді, коли вони всі були разом. Тепер їх тільки троє — Оксана, він і Леонід. А брата свого Леоніда зустрів недавно.

**

При дорозі, на кожному дереві — голуба стрічка. Тут промощуватимуть шлях, і всі ці старезні сосни, дуби і навіть малі

кущики хмелью приречені на загладу. А з ними підуть і квіти. І враз у Бориса думка: — „А що як усі вони свідомі своєї смерті? А що як і в них душа... Як це дивно, що в добу вершин людського розуму ми ще й досі майже нічого не знаємо...”

Борис завертає стежкою під свою хату. Тиша така, начебто нікого вдома немає. Пристас і слухає. Куди ж це могла Оксана піти? Звичайно вона вже кружляє, чи то по кухні, чи по кімнатах і — співає. Ще як вдома були, не раз питав батька, чому її Піснею не назвали? Завжди життєрадісна його сестра і скільки змогла всіх оберігає від смутку. Інколи й назустріч йому вибіжить. Може де заховалась, щоб подроочитися з ним? Тиша, ані шелесту. Тільки їхня прирученна білка кинула з дерева на нього горіхом.

— Білко, де Оксана? — Та вона лише дивиться на нього і скрізь з-пода гілки.

Знову надслухує Борис, а тоді кличе. Ніякої відповіді. Тільки вітер чеше сосну, гріється у сонці. А Оксана й не згадувала, що кудись вибирається, казала, що в неї багато роботи вдома.

Входить Борис у сіни вже неспокійний. А звідтіля іде з кімнати до кімнати. Але чому йому хвилюватися? Пішла кудись, та й усе.

Заходить до своєї кімнати. Вікно відхилене, на підлозі кілька листків вітер приніс і — пахощі гіяцінтів. Він певний, що тут мусіла бути Віра і що це її рука відхирила вікно. Біля бюрка відсунене крісло, на полицці переставлені книжки і на підлозі пара фіялкової барви рукавичок. Борис переходить усіма кімнатами і — що за дивина? Він чує дрібні жіночі кроки, що, наче уві сні, манять його за собою, а наздогнати їх не може. Ось він уже на веранді, але й тут нікого.

Борис сідає на лавці і рукою проводить по очах. І раптом у гірській тиші чує різкий крик мев, гудок корабля... До нього припливав запах морської вологости і він чимраз виразніше бачить, як величезна хвиля підіймається вгору, закосичується білим гребенем і летить стрімголов униз. А за тою хвилею друга, третя вириють смарагдово-сірими бурунами. Шум, скигління мев, скрипіт щогол корабля, нап'яті линви протинають небо... І по чердачу корабля чітко вдаряють жіночі закаблуки і манять за собою. Борис вбирає запах гіяцінтів і пригадує... І його тягне вглиб років, у безодню спогадів і відчуттів...

Вантажили їх і ввесі їхній багаж на корабель. Із заходу на-

сувалися хмари, кучерявилися густими вербами і закривали до-останку синь неба.

Борисового рукава з усієї сили трималася Оксана й питала:
— А що, як цей корабель нікуди не запливє і ми назавжди зос-танемося на ньому?

— Оксано, заспокійся. Плисти нам далеко до Американської землі, але напевно там будемо.

Оксана дивилася на карточки з числами, що почепили їх до їхнього убрання, і допитувалась: — А що, як ми обернемося на якісь числа-люди, зовсім інші, забудемо про все, що було, збайдужніємо?

— Оксано, дивися, людей скільки, може кого знайомого знайдемо. Закинь усілякі думки, тривогу, ми разом, це значить ми сильні.

Насувався сивий, холодний вечір, крихітка сонця — вузько-го, як щастя, і та десь забралась.

Врешті гудок. Корабель сколихнувся, і очі всіх побігли на сходіл, на куцій поясок прастрої Европи. І кожний думає: — „Як воно буде далі і чи на добре?” І десь у самих глибинах душі у кожного народжувалася надія.

Попелястою, ружливою хустиною розгортається понад ними неспокійний прибій хмар і тривожив людей: — Невже ж так зразу буде буря? А що, як потонемо? — Хмари в'язалися тісно сплетеними вузлами. Меви з ячанням із сколихом корабля рвучко кинулись від нього, а там знову стали кружляти і вертатись до нього, начебто відпустити не хотіли людей на чердаку.

Оксана очей своїх не забирала від берега і, хоч та земля властиво була тільки тимчасовим чужинним причалом, звідтіля було близче до України.

Уста її біліли і майже не відрізнялись від обличчя, а очі стемніли у тверді вуглини, лисніли, гарячкували: — А меви залишатися тут, їм добре, — насилу сказала.

— Оксано, ми рішилися і їдемо, інакше було годі. — І Борис провів лагідно рукою по її волоссу, що у вітрі і в соляній морській вологості звивалося струнами.

Вона скліпнула, перевела віddих і шепнула: — Ти, Борисе, зовсім як мати мені. Тільки скажи, за що там усі боролись, коли ми тут?

Хвилі лініво перекочувались, немов не могли рішитися, чи плисти за кораблем, чи залишитися біля берегів і молитися за тих, що на кораблі. У їхню сіру барву пригорталася — зелена і спливала на спінені хребти.

І ще раз шепнула Оксана Борисові: — А хати нашої, ма-
буть, нам уже не бачити і матері — ні...

Борис обняв її. — Оксано, забудь про все, тепер ми мусимо
думати про те, щоб втриматися на поверхні. А хіба і в Ульмі
нам добре було? Ми будемо разом і там, на новій землі, Леонід
на нас чекає. — До нього надлетіла мева і майже торкнулася
його рукава, єдина, що забула відлетіти зі своїми...

Сірі смуги неба і безконечна просторінь океану зливались
водно, і люди на чердаку дружились, сходились у тісний гурт.

Поруч Бориса стояла група молодих людей, а поміж ними
молодший за всіх палко і нестримно говорив, і всі вслухалися в
його слова: — Нічого, поїдемо туди, щоб повернутися на рідні
землі багатими і допомогти нашим людям. На те у нас молоді
руки й сила. — З його темних очей пробивалася рішучість і віра.
(Але сталося інакше. За кілька років Борис бачив, як витягали
його з-під коліс вагона підземної залізниці. В пресі промайнула
тільки мізерна згадка, що згинув. Борис ще довго після того ба-
чив його на чердаку корабля, пригадував його палкі слова, що
здавалось тоді навіть море їх слухало).

На чердаку стояли старенька жінка і, мабуть, її син. Вона
втирала сльози і скаржилася: — Чи ти призадумався над тим,
куди мене забираєш від рідної землі? Я немов старий, надщерблений
горщик і серце в мене хворе, і твій батько залишився там.
— Син гладив її по волоссу, а воно у вітрі безпомічно розбігало-
ся на всі боки.

А недалеко — двоє молодих і щасливих. Вона прихилилась
до нього і говорила: — Навіщо турбуватись, що попереду? Важливіше за все те, що наша доля спільна. Я завжди так боялась,
що щось лиже розкине нас у різні світи і ми вже більше не зу-
стрінемось. Мені снилось, що під час перевірки наші документи
перепутали, і ми мусимо їхати в різні країни. А тепер ми вже
нерозлучні і мені все одно.

Море запліталось у блискучі, скляні коси і хвилювалось,
тремтіло від напруги, що підіймала його із самих глибин.

Поміж юрбою бігало невелике хлоп'я. Воно здивовано роз-
глядало сумовиті обличчя. „І чого вони журяться? — думало
хлоп'я. — Хіба тут не весело? Кораблем гойдає, не треба навіть
у матері просити, щоб дозволила побігти в парк на гойдалку”.

А потім не втерпів малий гульвіса, підбіг до якоїсь бабусі і
поспитав: — Чого ви плачете? У таборі нудно було, а тут всі не-
мов би не хотіли нікуди їхати.

Бабуся нічого не відповіла, погладила хлопчика по голівці,

тоді підійшла до поруччя корабля, щоб побачити ще береги, перехрестилась — попрощалась з усіма тими, що залишались, а там перехрестила й тих, що пливли невідомому назустріч.

І — тиша, як на підвіконні перший, боязкий сніг.

Раптом у мовчанку впали слова, як камінь у глибоку студню: — А мій чоловік збирався їхати зі мною і — завернувся... — На молодій жінці пальто, пошите з військової шинелі, хутряний вузенький комір і поверх кучерів беретик. Беретик рвав вітер, і вона притримувала його рукою. Жінка стрепенулась і ніякovo перепросила: — От так прохопилось мені те, що болить...

Борисові пригадалася його дівчина Марія, хоч у Марії вище і чіткіше здіймалися брови і цвіли уста.

Оксана: — Хіба зло, що ви сказали те, що вам болить? Легше на душі стає, коли поділітися з кимось смутком. Таж ми з тієї самої землі і думаємо спільно, плянуємо спільно і в своїй спільній бездомності стали зовсім близькими. — Познайомилися і довідалися, що її ім'я Віра, Віра Желевська.

Гучномовець закликав усіх сходити вниз.

Ще поки відійти, Віра глянула довкола і сказала: — У нас тепер журавлі відлітають...

З кожною хвилиною віддалі до Нового Світу меншала. Сказали пересунути стрілки годинників. Самі дидовижі. І всім тим сіромахам, що вибралися у невідоме, здавалося, що ніколи не було тих рідних левад, сіл з малими хатками, церковець... Думка вже відверталася у інший бік і ночами снилися сни про далеку, незнану країну.

**

Одного дня призналася Віра Оксані, що вона сподівається дитини. Широко розкрила очі, і в них розвиднілось таке хвилювання і радість, що Оксана розсміялась. — Ще як чоловік зі мною був, — казала Віра, — то сподівався, що народиться хлопець, і ми його назьемо Бояном і виросте він з нами, пройнятий нашими думками й ідеями. І ми сперечалися: я казала, що в Бояна будуть такі очі, як в моого чоловіка, а він казав, що вони мусять бути такі, як мої. Але тепер... коли не знаю, де він є, може й пропав, однаково мені. Та й іноді соромно, що та дитина, яка має народитися, стає мені байдужою, коли біля мене немає чоловіка. — Зідхнула і додала: — От на мені вже й пальто затісне, поміж людьми ніякovo ходити.

Часом небо впоясувалося зловісними, чорносиніми гірляндами і зривалася буря. Від безустанного гайдання люди на кораблі хворіли і обличчя їх блідли. Оксана і Борис опікувалися Ві-

рою. Здавалося, вони не тільки з однієї землі, але й з однієї хати.

Віра виходила на чердак, лягала на лавку і лежала годинами, не промовивши й слова. Тільки час від часу голову підводила і кудись дивилася. Всуміш із вологим, солоним запахом моря ворушились пахощі гіацинтів. І радісне хвилювання народа жувалося тоді в Бориса...

Питався інколи Борис: — Куди пливуть ваші думки, Віро?

— Тільки ви не смійтесь з мене, бо чимраз дивніші мої думки. — Вона спиралась на поруччя, дивилася у бездонний крутіж хвиль, як у вічність, і очі її наливались зеленою спілістю трав. — Може пригадуєте Ріхарда Вагнера „Летючий корабель”. Так би й нам доплисти колись до нашої землі, хай і по найвищих хребтах морських хвиль. — І очі її у тузи блукали, шукали, наче хотіли вглядіти найбільшу мрію — свою землю.

Борис казав: — Я розумію вас, Віро. У мене такі ж безсталанні почуття, що й у вас, і мрії... Але тепер уже немає вороття, це єдиний наш порятунок.

— А що, як уже не повернемось, як станемо іншими людьми, які й думати не будуть про свою землю? Сьогодні ми ще ті, що вийшли з-за рідних воріт, а завтра?...

Надходила Оксана, обкутувала Віру шалем, приносила дивні овочі — великі, ясні, гірково-солодкі грейпфрути. Оксана пестила Віру своїми очима і питалася: — А як сьогодні тобі, краще? — Вони вже говорили на „ти”, здавалося знаються віддавна, тільки ще часами Борисові було дивно і він переходив на „ви”.

Віра глибоко вдихала терпке, морське повітря і казала: — Мені здається, що я вже вся солоність, ота морська стихія, хоч боюся її, як всі оті люди, що їдуть. Ніби знають, чого їдуть, і тримтять у непевності. Я їм і не дивуюся, хіба впродовж усього їхнього життя існуvalа яканебудь певність?

Борис заперечив: — Я з тобою, Віро, не погоджується, я знаю: їду, щоб звідтіля допомагати нашим, щоб у відповідну хвилину піти проти нашого спільногого ворога.

А Віра: — Який ти щасливий, що так думаєш...

Підійшов до них Дам'ян, Борисів друг, і заговорив, ні, властиво не заговорив, а наче почав читати з якоїсь книжки: — І над чим ви так розводитесь? Їдемо, щоб влаштуватися, вивчити тамошній світ і людей, здобути здорову фінансову базу, виховати своїх молодих на українських традиціях і в слушний час повернутися на Україну.

Борис посміхнувся: — Заздрю тобі твоєї певності. Дещо з тобою погоджується. Але, коли ти говориш про наш поворот у слушний час, чи ти думаєш, що він там сам доспіє, а потім готовий впаде у твої чи мої простягнені долоні... Тобі не вистачає щирості сказати, що ми погналися звідтіля, щоб в першу чергу знайти захист, а потім вже думати про всілякі лицарські чесноти.

Та Дам'ян лише знизав згірдливо плечима і самопевно посміхнувся, мовляв, він не всі, він одчайдух, готовий кожної хвилини покласти своє життя в разі потреби.

А за хвилину: — У вас Україна — орхідея у скляній вазі... Ми здалеку від неї, мріємо, говоримо, тільки, щоб справи не класти на вістрі ножа, а так, полегеньку, щоб не вразити кого.

Увіходили й інші люди в гутірку, сперечалися, один одному закидав, що це він хотів іхати, а вони нізащо в світі не покинули б рідної землі... Бривалися поволі слова, суперечка гаснула, бо всіх ще єднала гостра туга, бо всі ще були однією громадою, хоч уже із із номерами, почепленими на їхніх одягах...

Борис дивився на Віру і жаль його ломив: чому в неї, ще зовсім молодої, очі ніби осінні засмучені ставки, і радів, коли ловив у них переліт юних близкавиць. І часами в нього також наростало бажання, щоб корабель заблукав світами і ніколи не приплів до Нового Світу.

Кожний схід сонця і кожна зустрічна хвиля напувала гострішим неспокоєм, а іноді надією, радше коротким пробліском її.

Одна Оксана не мала багато часу на роздумування і тим рятувалася від розпачу. Коли згадувала дім в Україні і свою матір — тоді пригортала Віру й ще більше піклувалася нею. Тільки кучері її вже в'юнко не звивались: вітер і солоність повітря випростовували їх.

По небу гнався вітер, вночі забирає намітку за наміткою і скидав їй одну по одній: наперед темну, ткану звоями сапфірових вітрил і галтовану зорями, пізніше сіреньку, звичайну, вишину хмаринами, а потім останню, прозору і легку. І підіймала ніч ніжні, яснорожеві, жіночі руки і здригалась над морем передсвітанковим третінням і шарілась, зустрічаючись з ранком.

**

Нарешті корабель побачив землю і зякорився, ще раз гойднувся і заспокоївся. І раптово кудись пропали і небо і море — тільки здалека, як тисячі розіпнутих намист, мерехтіло світлами місто.

Люди дивувалися і мовчали, тільки порухами рук і очима порозумівалися між собою. Наче ясна військова фльотилія віталі меви бездомних.

До Бориса і Оксани підійшла Віра і промовила так легко, гейби в повітрі пролетіли пір'їнки: — Невже ми причалили? — І показала рукою на Статую Свободи.

— Тепер кожний мусить рушати своєю дорогою, — сумно відповіла Оксана.

А Борис: — Чи ж сповняться слова, сказані Дам'яном? ..

Оксана не чула, що сказав Борис, вона думала, що Віри з ними вже не буде.

Заметушилися люди, кожний тримався своїх, щоб не загубитися, ще востаннє зривалися слова і тихли: — Не забувайте, пишіть!

І тоді ще раз повторила бабуся те, що казала перед від'їздом корабля, коли всіх хрестила: — А все ж таки, чому ми вибралися на край світу?

Слова з гучномовця змели їх з чердака одного по одному. Ще раз перевірка документів, багажу, ще раз прощання.

На пристані Борис і Оксана зустріли Віру. І не знати, чи їх, чи себе вона потішила: — А я певна, що ми таки ще побачимось. І писатиму до вас, може не скоро, але буду. — Слів уже не стало, вони зав'яли, тільки жаль зазирав їм увочі.

Бліснув ранок і зразу ж пропав у густій мряці. Оксана міцно трималась Борисової руки, а Віри вже не було.

Назустріч їм з натовпу людей вибіг Леонід. — Боже, як добре, що ви вже тут! Стужився дуже. — У його очах тремтіла безмежна радість.

Оксана обняла його і сказала: — А що, якби нас тепер мати побачила, яка вона була б щаслива. — А потім, розглядаючись довкола: — Чи тут у вас так завжди мрячно і дихати нічим?

— Ні, нині день дощовий і ... пристань, але ѿ у нас буває багато сонця.

— „У нас” кажеш, — гірко посміхнувся Борис і задумався. „Але властиво чого я від Леоніда хочу? — подумав. — Хіба він міг інакше сказати?”

Пішли. І їхні руки і їхні надії були разом ...

**

Від того часу минуло вже стільки днів, що ѿ студню найглибшу виповнив би вітерть.

Зразу почалося рвучке життя. Що й на працю влаштуватись треба було, і мову вивчати. Потойбіч океану, в Ульмі, принаймні у думках повертались вони з тugoю до своїх рідних міст і рідних сіл. Але тут усе складали на второму ї брак часу. І хіба ще у снах...

Борис не забував. Але коли про це ще спробував писати, щоб розворушити земляків своїх, казали — покинь, хіба справді можна вірити, що тобі це єдине на думці. Але завжди, як подих срібного жита, ввижалась йому мати. І згадував, як восстане батько за воза вчепився, не відпускав: — „Не поїдеш, з ким житимемо обос, хоч ти залишися, бо тамті у ліси пішли”...

І справді, тепер біля них нікого. Леонід тут, а про Тараса жадної чутки. Вже краце може тим, що на Сибіру, хоч вістку подають, принаймні знає про них рідня, що живуть... Батько в листах допитувався, чи щонебудь про Тараса чули.

**
*

Одного дня застав Борис вдома листа від матері — легенький такий, наче б коверта була порожня. Мати писала:

„Борисе мій! Сьогодні ці слова тільки до Тебе, Оксані сам якось постарається їх переповісти. Батька вашого вже немає. Ще зарано було йому вмирати, але іноді можна померти й при найкращому здоров'ї. Бо тут не Господь рядить уже нашим життям... Не хотіла писати, бо для вас це буде велике горе, але для мене — це вже кінець життя. Безмежно радію тим, що ви разом з Леонідом і що Оксана з вами. Опікуйся сестрою, їй напевно важче, як вам жити. Твоя мати”.

Закам'янів Борис, очі затулив долонями. І просидів так аж до приходу Оксани.

Почув її кроки і скопився. Не знав, як вирвалися в нього слова: — Це вже ти?

— Та хіба не хто. Трохи затримали на праці. А тобі що сталось, чому такий блідий і стоїш так, наче щось маєш мені важливе сказати?

— Та властиво нічого. Мати писали...

— Мати? — І уважно приглянулась, щоб правду зглибити, щоб розгадати оту журу, що видніла на сірих його устах. І враз знову: — Скажи, може батько?

Він тільки притакнув головою і стиха сказав: — Батько... Пригадуєш, як прощались ми з ним біля тину? І сказав він тоді, що вже з нашої хати нікого не дастъ на загибелъ. А мусів себе віддати, і то не добровільно...

Борис побачив, як Оксана хитнулася, зблідла, взяв її за руку і посадив біля себе на кріслі. І тоді вона вже не змагалася з риданням, і голова її похилилась як на тоненький стеблині лілея. Борис взяв хустинку, витирає її очі і заспокоював: — Коли горе виплакати, легше на душі.

— А я, Борисе, — промовила крізь сльози Оксана, — вірила, що коли сходить сонце, біля мене стає батько, неважливо, які простори нас ділять. Бо вдома все так було: підходило до нашої хати сонце, і його вже вітав надворі батько. У сонця просив доброго врожаю і сам у сонці жив. Так і я горнулася під сонце, бо навчив мене батько його любити. Казав: — „Ходи сюди, Оксано, із нього, як із великого дзбана, линуть струмені, купайся в них — сильна і гожа будеш”. — Помовчала, а тоді: — Скажи Борисе, як мати житимуть тепер, вони ж слабенькі, самі, а нас тут принаймні троє...

**

Борис і Оксана не лічили їй не карбували днів, хай ідуть. І нічого важливого не діялось, нічого цікавого, тільки тоді оживали, коли лист від матері приходив.

Борис казав: — Знаєш, коли прочитаю тих кілька слів від матері, принаймні трохи розумію, чого живу. Потішаю себе тим, що ми тут тимчасово, що повернемось, щоб хоч трохи помагати своїм рідним там, але не втихомирити думок...

Усе складалося інакше в цьому краю. От, хоч би люди. Спочатку як хтось починав ставити хату чи щось в ній направляти, сходилися усі знайомі, радилися, допомагали. А потім закусували, сиділи до пізньої ночі і говорили, говорили... Та дедалі ставало іх менше, замикалися в своїх родинах, зайняті особистими справами. Деякі пробували всякати в чуже оточення. А хіба ж ті самі люди, що іхали з Борисом на кораблі, не мріяли взятися до великої праці, для громадського добра? Тоді чому? Втомитись ще не було часу, занудитись своїм товариством — також ні. І зокрема ті, що найбільше горлали, притихли зовсім, лише заробляли гроші і носили їх до банку. Кудись поділася щирість і простота. Молодим не було кому передавати давні традиції, защеплювати любов до батьківщини, і росли вони в своїх родинах, як чужі. Тільки як окремі острівці тривали люди з незатраченим ідеалізмом. Але були вони найбільше біdnі і смішні, як чудернацькі Дон Кіхоти.

Борис і Оксана одержували часом листи від Віри з сусіднього міста. Знайомі допомогли їй влаштуватися в бібліотеці. Ко

жний її лист був присманий, добрий і милив. Часами був короткий. Вона писала: „Мої! Хочу дуже Вас бачити, бо Ви мені як найближчі родичі. Тут навіть усі знайомі — далекі мені. А ще й тому (може пригадуєш, Борисе, як казала я Тобі?), що краще ніколи не причалювати до берега. Але хіба мені треба більшого щастя, як те, що мій син, мій Боян росте. Нетерпеливо чекаю на той час, коли зможу вчити його читати. Цілими вечорами коло нього, розповідаю йому казки”.

А не раз тільки одно-два речення приходили: „Дорогі мої! Люблю Вас і мило Вас згадую . . .”

Аж раптово увірвалося все. Запало мовчання . . . Вони писали, але не одержували відповіді. Думали погнівилася, захворіла, вже Оксана збиралась Віру відвідати. Тільки не було вже потреби, бо нарешті прийшов лист. А може прилетів із сильним вітром, що гасав по вулицях та садах і ячав, торгаючи вікна.

Оксана простягнула Борисові листа: — Читай! — Це вже віддавна завелася у них звичка, що всі писані до них листи прочитував уголос Борис. І він почав читати:

„Дорогі мої! Рада б побачити Вас, а особливо тоді, коли приходжу додому, а дім порожній. Бояна вже немає. Не вспів вирости. Вийшли ми з крамниці і пішли через вулицю. А потім тільки скрегіт авта . . . Ходжу на могилку, але це тільки за старим звичаєм. Не вірю, що він там, напевно погнав уже кудись світами, бо все був непосидючий. Не питайте мене, бо навіть не знаю, як живу. Поїхала б до Вас, любі мої, але ще скріпиться на силах трохи треба. Не журіться мною, якось виживу. Віра”.

Через місяць ще лист:

„Дорогі! Не думайте, що я Вас забула. Кожний Ваш лист — цілюще джерело. Та в мене забагато праці. Бачила недавно Дам'яна, поговорчла з ним, а за кілька днів пішла провідати його в бюрі, де він працює. Пригадуєш, Борисе, він з нами їхав кораблем і провадив палкі дискусії, закликаючи всіх у якийсь містичний похід . . .

„Зажоджу до бюра, а він навіть не підводиться мені назустріч, сидить у шкіряному фотелі, розтovstів, процвітає . . . Я стопріла, не знала навіть, чи сідати мені, чи стояти. Спочатку він начебто зрадів, розпитував про все, але якось гарячково. А потім зненацька: — „Пані Віро, ви б до мене в хату колись зайшли, а тут стільки справ до полагодження чекає, що й сам не знаю, коли з ними впораюсь”. — І поглянув на двері . . .

„Попросила я вибачення, що відібрала йому багато часу своєю візитою і, відходячи, запросила його з дружиною прийти

до мене. Але не діждалась його, може захворів... Тоді вирішила піти до нього.

„В хаті, крім них двоїх, ще троє дітлахів. Нічого собі, жваві, здорові, українські в них імена. Наче все в порядку. А проте, ніяк не могла я зрозуміти їхньої мови, спочатку думала зашвидко говорять, а потім впіймала слова, по-чужому сказані. Кажу Дам'янові: — „Чи це мені вчувається, вони ж як?” — А він на мене розсердився, мовляв, не вапі діти, не вапе діло! А все ж я таки сказала: — „Дам'яне, кудою розлетілись усі ті ваші слова, на кораблі голошені?”

„Він поглянув у глибину кімнат і, побачивши, що його дружина далеко, стиха заговорив: — „Треба було зразу настояти твердо на своєму. А тепер, Віро, я вже не можу інакше. І діти не розуміють, чого я властиво хочу, чому надаремно на них сварю, таж тепер уже мало-хто з молодих по-українськи говоритъ, а як і говоритъ, то з них сміються. Ольга казала: — Залиши їх в спокою, придумав собі з дітьми боротися! Ні тут, ні там із роздвоєною психікою ніколи не будемо ми щасливі. Треба кудись у ширший світ... Гетто буде завжди тільки простором, на якому люди не живуть, а животіють, і нічого великого з них не вийде. Хай як не ми, то хоч діти не пропадуть. Але інколи сором палить мене, прошибас жаль і живу переважно в родинному колі, знайомих не запропшує, щоб не бачили й не чули”...

„Я трохи помовчала, а там кажу: — „Не всі ще, Дам'яне, говорять по-чужому. От навіть діти моїх знайомих. Кажуть, що не можуть вже інакше, бо просто в них уже в звичку ввійшло. І говорять по-українськи”.

„Посиділи ми трохи, вряди-годи перекидаючись словами, а потім почала я збиратися, щоб відійти, але Дам'ян благально подивився на мене: — „Залишіться ще на склянку чаю, а то довго мені, мабуть, доведеться чекати, щоб щось заглянув”... — Не хотіла йому прикрусти робити і залишилась”.

„Прийшла Ольга. Але розмова не в'язалась. Вона розповіла мені, скільки в ней праці, а я хотіла їй сказати, що краще залишити усе і зайнятися дітьми, щоб трохи вони були українцями... Але відчула, що зовсім без пуття розводити розмови на цю тему. Мені вже незручно було довше сидіти і я пішла. І по сьогоднішній день не бачила Дам'яна, та поправді не маю й охоти його бачити”.

„Не хочеться втрачати знайомих, відставати від гурту. Але навіть і ті, що інколи приходять, вже інакші. Виясни, Оксано, у чому і чия тут вина? Хіба ж нас усіх вдома змалечку не однако-

во виховували? І ми всі були наче сплетені у вінок однакові квіти, але, коли тепер сходимося, у кожного такі чудасайні і чужі думки . . .”

Приходили від Віри листи, інколи спокійні, тільки журливі трохи, інші приганялися в стихійному розгоні — це ті, які вістку несли, що формуються нові люди, молоді, чудесні українські люди. Але потім — безнадійні і розпачливі.

Якось Віра писала: „Уявіть собі, мої дорогі, заходжу до знайомої, а там у них подружжя і не подружжя. До мене говорять, а поміж собою ні. Раптом моя знайома не втримується і починає сповідатися. „Розорали ми, каже, зовсім своє подружжя: він ніяк не хоче зрозуміти, що ті, які приїздять з України, танцюристи чи поети — люди, яким не завжди й не зовсім можна вірити. Сьогодні щиро говорять з вами, а завтра прийдуть до них іхні опікуни: „Іди і призбирає новинок якихось, збуди іхню тугу або принаймні розсвари їх там зовсім”. Певно, є й такі, що справді як ми, але Бог їх знає, хто з них Юда, а хто тільки зі страху, бойтесь, щоб не знівечити його і всієї рідні”. Мій чоловік старався розтлумачувати мені, а потім сказав, що я нікому не вірю, що про Україну забула, що сита добром усяким і всі на наших землях вже не рідні мені. Як я не старалася переконати його, що я не зовсім проти тих, що приїжджають, але надмірно вітати їх також немає потреби, і що обережному треба бути і для іхньої і для нашої користі. Розілився так, що й говорити перестав. А скільки таких, як ми? Одні тільки поміж собою, інші в громаді. І добра з цього не може бути. А з Москви тільки дивляться і руки затирають”.

А потім ще один лист прийшов, болючий такий, наче Вірі судилося саме горе. Вона писала:

„Мої єдині, бо більше нікого вже немає у мене на світі! Про моого чоловіка вістку мені приніс один із моєї рідні. Відвідати приїхав. Каже, чекає на мене. Телефоную до того дому, а звідтіля його голос, м'який, мелодійний, близький. А коли я заговорила, він мені: — „Віро, начебто я пізнаю твій голос, а начебто ні. Скажи, як ти виглядаєш, я вже навіть забув, яке в тебе волосся і якого ти росту. Їдь уже сюди скоріше!”

„Іду вулицями, кружляю, важко дім той знайти, а до того ж ніч темна. Коли дивлюсь, а біля огорожі хтось стоїть. Висідаю з авта, підбігаю, а це мій двоюрідний брат. Ще хвилина і він вже мене тисне кріпко в своїх обіїмах. Питаю: — Ти? — А хто ж інший, як не я?”

„Пішли ми в хату і він мені розказав, що моого чоловіка вже

немас, переловили на кордоні, так він і не вспів... А там скоро й покінчили з ним, зовсім з тим не криючись, бож він був „ворог народу”... I так у мене вже Бояна немас і чоловіка немас. Обидва жили, щоб ніколи не побачитись, хоча найрідніші. I подумати, що я ще триваю. А цей мій двоюрідний брат, коли зі мною говорив, я побачила, яка велика відстань помежи нами... Бо ми вже не ті, що колись, а він властиво саме такий, якими ми були колись, повні свіжості, ідейності, почуттів і сили духової, хоча там давлять їх. Певно, що з роками ми старіємося, але чому так болюче мусить старітись душа і байдужіти?”

„За мене не бійтесь, я мушу перетривати”...

Від того часу ані одного листа. Скільки не писали Борис і Оксана, як не просили, щоб заїхала Віра до них, нічого. Ще трохи почекали, і Борис не витримав, поїхав у те місто, де вона жила. Там сказали, що вона кудись виїхала, але куди, ніхто не зінав. Так Борис вернувся ні з чим.

**

Задумується Борис, вдихає ледь уже чутні гіяцінтові пажоці, а лілові рукавички вкладає до свого столика в шухляду. А чей хтось по них ще зголоситься... Скільки у спогадах своїх він переміняв доріг, скільки скреслив часу. Розгомонілись думки, розкружлялись і втихнути не хочуть. Неспокійно підводиться і поволі виходить надвір. По стежках жолуді, вони хрұмтять під ногами і розскакуються. Дивна осінь: рясно зацвіли дерева. Кущі й дерева скроплені м'якою водою (такою, як дівчата в нас мили коси) і чистенько помита їхня кора тужавіс в холоді. Високо вгору здіймає небо сиві брови і по горах прядуться неймовірні спіралі мряк. Враз Борис чує кроки. Біля хвіртки зустрічає Оксану й питає: — Куди ж ти задівалася якраз сьогодні?.. А потім враз: — Ти бачила Віру? — I зір його вже хоче вихопити з неї відповідь.

Оксана злегка усміхається, ніби щось хоче приховати, а потім не витримує і вигукує: — Певно, що Віра тут, я щойно відпровадила її до Леоніда. Не хотіла у нас залишатись, але казала, що ще навідається.

— Як довго вона тут буде? — I пильно дивиться на Оксану.

— Ти вже сам її розпитай, вона нічого мені не сказала, може ще й сама не знає.

„Але чому вона вибралася до Леоніда?” — думає Борис, а потім з докором: — Та ж ти знаєш, що я Віру хочу побачити, тоді чому ви на мене не зачекали?

— Хіба я могла її стримати? Казала, що знає Леоніда і хоче

з ним побачитись. І ще як сиділа у нас, Леонід телефонував і просив конечно приїхати. А голос його наче сповнений жури був, коли говорив зі мною. Може там якісь клопоти з Іною. Ти ж знаєш її химерну вдачу. Я, знаючи, що ти на мене чекатимеш і до дому Леоніда не зайшла, тільки Віру підпроводила. На порозі з Леонідом привіталася, він, мабуть, мені хотів щось сказати, але якось вагався, а я поспішала...

Борис нетерпеливиться: — То я зараз піду до Леоніда.

— Іди вже, йди! Може й краще, що не тут зустрінешся з Вірою. А я щонебудь приготую.

Борис рвучко повертається і йде.

На стежці білим димком айстри...

Його здоганяє Оксана: — Борисе, забула тобі сказати, що Віра оглядала твій щойно початий образ. Сказала, що надто сувері лінії в ньому, коли б трохи м'якших мазків додати. А потім поспітала, чи вдача в тебе така ж лагідна, як була колись.

Борис м'яко торкається Оксаниної руки. Йому дивно, що ще й нині може існувати така несьогосвітня любов.

Спинається вгору вузькою і звивчастою стежкою. В обличчя йому вітер, а в душі вперше від давен-давна безжурно і легко. Якраз він понад потоком. Здивовано зупиняється: звичайно він вузенький, а тепер вода гуркоче в ньому камінням і на зламах хвиль куски деревини, гілки, цілі деревцята. Кружляє, гомонить потік, дивиться живствими зіницями причасно, хижо...

Бачить Борис, що йому ніяк не перескочити через потік, і завертає. Треба йти довшою дорогою.

Він знову біля потоку, але вже там, де невеликий міст. По другій стороні одним-одно високе дерево. Його листя горить стосотими барвами. Високо на горбку Леонідів домик. Сюди вони приїздять найчастіше восени, щоб ловити останні прядива соняшного плетіння у міські кошики на довгу зиму. Наліво від дому камінні сходи, а праворуч велика веранда і сосни. Вони набралися мряки, і їхнє чатиння звивається у білі кружала, а близько кори ще зелень: свіжа, п'янкоуста. Леонід насадив отих сосон, як казав, щоб берегли дім і давали пажоці, особливо вполуднє, коли найдужче цілує їх сонце.

На веранді завважує Борис Леоніда і кількох знайомих. Вони вітаються і поспішно заходять до дому, не чекаючи на Леоніда. Біля дому авта. — „Звідкіля їх стільки набралося? — думає Борис. — Хіба нічого не притрапилося?” — і трохи тривожиться.

— Справді, що це в тебе сьогодні, прийняття, ім'янини? — питав Леоніда.

Волосся Леонідове ясне, з просивиною, в ньому приємний металевий відблиск. Очі в нього бистрі, але втома слідна у них.

Леонід, ведучи Бориса в хату, каже: — Тебе дивує, що в мене так багато людей? Хіба не знаєш, що вони завжди збігаються, щоб не так допомогти, як про щось розвідати. Звичайно, не всі, але ходи й подивися сам, що нам трапилося.

Увіходять у передсінок: килим у турецькі взори, мармуровий столик при стіні, на ньому висока лямпа, що нагадує давні газові, і дзеркало в позолоченій рамі.

Борис стає за лямпою і пильно шукає очима Віри. Але тут нікого. Праворуч їdalня. Звідтіля вибігає Леонідова Іна. Вона не завважує Бориса, сповнена бажання сперечатися: — І чого ти ще тут? Може б ти ласково сказав, що нам тепер робити? Покликав би Бориса. Він знайде раду швидше від такого розмази, як ти. Я ж казала, що дому так залишати неможливо. Ти міг зовсім добре бути тут уже з кінцем вересня. Але ні! Тобі все щось на думці, і ти мусиш постійно стежити за мною, не відступати від мене ані на крок. Хіба не знаєш, що все одно, коли захочу, покину тебе? — Голос її переходить у тонкий диксант і очі темніють спересердя.

Леонідові соромно перед Борисом, у них вдома ніколи не траплялось таких безглуздих, галасливих суперечок і ніхто нікому без жадної причини не нав'язував вини. І звідкіля в неї стільки невдоволення? Іноді в нього назриває бажання, щоб таки справді вона залишила його. Можливо відійшов би і сам, але надто він до Іни звик і до того ж боїться самотності.

Раптом Іна завважує Бориса, і як же зразу все її обличчя змінюється! Хіба це вона? Уста її м'яко заокруглюються, вона подається назад і кінчиками пальців проводить маніжно по його волоссу, немов уже віддаючись у пестощах. Під прозорою блузкою видно, як хвилюються її груди. А волосся в неї — одна чудасія! — забарвлене і подекуди як споловіле, прибиті дощами жито. Її напрочуд гарні очі відсвічують фіолетовою барвою слив і на хвилину ловлять погляд Бориса. А тоді вона повертається до люстра. І вже не знати, кому призначена її ніжність — Леонідові, Борисові чи своїй відбитці в люстрі.

Іна виймає з волосся гребінь, дбайливо підчісує кожну пасминку, коло чола відпускає невеликий кучерик. Потім підмальовує уста, відходить від люстра і дивиться на Бориса, сміючись приємним грудним сміхом. А далі звертається до Леоніда: — Прошу, віддай мене на часок Борисові, він же твій брат. Хіба не дивно, що ти його можеш любити, а я ні. І хіба я ще тобі не

надокучила? — Горнеться краєчком грудей до Бориса і полу-
м'яним шепотом каже: — Чому Леонід — не ти?..

Борис ніяковіс, оглядається за Леонідом, але його вже немає.

Іна бере Бориса за руку, і вони входять у вітальню. І враз
він, ніби прошитий стрілою, зупиняється.

Іна невдоволено дивиться на нього і запитує: — Чого ж ти
став? Хіба Леонід не вспів ще тобі розказати? Глянь, які подерти
портьери, які забруднені стіни, хіба приайдеться продати цей дім.
А стільки грошей ми в нього вклали!

Але Борис не бачить її, не чує її голосу і гарячого дихання.
Переступає поріг і відчуває, гейби хтось раптом без надуми з
усієї сили вдарив його.

Біля ватрану і по всій вітальні розкинені мертві сірі шпа-
ки. Їхні сірі пера встилають увесь килим. У деяких крила роз-
простерті ніби до лету, у інших скручені і погаслі, застиглі. А
один із птахів, певно пробуючи вилетіти вікном, зачепився на
завісі, інший у смертельному жаху припав до нього і накрив йо-
го крилами, щоб захистити. Бож вони дружні птахи. Скрізь не-
рухомі тільця, і їхні дзьоби ніби від спраги чи передсмертного
крику — відкриті. Здається, що все це страшна примара, вони
ось-ось стрепенуться, випростають крила, вилетять і — запе-
речать свою загибель. Бо їхнє діло літати. Найбільше їх коло
ватрану, наче на барикадах з власних тіл, в розпуці, у жагучому
намаганні визволитись...

Борис не може зронити ані одного слова... Коли б це десь
у повісті або в сценарії, але тут — дійсність. Загибелі птахів ми
ніколи не бачимо, вони умирають самотньо, наодинці — захо-
вавшись... А тут їх безліч!

На підлозі куски скла — це з вікон і картин, вони забарвле-
ні темною багрою...

Надходить Леонід. Борис рвучко повертається до нього: —
Як це могло статися?

Леонідове обличчя блідне. По хвилині він відповідає: — Ми
тут знайшли їх сьогодні вранці, як приїхали. Це сталося, мабуть,
учора, бо скрізь свіжі сліди. Я думаю, що бідолажи хотіли захо-
ватися від холоду і бурі. Влетів спершу один, за ним другий, тре-
тій крізь комин. Скільки їх влетіло — сто, двісті? А потім не
знали, як звідсіля видісталися, розгубилися — і всі пропали че-
рез одного... — Але враз його обличчя прояснюється. — Стри-
вай, не всі пропали! Коли я кинувся відчинити вікно, наче торк-
нені піднялися два птахи і вилетіли повз мое плече в сад.

Іна відходить від Бориса, закопилис губи і вражено мов-

чить. І чого вони так багато говорять? Прибрали б краще кімнату, а то стоять немов тут справді хтось ім близький помер.

Налягає мовчанка. Крізь розбиту шибку вітер вкидає пригорщами холод. На подертому Леонідовому портреті шелестить тривожно полотно. На ньому залишилися тільки Леонідове чоло і очі. Вони яскраво-живі, здається, за всіми повертаються своїм зором.

— Леоніде, ти нам найкраще можеш вияснити, як це все сталося, бож ти дивився на все з портрета.

— Покинь жартувати, Іно, — і Леонід обертається до неї спиною.

Підходить старша чорнява жінка. Це кузинка Іни. Вона затортася шалем і говорить до Іни: — Тут холодно, може б ми перейшли в іншу кімнату. Я на вашому місці продала б тепер цей дім. Це злий знак, що птахи вдерлися до вашої хати. Тут кажуть, що як у дім залетить птах, обов'язково хтось помере.

— Яке нам лихо може прийти від тих, що самі погинули?
— обзывається Іна.

З гурту виступає ще дуже молода дівчина і її юнь поміж усими — заблуканий яблуневий цвіт. Вона тривожно дивиться на свого сусіда і тихцем каже: — Може б, Володю, ми вже поїхали додому, мені страшно . . .

Іні вже й самій моторошно, і вона швидко говорить, щоб відв'язатись від неспокійного настрою: — Та що ти, Анно, — це чорнявій жінці, — розказуєш такі речі!.. Хіба ще хтось вірить у старі забобони? От, птахи прилетіли сюди і все. — І вбік пошепки Леонідові: — Чому ти стоїш тут серед вітальні, слухаєш усякі нісенітниці і не створиш веселішого настрою?

I, не слухаючи, що відповість Леонід, підходить до вікна. Там дуже високий, молодий чоловік з дрібним чорним вусом, з борідкою в клинець і довгим волоссям аж по комір. Він підгладжує раз-у-раз свого вуса і дивиться у вікно. Одні кажуть, що він незрівнянний поет, інші твердять, можливо злобні, що дитячі вигадки цікавіші і розумніші за всі його писання. Очі в нього такі темні, як вода у безмісячну ніч.

Іна береться за пошарпану завісу і привабливо усміхається:
— Де ж це ввесь час пропадав, Тарасе, я стужилась за тобою . . .

Він здивовано дивиться на неї і каже: — Я?.. Таж я тут, але хіба ти мене бачиш? Я навіть пробував перекинутись з тобою словом, але ти вся була з Борисом. — I він бере Іну вище ліктя, ледь торкається устами її брові, сковзуючись цілунком по її волоссю і шепоче: — Яка ти гарна! Але ще скільки мені че-

кати на тебе? Ти тільки вабиш мене і відштовхуєш. Ходи зі мною, Іно. Підеш?

Іна нетерпеливо перебиває йому: — Ти завжди повторюєш ті самі слова, вигадай щось інше, цікавіше, що притримало б мене біля тебе. А кажуть, що ти поет. Розвесели якось, а то з нудьги пропаду. Може і пішла б з тобою, але ти мусів би бути іншим. — Їхні погляди зустрічаються на мить, але зараз же очі Іни холодніють чужими, байдужими світлами.

Він ще хвилину допитливо дивиться на Іну, хоче щось сказати, але їх завважує Леонід, підходить і питав Тараса: — От, ти нам скажи, що думаєш про цих птахів? Як це пояснити?

Тарас, дивлячись на Іну: — Безперечно, що цей наліт мусить мати якесь значення. Хіба ж ви не вірите в надприродні сили? Я нізащо в світі не залишився б у цьому домі. Тільки уявіть собі: над вами шум десятків крил, ви сягáєте рукою, хочете вловити те, що понад вами, а то вже не птахи, усе розплівається, і на ваших руках якийсь невиразний, невхопний доторк. Ви з усієї сили розмахуєтесь і вдаряєте... свого сусіда. — Тарас речочеться із своєї вигадки, але всі мовчать, а Іна гнівно хмурить брови і круить головою: — Алеж бо ти дотепний!

Тарас хвилину надумується і продовжує: — От у мене інше оповідання для вас. Нещодавно приїхав мій приятель з Італії. Він — бідний студент, але задля екзотики його запрошували у різні аристократичні доми. На одному балі при столику завважив він дівчину в блакитній довгій сукні, що сиділа самотньо. Він присів біля неї і почав щось говорити веселе, бо в очах її був смуток. Пізно вночі повіз її додому. В дорозі зірвалася буря і пішов холодний дощ. Студент затривожився, щоб вона не застудилася, і накинув на неї свою блюзу. Був уже ранок, коли вони розпрощалися. Минув якийсь час, а що він був бідним студентом і без блюзи, просто годі було так ходити, поїхав до того дому, під яким залишив дівчину. Там привітали його двоє стареньких людей. Коли він запитався за дівчину, вони сказали, що їхня доночка померла два роки тому, і показали йому її світлину в блакитній довгій сукні. Тоді він і двоє стареньких людей вибралися на цвінттар. Біля її пам'ятника на великій огорожі висіла його блюза...

Тарас ніяковіс і розгублюється: бачить, що й цим разом не догодив, бо всі похмуро мовчать.

Іна терпко кидає: — Який же з тебе недотепа! Я думала, що ти розважиш нас, а ти дорешти розбив настрій. Хоч властиво тут тільки моя вина, бо як же досі я не могла тебе піznати.

Тарас нервово погладжує вуса, ѹому досадно, що Іна прілюдно наслідяла з нього, але він знає, що й надалі ходитиме за нею покірно й благатиме, хоча б усмішки.

Одна жінка каже: — Думаю, що птахам таки найкраще в клітках, очевидно, коли ними хтось піклується. Тоді у них і їжа, і нема чим клопотатися.

— О, вони надто безтурботні, а що найважливіше, зовсім забивають про те, що їм призначено літати і що тільки в свободі справжнє щастя, — стиха каже Борис.

Хтось каже впівголос: — А може це вони без їжі погинули?

Але до Бориса вже не доходять ці слова, він розглядається довкола і шукає Віри. Повертається і раптово начебто осяній жмут променів паде на нього. Він бачить, як із сусідньої кімнати виходить Віра і спиняється. І не так вона, як її сіро-зеленаві очі. Дивляться вони одне на одного, бирають, пестяте кожну риску на обличчях, вгортають у себе щастя і ховають його обережно одне перед одним.

Борис ледь торкається її руки і каже стиха: — Віро... — І тоді знову дивляться одне на одного, спочатку допитливо, з неспокоєм, а потім споюються в один зір, одне відчування взаємостуги. А довкола голоси, люди — у далекій відстані. І слова розбігаються, як із розірваної нитки коралі.

Борис каже: — Віро, я шукав тебе, де ж ти ділася? Та й в хаті у нас була і не почекала на мене.

— Я вийшла звідсіля, бо забагато тут людей... і... ці птахи... А вдома у тебе не могла довше бути. Можливо, коли б знала, що тут скойлося, не пішла б.

— Казала Оксана, що бачила ти мій образ. Як він сподобався тобі? Чув я, що начебто не дуже. Чому?

— Тому, що кожний мазок на ньому виказує, що ніби кудись ховаєшся і не зовсім щирий...

— Хіба і тебе не позначив час? Люди змінюються, але не всі. Мені тепер здається, що ти не змінився, хоч на твоїм обличчі слідна втома. — І Віра підносить руку, щоб торкнутися зморшки, яка вижолобилася біля Борисових уст, але зніяковіло забирає її геть.

— Чому ти втікаєш, Віро, хіба зі мною так треба?

Враз вони відчувають на собі чийсь погляд, обертаються і завважують Іну. Вона дивиться на них, і в її очах сердитий, синяво-холодний відблиск.

Вона підходить до них і, затаюючи хвилювання, каже: — Я бачу, що на обрії зарисовується нова пара... І не такий ти

вже до жінок байдужий, Борисе, як прикидаєшся. — І враз віходить.

— Чому це вона, Борисе, розгнівалася на тебе?

— Вона завжди... — І уриває. У нього нема охоти говорити тепер про Іну. Його так сильно проймає Вірина близькість, що він насили стримується, щоб не пригорнути її до себе, щоб не поцілувати в оте місце біля шиї, де брунатним прядивом кучерявиться волосся. Не видержує і усміхається до своєї думки.

— Чому ти усміхаєшся?

— Незабаром, Віро, все тобі казатиму, тепер ще не можу, бо могла б мене скартати, а може й залишила б самого.

Крізь відкриті вікна привівається дурманним, п'янким солодом запах сосон.

— Вчора, як тебе ще не було, Віро...

— То що, Борисе?

— Зібралися над горами хмари, здавалося вже ніколи не розійдуться. А потім запала темрява і зірвалась буря, здавалось, що вже завжди так буде...

— А тепер?

— А тепер ти і сонце.

— Яке тут сонце? — усміхнулася Віра. — Уже вечоріє...

— Hi, Віро, я сказав: ти і сонце!

Його погляд падає на птахів. Він морщить брови і питає: — Чи й ти скажеш, як ота жінка, що птахи погинули з голоду?

— Hi! — впевнено Віра.

— Звідкіля ти знаєш?

— Я певна, що якби й подостатком було в них їжі, вони загинули б. Хіба не видно, що вони запрагнули вільного лету, тільки в одчаї загубили розум і до смерти бились об стіни і вікна...

— Я розумію, Віро, їхню боротьбу, але мені здається, що сам боротися я вже не годен. І інші в нас забули, що літати, це значить жити, і підв'язали самі собі крила. А ти, Віро?

Ї очі тепер зовсім сиві. — І в мене, — каже вона, — вже немає крил. Втомилась я занадто і страшно було, що залишуся сама — одна посеред усіх, як дивовижка, а люди насміються з утопічних моїх мрій і осудять. Ще залишилось прагнення лету, але воно ледве тліє...

— А бачиш, два птахи таки вилетіли, Віро...

— Може тому, що птахи, але ми?..

Пахощі гіяцінтів оповивають Бориса, і йому здається треба тільки простягнути руку і в його долоні залишиться крихкий

оксамитовий квіт. Він каже: — Ти, Віро, ці пахощі зі собою принесла у наш дім сьогодні і ними зрадилася: з тих пахощів я знав, що ти була в моєму домі.

Немов весняними кущиками, повними химерних, вербових прутиків, в'яжеться, струменіє тепло. Бориса проймає таке радісне хвилювання, що йому вчувається пісня, дівоче, високе сопрано, хоч деякі слова в ній ще обережні й несміливі. На нього дивляться Вірині очі...

— Пройдемося, Віро?

Виходять. Надворі вже вечір. Злегка тримтять березові гілки в струменях холодного повітря.

— Вересневі гілки і ми, — каже Віра.

— Hi, Віро, тепер може буде інакше, коли ми разом.

Сходять вниз, під ногами обриваються камінці і летять кудись у провалля. Біля річки лавка. Вони сідають. Бачать, як вгору підіймається туман, і в ту ж мить прокидається місяць. У долонях зір — перстені, вони пересувають їх з пальця на палець і милуються їх діямантовими блисками. Поміж гілками розсипається світло, наче на морському узбережжі сріблястий пісок. Потік уже не гнівиться, і вода його гладить наболілі береги по недавній бурі.

— Не йдуть мені з голови оті птахи, Борисе. Жаль їх, але ще дужче жаль людей, що розгубилися і не знають, що їм робити.

— I мені тривожно, Віро, щоб не розбилися ми, як ті птахи ...

Вечір низько й покірно вклоняється землі, а за ним надходить холод і терпкий запах осінніх листків.

— Віро, хіба ж не однаково — рослини, птахи, люди... Тільки мова наша інша, і вони правдивіші за нас. Але у всесвіті ми всі тісно спосні. Хто знає, яке у них життя, і чи ми інколи не стаємо птахами і рослинами, а вони людьми. Але ми цього не бачимо, зайняті повсякденними турботами. Цікаво, хто на цій виміні більше тратить, ми чи вони?

— Може вже надто, Борисе, але я хочу повернутися до тієї розмови, що ми недавно почали. Скажи, скільки справжнього, бурхливого горіння залишилось у нас самих, у нас навіть двох? Не кажу вже про інших. Спочатку, коли я в товаристві звертала увагу, що ми надто компромісові і пасивні, що це в майбутньому поколінні доведе до цілковитого занiku нашого українського буття, бо що ми передаємо дітям, чим вони будуть напосні? Нині їх судимо, а ми ж ще недавно із нашої землі... I старіємося тепер

не літами, а духом, в інертному способі життя, деревісмо, інколи стрепенемося тільки і самі себе не впізнаємо — хіба ж це ми?

Замовкають. Тільки річка, начебто з безодні, прохоплюється-дзюрчить і розполіскує усі тривоги, думки...

Вітер ніжно гладить їхні плечі, вечір пригинає їм сріблясті потоки світл і горне їх одне до одного. Біля них в зачудованні зупиняється любов і чекає...

Борис довго, мовчки вдивляється у Віру, а тоді заплюшує очі і поволі каже: — Це для того, що коли б навіть став невидющим запам'ятати тебе назавжди.

Віра усміхається. Її обличчя, волосся і понад усе очі й уста несказано гарні й привабливі. Уся її душа опромінена щастям, як пелюстки мигдалевого куща у весняному просвіті.

Він нахиляється над нею, обіймає її і цілує, спочатку швидко, на секунду відриваючись від уст, а потім уже їх не залишає. Відчуває трепет Віри, наче хоче вона втекти, наче вагається, а там уста її йдуть йому назустріч — і летить полум'яна хвиля, оточує їх обох. І вони приймають її і несуться з нею, безборонні від надміру почувань, від насолоди кохання...

— Віро, коли б ти знала, яка ти тепер чудова, я ніколи ще такою тебе не бачив! Шкода, що тільки я можу бачити тебе такою.

Віра сміється: — Ти хіба не хотів би, щоб був тут ще хтось інший?

Борис нічого не відповідає. Він замислюється, торкнений думкою, що враз поклалася біля нього. А потім говорить: — Віро, хочу щось поспитати, але боюся, щоб не сполохати тебе...

— Питайся! — І накриває його руку своєю долонею і дивиться пильно й ласково.

— Віро, чи ти мала б відвагу залишитися назавжди зі мною? Вдома у мене тільки Оксана, але вона тебе знає і любить. Нам було б добре.

Вірине обличчя міняється в сувору твердь, воно не так, щоб хмуре, але наче новий повів вітру сполоскав усю його ніжність.

— Я не думала, що так скоро про це запитаєш. Пригадуєш, у мене був син, Боян. Вижовувала його і бачила, як інші вирощують своїх дітей. І скільки переживають вони розчарування й муки, коли бачать, як оте покоління цурається своєї мови і навіть, коли б хотіло бути таким, як ми — не може. Для дітей це болісно також, вони наче на перехресті. Два тижні тому була я в горах. Високо, на самому шпилі ми розклали шатро над безоднею. На самому світанку прокинулися від великої студені, що

білим холодющим снігом упала біля нас. І раптово у прозорому небі залунали стужені крики — це пролітали понад нами дики гуси. Їхній крик ще й досі в моїх ушах. Чи ти їх колись чув?..

— Ні, Віро.

— Але я чула і більш не хочу...

Віро, підеш зі мною, і буде й тобі і мені легше.

— Ні, самотній легше, коли вчуєш розплачливий крик. А що, як він прокинеться і в наших дітях?..

— Віро, ми вдвох зможемо інакше. Ми виховасмо...

— Ні, Борисе. Може тобі дивно, що я так зразу про ці речі говорю, але інакше не можу. Навіть як уперше виходила заміж все душа моя спротивлялась, щоб одружувались ми у воєнну за-вірюху. Не послухав Степан. І бачиш, як воно вийшло. Такі речі позначаються щастям тільки в гармонійному оточенні, в духовому спокої, коли майбутнє певне і прозоре. Пригадуєш, як на кораблі я казала: не причалюймо до берега, коли він не наш, блукаймо доти, аж знайдемо нашу землю. І тоді боялася я, але вороття не було. А тепер, наче вже даремна вся боротьба, і більше сил немає.

Вона встас, не чекаючи на їого відповідь.

Повертаються додому високою, непокошеною травою. Вона вже не шовковиста і цупкими стеблами вплутується в ноги. Із-за жалобної мережі дерев тонко і гостро виколюється місяць. Під білі камені потік закладає руки і відпочиває.

Борисові болить тиша, і він питас: — Тоді як, Віро, прийдеш ще до нас хоча б на годину? Оксана нас очікує і твої рукавички у моїй кімнаті...

Віра заперечливо хитає головою, і уста її у місячному свіtlі такі бліді, наче б кровинки у них немає. Борисові дуже жаль Віри, і він розуміє, що від цієї хвилини завжди думатимемо тільки про неї.

Зупиняються біля дому, торкаються рук швидко, обривчасто і розходяться. Борис дивиться вслід за Вірою, але вона не оглядається. Іде рівно випростана. Але не бачить він, як слізози, не зупиняючись на її обличчі, скапують у траву.

Борис і сам не знає, куди йому йти, чи вже додому, чи ще зайти до Леоніда. І зупиняється біля веранди. Там п'ють вино і поміж гостями кружляє Іна — розсміяна, розрадувана обожнюванням чоловічих захоплених поглядів. Руки її, немов лебеді, обіймають келих. Борис уже хоче відійти, коли бачить, що Леонід встас від столу і виходить.

— Леоніде, куди?

Осліплений нагло темрявою, ледве розпізнає Бориса Леонід. Він не сподівався його побачити: — Як добре, що ти тут!

Мовчки стоять, а думки різними дорогами.

— Борисе, — обзывається Леонід, — я вістку вчув про наших в Україні. Молодь непокірна там... I слухатись влади вже не хоче, а й ті, що наших літ, пробують протестувати...

Борис: — Хтонебудь звідтіля приїхав?

— Кілька днів тому жінка одна прилетіла на відвідини, наша таки землячка, і різне розповідала. На саме Різдво, казала, зібралися у Львові студенти на площі біля новорічної ялинки, і не кілька, а була їх ціла юрба, і почали співати колядки. Звісно ж бо ялинка... Люди проходили, ставали. Позаду міліціонери, але не перешкоджали їм, готові кожної хвилини розбити все. Та студенти спокійно розійшлися. А потім у Києві відзначали день перевезення останків Тараса Шевченка з Петербургу. Молодь спочатку затягнула шевченківських, а потім ніби знектя звичайних, молодецьких, а там не стрималась, і понеслися стрілецькі пісні. Міліція арештувала кількох студентів і повела до в'язниці. За ними пішли численні друзі, поставали під в'язницею і — заспівали „Заповіт”. І так довго стояли й співали, аж випустили їхніх побратимів. Дівчата кидали їм квіти. Просто чудо! Але на обрії, кажуть, масові арешти... А поезії оті, що приходять з України, читаєш? Звичайно я по праці перечитую їх по кілька разів, зокрема коли зневіра до мене добирається. Біль і розпач огортають, а коли подумаю про тих, що ті поезії пишуть — дужчаю.

— Леоніде, я вірю, що тільки зтідтіля свіжим струменем прийде нове життя і врятує нашу молодь і нас.

— Можливо, Борисе, і я так часто думаю. Побачимо. — Хотів би Борис ще Леоніда притримати, але він втомлено усміхається і каже: — Таки треба йти, бо гости чекають. Але добре, що принаймні кілька хвилин постояли, перекинулись словами. Оксану вітай від мене. — Поник на мить. А потім тихо відізвався: — Коли б ти знов, як бракус мені батька і нашого старого дому і всіх нас разом. Тому не чекай на мене, а приходить сам або з Оксаною. На Іну не зважай, бачиш, я потроху звик. Інколи ще боляче, але знаю, що не зміню, а розходитись тепер уже пізно...

Пішли окремими стежками, не так як колись вдома — разом на рибу, верхи на конях, до дівчат, у гості — завжди удвійку.

Відійшовши трохи від дому, Борис пристас і задумується, кудою йти: чи дорогою через ліс, чи на головну стежку? Але властиво він нікуди не хоче йти. Отак вrosti б у землю і залиши-

тися, ні про що не думаючи. І справді, зупиняється і стоїть, щоб вирвати увесь біль із себе. Болять очі, але сліз немає...

Коли це раптово хтось торкається його плеча і мілій, ніжний голос питав: — Чекаєш на когось, Борисе? Вибач, що замість подати тобі руку, наговорила такого. Але я всього тепер боюся, стільки мене била доля і стільки я бачила... Тільки, яке мені життя без тебе?...

Забирає Борис Віру всю до себе і радісно сміється: — Боже, який я радий, ти ж усе мое життя і моя казка!...

Високо вгору здіймаються з дерева два шпаки, і в місяці темніють синявою їхні пера. А потім зупиняються в повітрі і, спокійно завернувши, причалюють на Леонідових соснах.

— Мабуть, чи не зимуватимуть вони там уже, Віро?

Тіні Бориса і Віри простягаються на землі перед ними наче велетні...

Борис бере Вірину руку, стискає свою долонею і каже: — Разом, Віро, ми дужчі від усякого лиха. Спробуємо боротися, ачей не пропадемо.

Немає ні одної хмарини на небі, тільки безліч зір.

Віра каже: — А небо так близько, здається, простягнеш руку і на палець надінеш фіялковий перстень.

Підходять до Леонідової хати. Там ще бринять світла, тріпоче Іннін голос.

Віра питав: — Може б спершу зайти до Леоніда, я навіть ще не попрощалася. Не надовго, бо Оксана чекає.

— Не тільки Оксана — усміхається Борис, — поки прийдемо додому, перед нами ще довга дорога.

В цю мить на веранді вибухає сміх гостей, вдаряє втишну, але в ньому немає радості. Він гомінкій, але безбарвний.

Борис і Віра хвилину ще надумуються, відтак завERTAЮТЬ і йдуть до Оксани. За ними з Леонідових сосон зриваються два шпаки і будуть супроводити їх до самої хати, щоб не були самотні.

**

Ще ні Борис, ні Оксана, ані Леонід не знали, що у їхньої матері прокинулось нестримне бажання іхати до них, поза океан. Жаль їй і землі і Якова, але великий її жаль дітей, що без неї. Не знає вона, що як приїде у Новий Світ, день-у-день приходитиме до неї туга — за людьми своїми, за землею.

Ірвінгтон, січень 1968 р. — березень 1973 р.

Керівник друкарні: *Анатоль Домарацький*
Склад: *Євген Гарасимчук*
Друк: *Адам Кропевніцькі*
Друковано в друкарні „Свобода”
30 Montgomery Street, Jersey City, N.J. 07302

